

CELE TREI CRIȘURI

Revistă de cultură

Director: Antonio FAUR

Sfânta Mănăstire Voroneț (1488)

COLABORATORII ACESTUI NUMĂR:

Cristian-Nicolaie BALAJ, Miron BLAGA, Octavian BLAGA, Antonio Faur, Viorel Faur, Simina GABOR, Diana Iancu, Tiberiu MIRODOT, Bogdan OPROIU, Cristian STOICA

CELE TREI CRIȘURI
Director-fondator: George BACALOGLU
Director (seria a III-a): Antonio FAUR

Revista apare cu sprijinul Asociației Culturale Crișana

REDACTAȚIA:

Viorel FAUR,
secretar general de redacție

Redactori – istorie:

Barbu ȘTEFĂNESCU
Ioan HORGA

Redactori – literatură:

Corneliu CRĂCIUN
Miron BLAGA

Redactori-actualitate:

Radu ROMÎNAȘU
Diana IANCU

CELE TREI CRIȘURI
ISSN-1221-5716

Revistă de cultură
Redacția: Oradea,
Aleea Rogerius, nr. 1,
Bl. G6, Ap.78

Tipar: Metropolis SRL Oradea
Tel.: 0259 472 640

CUPRINSUL:

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

- **Cristian-Nicolaie BALAJ**, *Manifestații și acțiuni de protest ale românilor împotriva Episcopiei maghiare de Hajdudorog*.....1
- **Cristian STOICA**, *Apărătorul românilor: episcopul Ioan I. Papp*.....16
- **Bogdan Oproiu**, *Viața și activitatea lui Dariu Pop*.....20
- **Antonio Faur**, *Considerații despre monografiile unor așezări bihorene. Studiu de caz: Comuna Budureasa*.....37
- **Viorel Faur**, *Puncte de vedere asupra monografiilor recente (din anii 1995 și 2007) ale municipiului Oradea*.....45

EVENIMENTE CULTURAL-ȘTIINȚIFICE

- **Diana Iancu**, *Expoziție în amintirea unei copile, Eva Heyman*.....52

ISTORIA PRESEI

- **Simina GABOR**, *America în imaginarul românesc (presa de limba română din Transilvania în secolul al XIX-lea*.....58

ETNOGRAFIE

- **Miron BLAGA, Octavian BLAGA**, *Vestimentație și găteală. Marginalii*.....75

LITERATURĂ

- **Octavian BLAGA**, *Cioburi de zmeură*.....81
- **Tiberiu MIRODOT**, *Cânt văratic, Cosmogonică, În flăcări, La început a plâns furtuna, Lume albă, Neștiut, Pe înserat, Perun* 83

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

Cristian-Nicolaie BALAJ

MANIFESTAȚII ȘI ACȚIUNI DE PROTEST ALE ROMÂNILOR ÎMPOTRIVA EPISCOPIEI MAGHIARE DE HAJDUDOROG

Premisele înființării episcopiei de Hajdudorog au însemnat o etapă importantă în procesul de constituire a unei entități ecleziastice greco-catolice maghiare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹. Contextul istoric însă, existent în primul deceniu al veacului următor, nu părea a prevesti – cu toate plâsmuirile guvernului ungar – nimic surprinzător în ceea ce reprezenta existența și buna funcționare a eparhiei orădene². Ca atare, forurile sale de conducere bisericească aveau să fie aplecate, mai degrabă, asupra rezolvării unor alte probleme, – de uz curent –, care au fost într-o opoziție totală cu evenimentele vitrege din viitorul apropiat. Spre pildă, în protopopiatul greco-catolic al Sătmăruului ordinea de zi în adunarea districtuală a preoțimii din data de 16 Martie 1911 era cu totul alta. Cei prezenți, din rândul cărora îi amintim pe Alexa Pop, Georgiu Suta etc., Mihail Ciurdariu, s-au adunat ca să ia în discuție probleme (chestiuni) de natură pecuniară și anume: să determine o creștere a contribuției financiare a statului (a congruei) către preoți și, în același timp, să fie aprobată o mărire a procentului de dare la fondul viduo-orfanal din dieceză³.

La scurtă vreme însă, de doar câteva luni de zile, la insistențele și „străduința” guvernului – de-a lungul unor decenii de uneltiri primejdioase împotriva românilor greco-catolici și a bisericii lor – era anunțată organizarea conferinței episcopoești, din 9 noiembrie 1911, de la Budapesta. La conferință erau invitați și episcopii români – în frunte cu mitropolitul Mihaly – din Transilvania, care, de altfel, s-au și prezentat. Ordinea de zi, ce urma a fi luată în dezbatere, avea să puncteze mai multe probleme ecleziastice din regat, iar la sugestia nunțiului apostolic de la Viena, Bavona, a fost inclusă și chestiunea înființării unei episcopii pentru credincioșii greco-catolici de limbă maghiară⁴. Din informațiile consemnate în documentele arhivistice⁵, și în presa timpului, se transmite ideea prin care, atunci – în premieră, primatele Ungariei, Vassary Kolos, le-ar fi făcut făcut cunoscut celor prezenți intenția guvernului de a înființa o nouă dieceză în Ungaria „pentru apărarea

¹ Viorel Ciubotă, *Vicariatul Național Român din Carei*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 6.

² Cecilia Cârja, *Românii greco-catolici și Episcopia de Hajdudorog (1912). Contribuții documentare*, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 10.

³ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor (în continuare AN-SJBh), *fond Protopopiatul greco-catolic Beiuș*, dos. 76 f. 37.

⁴ Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 17.

⁵ *Ibidem*.

binelui sufletesc al ungarilor sau maghiarilor de rit greco-catolic”, așa cum au găsit de cuviință a se exprima mai târziu clericii români⁶. În principiu, corpul episcopilor de rit catolic, în unanimitate, își vor da acordul asupra înființării unei episcopii greco-catolice maghiare, însă cu câteva obiecții. Poziția arhieriei români greco-catolici era un pic diferită. Avizul lor „de conformitate” era acordat cu precizarea că va fi respectată „integritatea teritorială și personală a diecezelor noastre”⁷. Avându-se în vedere acest aspect și respectiva atitudine a prelaților noștri, în cercetările istoriografice recente – din ultimii douăzeci de ani – se disting două poziții „oarecum opozabile” avându-se în considerație știința sau neștiința ierarhilor uniți cu privire la adevăratele intenții ale autorităților maghiare. În prima dintre acestea⁸ este susținută părerea episcopatului român că nu s-a avut idee despre lucrătura puterii politice ungare, iar în cealaltă⁹ - prin prisma unor studii recente în arhivele de la Vatican – este acceptată, oarecum, opinia că intențiile și plămuirea celor de la Budapesta, în limitele sale provizorii, era cunoscută episcopilor noștri.

În orice caz, evenimentele dureroase și absurde care aveau să se întâmple în viața eparhiei de pe Criș, și nu numai, se vor rostogoli cu o viteză extraordinară pe panta anului 1912.

Ca atare, în luna februarie a anului respectiv, la numai câteva săptămâni după ce s-au încheiat lucrările primei conferințe, vor fi convocați – din nou – episcopii transilvăneni la Budapesta, cu prilejul desfășurării unei noi întreprinderi. Lucrările conferinței s-au desfășurat în data de 9 a lunii februarie, într-o atmosferă tensionată. Din partea românilor s-au prezentat episcopul Demetriu Radu și confratele său, Vasile Hossu de la Gherla¹⁰, dar protestele lor vis-à-vis de proiectul guvernului ungar au rămas fără niciun rezultat. În plus, reprezentantul nunțiatului de la Viena, Francesco Rossi Stockalper a obligat pe mitropolitul de la Blaj și pe sufraganii săi să se pronunțe în decurs de 8 zile asupra înființării acelei noi dieceze¹¹. Este momentul acum – după părerea noastră – să-i amintim și pe ceilalți „colaboratori” ai executivului de la Budapesta, care l-au sprijinit în ideea de constituire a unei „episcopii maghiare” de rit răsăritean și au răspuns favorabil intenției de a se înființa o nouă dieceză în detrimentul credincioșilor români uniți din Transilvania. Este vorba, în primul rând, despre oficialii nunțiatului de la Viena, secretarul de stat al papei Pius al X-lea, cardinalul Merry del Val și influentul conte ungar, prințul de Schönbourg, ambasadorul de atunci al Imperiului austro-ungar pe lângă Sfântul Scaun. Implicat, alături de cei mai sus amintiți îi putem așeza și pe doi dintre miniștrii instrucțiunii publice din guvernele de la

⁶ *Unirea*, 1912, nr. 101, p. 1.

⁷ *Ibidem*, Mircea Păcuriu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, p. 109.

⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 110.

⁹ Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 25-26.

¹⁰ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 110.

¹¹ *Ibidem*.

Budapesta, care s-au remarcat printr-o politică „pacifistă” și „tolerantă” față de oropsitul popor român. Astfel, contele Apponyi încă de la adoptarea legii care-i poartă numele, din anul 1907, afirmă că a făcut „pașii necesari pentru lucrările pregătitoare ale episcopiei greco-catolice maghiare”¹², iar Ioan Zichy se pronunță cu privire la noua construcție pe tărâm bisericesc la începutul anului 1912, că „înainte de toate [este] unguerească, că Ungurii o socotesc ca o dieceză cu limba bisericească maghiară”¹³.

Prin urmare, așa stând lucrurile, încă de la Budapesta, - îndată ce conferința a luat sfârșit -, episcopii români au transmis bătrânului mitropolit al Blajului să fie convocată, în cel mai scurt timp, o conferință episcopală unde să fie invitați atât clerici cât și mireni¹⁴.

În conformitate cu această dorință, dar mai ales cu ultimatumul primit de la Budapesta, arhiepiscopul român a convocat această întrunire a episcopilor săi sufragani în zilele de 17 – 19 februarie, la Blaj. Alături de aceștia vor lua parte membri ai capitlurilor unite din Transilvania, intelectuali români și oameni politici¹⁵. Conferința însă a avut un caracter confidențial¹⁶.

După expunerea problemei - aflate în dezbatere, de către mitropolit, episcopul Demetriu Radu și reprezentanții tuturor capitlurilor și protopopiatelor unite prezente, a luat cuvântul și venerabilul președinte Gheorghe Pop de Băsești, care în numele mirenilor a declarat că „sunt [cu toată ființa lor] în contra înființării unei episcopii greco-catolice ungurești și a cerut conferinței episcopicești, ca aceasta să protesteze în contra atacului îndreptat în contra bisericii române greco-catolice. Totodată a cerut episcopilor să întreprindă toate mijloacele pentru păzirea integrității teritoriale și a caracterului românesc a bisericii greco-catolice române”¹⁷.

De altfel, în zilele consultărilor de la Blaj, conferința episcopicească a pregătit „un memorandum energic”, care a fost trimis scaunului papal¹⁸, din Roma, nunțiului de la Viena și guvernului unguresc¹⁹.

Din cuprinsul aceluși document, de o mare însemnătate istorică, mai ales pentru destinul tot mai șubred al multor parohii din mitropolia Blajului, vom supune atenției câteva aspecte. În primul rând, chiar din primele sale fraze este arătat foarte clar că poziția celor chemați a-și exprima opinia în problema iminentă a constituirii „episcopiei maghiare” a rămas aceeași, identică cu cea susținută de „sfatul episcopatului ungar” din 9 noiembrie 1911. Apoi, în ceea ce privește chestiunile

¹²Petru E.Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și jertfe*, Beiuș, „Doina”, Tipografie si Librărie, 1928, p. 117.

¹³Vasile Stoica, *Suferințele din Ardeal*, Ediția a III-a, Cluj-Napoca, 1994, p. 148.

¹⁴Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 27.

¹⁵Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 110.

¹⁶Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 28.

¹⁷*Românul*, 1912, nr. 29, p. 7.

¹⁸Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 30.

¹⁹Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 110.

particulare care se referă la crearea noii eparhii, episcopii și-au afirmat dezacordul, fiindcă „numele [și numărul] parohiilor] cari ar fi să se rupă din diecezele provinciei noastre ... l-au știut numai în 8 februarie, când ni s-a prezentat elenchul lor împreună cu Memoriul adnexat al guvernului regesc unguresc”. Totodată, a existat și o pronunțare în ceea ce privește epistolele trimise la Roma, de către primatele Ungariei, din adunarea din 9 februarie 1912, dar care n-au fost citite în plen, deci n-au avut acceptul celor prezenți. „Toată chestia vlădiciei acesteia fiind rezolvată foarte repede, așa că despre modalitățile cuprinse în ea nu s-a făcut amintire mai deloc”²⁰, declarau episcopii români.

Este adusă apoi în discuție constituirea provinciei mitropolitane de la Alba-Iulia, prin bula „Ecclesiam Christi”, dată de papa Pius al-IX-lea, care a fost declarată românească (limba română fiind o limba liturgică) și, ca atare, independența ei a fost în chip legitim recunoscută de Sfântul Scaun.

În concluzie este susținută ideea că prin știrbirea integrității mitropolitane, prin ruperea celor 104 parohii din sânul Bisericii unite și supunerea acestora unor alte autorități în afară de hotarele provinciei românești „ar constitui o violare a aceleași bule apostolice” și nu numai, pentru că s-ar încălca și hotărârile celor trei concilii provinciale din 1872, 1882 și 1900.

Însă, ceea ce va fi cu mult mai grav, se precizează spre finalul documentului, era faptul că credincioșii care aparțin acelor parohii singuratice și „petrec în ele” vor fi siliți din partea însuși a Sfântului Scaun Apostolic „ca să-și schimbe ritul românesc și să îmbrățișeze ritul grecesc ori chiar mai rău, să se întoarcă în „primejdia decăderii în schisma funestă”²¹.

În aceleași zile ale conferinței de la Blaj, s-au stabilit și pașii care trebuiau urmați în întreaga acțiune de protest. Cel desemnat să transmită la Roma acest memorandum redactat în urma dezbaterilor a fost episcopul orădean Demetriu Radu, iar omul politic Alexandru Vaida-Voevod trebuia să plece la București pentru a cere sprijinul autorităților române²².

Istoricul acestor itinerarii la Roma, din partea ierarhilor români își are însă începuturile chiar din luna precedentă. Din acel moment, rând pe rând, canonicul Vasile Suci, episcopii Demetriu Radu și Vasile Hossu de la Gherla s-au prezentat – pentru a susține cauza bisericii românești –, în fața cardinalilor, ba chiar și în fața Papei Pius al X-lea însuși²³.

Odată cu luna februarie însă, după cum am putut observa deja, împreună cu păstorii sufletești ai eparhiilor greco-catolice au început să se implice și politicienii români, iar alături de aceștia și gazetele românești, în special ziarul „Românul” din Arad, „Unirea” din Blaj și „Cultura creștină”²⁴; din cuprinsul cărora am prezentat câteva informații ori puncte de vedere.

²⁰Unirea, 1912, nr. 101, p. 1.

²¹Ibidem, p.1-3.

²²Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 30.

²³Ibidem, p. 27.

²⁴Ibidem, p. 32.

Alături de cei mai sus amintiți, s-au găsit comunitățile parohiilor greco-catolice care erau trecute pe lista încorporării lor la Hajdudorog și care – după părerea noastră – formau un corp de presiune destul de solid și de energic cu sprijinul căruia se mai putea spera la o schimbare de atitudine din partea autorităților publice maghiare.

În fața primejdiei tot mai mari care-i „închiegă pe toți Români într-un puternic zid de rezistență”²⁵, așa cum a găsit de cuviință să se exprime un preot al timpului, comunitățile parohiale ori protopopiatele greco-catolice n-au rămas nici ele indiferente unei acțiuni – mai mult politice – de desnaționalizare românească (prin biserică).

S-au organizat, așadar, acțiuni de protest și se cerea tot mai insistent „ruperea peceților lui Atanasie”²⁶.

Spre pildă, în martie 1912, s-a desfășurat în parohia unită din Petrani o conferință a preoțimii din tractul protopopesc al Beiușului. Alături de protopopul Coriolan Ardelean, în calitate de invitați, s-au prezentat și profesorii de la gimnaziul local – în frunte cu directorul liceului, Vasile Ștefănică -, notari, învățători și credincioși, care au protestat împotriva „ciungirii diecezei, în contra ruperei de la sânul diecezei a acelor parohii a căror limbă maternă din veacuri e limba românească”. Cu aceeași ocazie preotul din Băița, Augustin Dănilă citește și un referat, foarte amplu, de peste 20 de pagini, în care se subliniază că înfăptuirea episcopiei maghiare de Hajdudorog „e primejdioasă [și contravine] atât intereselor veritabile catolice cât și locuitorilor de diferite limbi a patriei comune”²⁷.

În Sătmar, conform unor informații din presa maghiară, se manifesta pe aceeași direcție, anunțându-se știrea că s-a organizat o mare adunare de protest, unde au participat peste 5.000 de oameni. Pentru etapa următoare se remarcă un grup de preoți din zonă care vor organiza aceste întruniri de protest și redactează memorii, cum au fost: Alexie Pop din Sanislău, Corneliu Abrudan din Resighea, Dumitru Mureșan din Vășad, Grațian Mate și Aurel Mureșan din Andrid, Andrei Bogdan din Portița sau Mihail Ciurdariu din Doba²⁸.

De fapt, începând cu luna aprilie, din anul 1912, asemenea activități de revoltă s-au petrecut în aproape majoritatea parohiilor care urmau să fie dezlipite din eparhia Orăzii-Mari în folosul noii episcopii. Episcopul Demetriu Radu însuși avea să trimită în două rânduri prefectului Propagandei Fide, atât protocoale ale ședințelor, cât și memorii de protest întocmite în parohiile din dieceza sa, care aflaseră că urmează a fi anexate²⁹.

Dintr-un asemenea document al adunării credincioșilor români „greco-catolici, ținută la 14 Aprilie 1912”, un proces-verbal, însoțit de o notă introductivă,

²⁵Petru E.Papp., *op. cit.*, p. 118.

²⁶*Ibidem*.

²⁷Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea, contribuții monografice*, Editura Logos 1994, Oradea, 2000, p. 284.

²⁸Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 32-33

²⁹*Ibidem*.

pe care parohul Mihai Ciurdariu din Doba l-a trimis episcopului orădean ca să se facă o intervenție pe lângă Sfântul Scaun vom spicui următoarele: se condamnă „cu sufletul îndurerat” al poporului adunat în număr foarte mare orice încercare „pentru distrugerea legăturii seculare ce a avut-o și o are parohia aceasta cu dieceza greco-catolică română din Oradea-Mare”. Se respinge orice act îndreptat împotriva ritului bisericesc și asupra drepturilor limbei românești „ca limbă liturgică și limbă maternă a tuturor credincioșilor greco-catolici din parohie”. Se subliniază – în același timp – că, de asemenea, chiar în chestiuni de ordin bisericesc, limba de comunicare a credincioșilor cu forurile bisericești a fost numai limba maternă.

Luându-se în considerare și aspectul prin care parohia Sz. Dob era chiar sediul protopopiatului „numit al Sătmarului”, se afirmă că „contopirea acestui sediu românesc în dieceza greco-catolică maghiară ar jigni bunul simț chiar și al parohiilor române învecinate”.

Poporeni greco-catolici, din aceste considerente, sunt nevoiți să ceară „scutul celui mai înalt for bisericesc, adresându-se prin episcopul diecezan către Sfântul Scaun din Roma”³⁰.

Citând o scrisoare sosită la redacția ziarului „Românul” din Arad³¹, în sprijinul românilor oropsiți de soartă și de apărare în fața puterii ungurești, se alătură – dezinteresat, însă cu dragoste de adevăr – și conaționali maghiari. Astfel, în epistola respectivă, semnatarul ne precizează chiar din introducere că „deși nu sunt român, nici românește nu știu, totuși ca unul ce înțelege situația aș voi să-mi exprim și eu părerile mele, privitoare la chestia atât de jignitoare pentru românime, a episcopiei maghiare și anume: că înființarea noii episcopii ungurești din cele 80 de parohii din dieceza de Munkacs și alte 10 din Eperjes sunt destule pentru noua eparhie dacă credința îi călăuzește pe acei oameni și nu au motive politice, adică maghiarizarea românilor, ori dacă nu ar avea gânduri de grandomanie cu noua dieceză, ca aceasta să depășească sau să fie comparabilă în expansiune și populație cu cea din Strigoniu”.

Totodată, în același document, se susține ideea, ca dovadă de ipocrizie a guvernului ungar, că pe armeano-catolici care s-ar fi potrivit mai bine, în noua schemă a diecezei, decât românii din episcopia orădeană prin comparația noastră –, i-a lăsat afară, în schimb i-a luat pe români, care au protestat cu toate puterile lor împotriva.

Adunarea de la Alba-Iulia, convocată în ziua de 29 Mai, deși în prealabil fusese interzisă³², va reprezenta forma cea mai elocventă, vârful aisbergului, în materie de solidaritate națională și manifestație de protest de pe tot cuprinsul Transilvaniei. Organizată cu sprijinul comitetului partidului național și cu acceptul implicit al arhierilor greco-catolici, ea va avea să adune români din toate satele și

³⁰ AN-SJBh, *fond Parohia greco-catolică din Pocola*, dos. 5, f. 100-105.

³¹ *Unirea*, 1912., nr. 95, p. 3-4.

³² *Românul*, 1912., nr. 93, p. 2.

localitățile Maramureșului, Sătmarului, Bihorului și „de pe Câmpie...”³³. „N-a rămas nereprezentat la Alba-Iulia aproape nici un ținut românesc”, glăsuia o expresie din paginile ziarului mai sus amintit. Împreună cu preoții și învățătorii lor au sosit în grabă, în preziua și în zorii aceleași zile delegații de țărani dornici să probeze – încă o dată – solidaritatea acestui popor³⁴.

Din partea Bihorului au participat mai multe oficialități și personalități însemnate, preoți, avocați și profesori, după cum urmează: canonicii: Grigorie Pop, Cornel Bulc, protopopul Ioan Genț, Dănilă protopop, avocații: Coriolan Pop, Demetriu Kiss și profesorii: I. Butean, Gheorghe Pteancu³⁵.

Cuvântul de deschidere l-a avut omul politic și luptător pentru drepturile naționale, dr.Ștefan Cicio-Pop – viu aclamat în urma discursului său mobilizator, prin care a îndemnat asistența „să mărturisiiți cu noi împreună” apărarea bisericii și a „casei lui Dumnezeu”³⁶. Iar la sfârșitul cuvântării sale propune constituirea biroului de conducere al adunării – într-un mod corect – la paritate între clerici și mireni. Ca președinți sunt desemnați venerabilul Gheorghe Pop de Băsești și canonicul dr. Izidor Marcu, iar ca vicepreședinți, dr. Teodor Mihali și Aurel Cosma (din rândul oamenilor politici), și din rândul clerului vicarul Sătmarului, Romul Marchiș și vicarul Holița³⁷.

Discursul lui Iuliu Maniu se înscrie și el în aceeași notă de respingere a noii structuri anacronice, ecleziastice și politice în același timp. „Au dreptul, suna una dintre frazele prezentate de orator, domnitorul și papa să facă oricât de multe episcopii, dar n-au dreptul să bage în sufletul nostru, suflet unguresc. Pentru că dacă ar încerca asta, noi am rupe pecetea documentului, așa cum a spus Atanasie (Viforoase aprobări!)”³⁸.

Cei prezenți au votat apoi, într-un consens remarcabil, o hotărâre prin care protestau cu tărie împotriva acestei episcopii, așa cum e proiectată ea de Guvernul ungar³⁹. La punctul III, din aceeași decizie luată în „congresul național” se „exmite o comisiune de 50 de membri care va avea să iee toate măsurile necesare și legale pentru apărarea drepturilor autonome ale bisericii noastre greco-catolice unite cu Roma și pentru păstrarea limbei românești în această biserică, chiar și în cazul dacă episcopia plănuită s-ar înființa”⁴⁰. Din sânul acestei instituții vor face parte și clericii/mireni episcopiei greco-catolice de Oradea: dr. Demetriu Kiss, dr. Coriolan Pop, vicarul Romul Marchiș, dr. Corneliu Bulcu, Samuil Ciceronescu și Grigorie Pop⁴¹.

³³ *Ibidem*, 1912, nr. 107 p. 2.

³⁴ *Ibidem*, 1912, nr. 108, p. 1.

³⁵ *Ibidem*, p. 1-2, Teodor Neș, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Tipografia diecezană, 1937, p. 448.

³⁶ *Ibidem*, p. 3.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 4, Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 112.

³⁹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁰ *Românul*, 1912, nr. 108, p. 7.

⁴¹ *Ibidem*, p. 8.

La finalul manifestației „de demnitate națională” deputatul Alexandru Vaida-Voevod, urmând să ia cuvântul, a dat citire unui memoriu ce a fost trimis la Sfântul Scaun⁴².

Drept răsplată pentru curajul unor asemenea demersuri, remarcabile din punctul nostru de vedere, și extrem de eficace (probabil) într-un alt timp istoric, a fost publicarea bullei papale din 8 iunie 1912. „Nici protestele Arhierilor noștri și ale altor persoane cu greutate, cum se scria într-un ziar afiliat Bisericii unite, nici meetingul dela sfârșitul lui Maiu din Alba-Iulia, n'au fost în stare să zădărnicească înființarea acestei episcopii, și respective știrbirea integrității provinciei noastre metropolitane”⁴³.

„Prin bulla „Christifideles graeci” s-a înființat – accentua un alt articol – episcopia greco-catolică de Hajdudorog, care după învățatura lui Hristos, ca oricare [altă] episcopie, e chemată, ca...să reverse cât mai multă lumină în suflete, ...să promoveze pacea, bunăstarea și civilizația între oameni. Dacă acest scop nu se are în vedere și nu se urmărește cu tot dinadinsul, n'are nici un sens toată episcopia. Splendoarea externă a unei episcopii, în care nu-i vieață și nu produce vieață, e spoiala mormântului plin de viermi”⁴⁴.

Noua așa-zis episcopie a greco-catolicilor maghiari din Ungaria a răpit – de fapt – din provincia Bisericii mitropolitane române unite cu Roma nu mai puțin de 83 de parohii, dintre care: 44 ale eparhiei orădene, 4 din dieceza Gherlei și celelalte 35 din arhiepiscopia Blajului⁴⁵.

Contrar politicii de la Vatican de a nu menaja tendințele de deznaționalizare ale credincioșilor săi, – conform unei atitudini contemporane din acel timp -, se angajează ideea că „Roma a lucrat [- în acest caz-] contrar tradițiunii și a făcut o enormă greșeală”, cu scopul de a lăți catolicismul în Orient, „pe seama istețimei diplomației austro-ungare și apoi din cauza informației subiective a Pontificelui roman”⁴⁶.

Pentru toate acestea, începând din luna august s-a impus – în opinia partidului național și al preoțimii – o continuare a protestelor populare, organizate în parohiile satești, existând totuși o speranță de revenire la normalitate. Era cunoscută informația că papa Pius al X-lea însuși a dat de înțeles despre o posibilă corecție a erorii de natură ecleziastică⁴⁷.

Încrăzători în șarsa lor, așadar, acțiuni ample de protest aveau să fie convocate la Sanislău, Vezendiu, Dindești, Carei, la care vor fi prezenți alături intelectualii satelor și enoriașii locali, membri din conducerea partidului național român. În cadrul acestor adunări se va vorbi atât despre situația politică din țară, despre obținerea votului universal, cât și despre înșelăciunea

⁴²*Ibidem*, p. 7-8.

⁴³*Cultura creștină*, 1912, nr. 13, p. 386.

⁴⁴*Ibidem*, 1913, nr. 7, p. 193-194.

⁴⁵Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 113.

⁴⁶*Cultura creștină*, 1912, nr. 13, p. 387.

⁴⁷Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 51.

guvernului care „voiește să rupă cele mai curate și puternice parohii greco-catolice române”⁴⁸.

Adunarea de la Doba, – spre exemplu –, l-a avut drept organizator pe cunoscutul protopop Mihail Ciurdariu, care se angajase la convocarea întrunirii, și unde vor participa și reprezentanții parohiilor Boghiș, Moftinul Mic, Sânmiclăuș, Sătmărel și Valea Vinului. În hotărârea adoptată la încheierea adunării se condamnă politica guvernamentală antiromânească și se „respinge cu toată asprimea orice încercare de desfacere de către Episcopia românească greco-catolică din Oradea-Mare, a comunelor aparținătoare până aici acestei dieceze și decide cea mai puternică și adecvată rezistență”⁴⁹.

O altă formă de a protesta – deși nu mai era nimic nou sub soare – a fost participarea „episcopatului român” la lucrările congresului euharistic de la Viena, din luna septembrie. Considerându-se aceasta încă un bun prilej de a-și exprima nemulțumirea, preoții și credincioșii din parohiile trecute din dieceza de Oradea la cea de Hajdudorog au trimis telegrame de protest pe adresa nunțiațiunii. Ele erau redactate în limba latină, fiindu-i expediate nunțiațiunii Scapinelli, cu exprimări foarte dure și tranșante la situația de fapt⁵⁰.

În plus, îndată ce a sosit de la Oradea, episcopul Demetriu Radu a mers la nunțul apostolic cu rugămintea ca să-și stabilească o zi în care să-i poată primi pe înalții preoți români, care urmau să-i prezinte, – la rândul lor –, memorandumul conferinței din 29 august.

Ca atare, în urma intervenției s-a aranjat o întâlnire, pe data de 13 septembrie, la ora 5, când „vreme de un ceas și jumătate” s-a discutat pe marginea punctelor din memoriu și despre însemnătatea situației create prin bulla papală⁵¹. Episcopii au solicitat totodată ca cel puțin parohiile pur românești să revină diecezelor de origine, pentru a nu le pierde în favoarea ortodoxiei. „Nunțiatura evită să le dea un răspuns ferm înainte de a se consulta și a fi mandatată de Sfântul Scaun”, după cum scrie în cartea sa o tânără cercetătoare de la Cluj⁵².

În același timp, aceiași arhieriei români au apelat – într-o încercare suplimentară – și la moștenitorul tronului austro-ungar Franz Ferdinand, solicitându-i să intervină în sprijinirea lor. Acesta a scris primului ministru de la Budapesta, dar răspunsul a fost nefavorabil neputându-se încălca o hotărâre luată de însuși împăratul și de către Sfântul Părinte de la Roma⁵³.

Un alt susținător de seamă al cauzei și poziției românești în timpul desfășurării aceluiași congres va fi arhiepiscopul latin de București, prezent la eveniment, unde a susținut și o conferință despre istoria conservării Sfintei

⁴⁸ Iudita Călușer, *op. cit.*, 286.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 38-39.

⁵¹ *Unirea*, 1912, nr. 99, p. 3.

⁵² Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 39.

⁵³ *Ibidem*, p. 39-40.

Euharistii⁵⁴, care a încercat să discute cauza noii episcopii, însă același nunțiu papal îi recomandă că problema noului episcopat este un caz închis și să nu-l mai preocupe acea chestiune⁵⁵.

În țară, opoziția românilor în fața unei grave nedreptăți istorice avea să se concretizeze într-un mod chiar mai vehement, prin diversitatea de reacții care s-au dezvoltat.

De exemplu, se vor desfășura continuu adunări de protest – care n-au fost, desigur, suspendate⁵⁶ -, se întocmesc petiții și se înaintează alte memorii. Spre pildă, la data de 6 decembrie 1912 are loc o conferință a preoților români, ale căror parohii au fost încorporate forțat în dieceză⁵⁷. La distanță de o săptămână, adică la data de 12 decembrie are loc o nouă adunare în părțile Sătmăruului, în timpul căreia s-a redactat un memoriu către papă și s-au elaborat 14 petiții, atâtea câte parohii erau reprezentate, documente care au fost trimise apoi la Roma. Elementul comun al tuturor acestor petiții era sintetizat ca fiind limba liturgică⁵⁸. Subiectul era amplu disputat în presa vremii, asupra sa pronunțându-se în cel puțin două rânduri și nunțiatul de la Viena. Este vorba despre scrisoarea către toți episcopii catolici din Ungaria⁵⁹ și decretul de executare al bullei „Christifideles graeci”⁶⁰.

În temeiul acestor texte s-ar putea face multe constatări, interpretări, ba chiar s-ar putea desluși multe răspunderi, și anume: decretul de executare insistă cu toată energia pentru eliminarea din funcțiunile liturgice a limbei maghiare, fondurile clerului român rămân neatinse și toate fundațiunile „pie” făcute exclusiv în favoarea enoriașilor națiunii române vor reprezenta și pe mai departe averea Bisericii unite, grație unui nou decret care va fi emis din partea Nunțiațiunii⁶¹.

Care a fost însă atitudinea guvernului de la Budapesta, dar și a diecezei maghiare, în temeiul și respectul acestor dispoziții oficiale, este lesne de anticipat⁶². Oricine putea să vadă, după opinia unui intelectual al timpului, că „legile referitoare la limba liturgică a vlădiciei de Hajdudorog sunt mai mult numai în teorie și pe hârtie pentru că practica nu vrea să țină seamă de existența lor”⁶³. „Nu s-a făcut nici o mișcare – continuă autorul – în această direcție, nu numai că nu se tipăresc cărți și preoțimea nu-și bate capul cu studiul noiei limbi liturgice (paleogreaca n.n.), ci chiar dimpotrivă, cei dela conducerea diecezei se aranjează de-abinele pentru ridicarea pe altar a limbii maghiare”⁶⁴.

⁵⁴ *Cultura creștină*, 1912, nr. 14, p. 420-421.

⁵⁵ Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 40.

⁵⁶ *Românul*, 1912, nr. 193, p. 10.

⁵⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 114.

⁵⁸ Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 44.

⁵⁹ *Cultura creștină*, 1912, nr. 17, p. 513-514.

⁶⁰ *Ibidem*, 1912, nr. 18 p. 540-550.

⁶¹ *Ibidem*, p. 554.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, 1914, nr. 2, p. 36.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 35-36.

Așa se explică și împrejurarea că primul îndreptar liturgic al diecezei „dat la porunca și cu aprobarea episcopului Stefan Miklósy”, a putut să apară sub numele de „Templomi Utasitas” și să fie unguresc dela prima și până la ultima literă⁶⁵.

În fapt, odată cu decizia de executare a bullei din 17 noiembrie 1912, s-au întezit – până la extrem, după numărul și volumul documentelor care există, șicanele, persecutările și samavolniciile la adresa românilor care s-au trezit luați cu forța dintr-o parte și aruncați în mod mișelesc într-o structură mai mult politică decât ecleziastică.

Ca și argumente, cârmuitorul interimar al noii episcopii, Anton Papp, emite „o pastorală și mai multe circulare, dar nici unul n'a fost tradus și în limba zecilor de mii de Români aruncați acolo. S'au numit protopopi cari absolut nu cunosc limba maternă a Românilor din aceea episcopie. Se[mai] pretinde, ca limba românească să fie scoasă din corespondența bisericească să nu se catehiseze în limba română și limba românească să nu fie limbă de propunere în școli”⁶⁶.

În chipul acesta – ca să părăstrăm și noi aceeași formă de exprimare a timpului, aveau să se multiplice controversele și mișcările de protest din părțile Sătmarului și nu numai.

Epistola mai sus menționată, trimisă de episcop în cauza preoților din dieceză, a dat naștere la un nou conflict. Aceștia vor citi documentul în fața enoriașilor la sfârșitul slujbei, iar reacția lor a fost violentă. Așa s-au petrecut, de exemplu, lucrurile în comuna Sanislău unde preotul a voit să citească „circularul înaintea bisericii, dar când a rostit primul cuvânt unguresc, poporul s-a turburat, a apucat circularul din mâinile preotului, l-a rupt și a strigat că nu-i trebuie episcopie nouă”. Din acest motiv și alte asemenea cazuri „de nesupunere”, episcopul Papp îi scrie nunțiuului Scopinelli pentru a se plânge de comportamentul preoților săi. Recalcitranți au fost, în mare parte, cei 14 preoți, care au avut și până atunci o activitate susținută de obiecții și revendicări. Cu acest prilej susnumiții au răspuns pastoralei episcopale cu o nouă petiție de protest împotriva folosirii limbii maghiare în afaceri administrative⁶⁷.

Ca să „aplaneze situația” din ce în ce mai explozivă, avându-se în vedere spiritele inflamate ale populației, în primăvara aceluia an (1913), vicarul Iaczkovics a găsit de bun augur să facă o vizită canonică prin satele noii sale episcopii, ducând cu sine pretutindeni 1-2 prefecți și câte 16-50 jandarmi. În data de 9 aprilie, când va ajunge în comuna Resighea, din comitatul Sătmarului, preotul Cornel Abrudan refuză să stea de vorbă cu el și să-l recunoască de superior al său, poporul îl huiduie – strigând să iasă afară din sat – apoi văzându-l sfidător îl alungă cu noroi și cu ouă clocite⁶⁸. Jandarmii au întreprins ulterior o anchetă, dar fără nici un rezultat⁶⁹.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 36.

⁶⁶ *Ibidem*, 1913, nr. 7, p. 195.

⁶⁷ Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 43-44.

⁶⁸ Vasile Stoica, *op. cit.*, p. 149.

⁶⁹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 107.,

În comuna Moftinul Mic, a doua zi, în 10 Aprilie 1913, aceeași persoană vine să inspecteze școala și biserica. Fiind o zi de „praznic” preotul Gheorghe Mureșan era tocmai în biserică cu credincioșii, pentru spovedanie și rânduiești obișnuite, în vederea pregătirii pentru sărbătorirea Sfințelor Paști. Vicarul intră împreună cu subprefectul în altar, spunându-i că cine este⁷⁰. Preotul îi răspunde însă potrivit că „Între alte împrejurări m-aș fi bucurat de vizita D-tale, dar așa în calitate oficială, nu!”⁷¹. Câțiva tineri revoltați de situație se mobilizează și îl scot afară din biserică, iar preotul își continuă slujba⁷².

Considerându-se profund jignit, – de atitudinea plină de sfidare și „necuetată” a credincioșilor –, vicarul chemat în ajutor jandarmii. Rezultatul a fost contrar așteptărilor, pentru că poporul în dangăt de clopot se adunase la biserică și era hotărât să-l apere pe duhovnic⁷³. Jandarmii au năvălit asupra sătenilor „schinguind[u-i] și bătând până la sânge pe bieții oameni”, care n-au avut nicio vină decât că țineau îndărătnic la limba și legea românească. Conflictul se încheie în noaptea de 11 Aprilie, la orele 2, când sosind din nou jandarmii, arestează pe preotul Gheorghe Mureșan și încă 15 săteni și pornesc cu ei chiar în miezul nopții spre temnița din Sătmar. Zadarnic s-au făcut toate intervențiile, pentru eliberarea lor, guvernul și autoritățile i-au ținut închiși până în ziua procesului, deci mai bine de un an de zile⁷⁴.

După Moftinul Mic, o nouă inspecție s-a consumat în localitatea Doba. Septuagenarul preot Mihai Ciurdariu se afla și acesta la biserică, și-și mărturisea enoriașii, când primi vestea că în comună au sosit jandarmii, pretorii și...bineînțeleș cunoscutul Iaczkovics de la Hajdudorog. Ajunși la casa parohială îl trimiseseră pe epitrop – pe care l-au adus din câmp doi jandarmi – să-l aducă de la biserică pe protopop. Poporul nu i-a lăsat să intre nici pe el, dar nici pe oficialii statului. Deci, s-au întors din nou la casa preoțească.

Frunțașii satului s-au înfățișat atunci vicarului și îi declarară energetic și hotărât că ei nu doresc să-și părăsească biserica și limba lor românească și nici chiar obligați „Nu ne trebuie Hajdu-Dorog”.

În acele momente, jandarmii își intraseră în drepturi, femeile lovite și izbite cu capul de zidurile bisericii erau apostrofate: „Sărutați-vă biserica dacă vi-i așa de scumpă”. Poporul, la rândul său, indignat și speriat se mobilizează și-i dezarmează. Ciurdariu – în tot acest timp – rămase în biserică, fără să dea ochii cu cei veniți să-l verifice, pe care mulțimea îi petrecu până la marginea satului cu strigăte și ouă clocite⁷⁵.

Urmările unor asemenea intervenții – brutale în viața comunităților – au fost pretutindenea dintre cele mai jalnice. Închisorile guvernamentale vor fi sălașul

⁷⁰Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 45-46, Vasile Stoica, *op. cit.*, p. 149.

⁷¹Vasile Stoica, *op. cit.*, p. 143.

⁷²Cecilia Cârja, *op. cit.*, p. 46.

⁷³*Ibidem.*

⁷⁴Vasile Stoica, *op. cit.*, p. 150.

⁷⁵*Ibidem.*

multor preoți care au încercat să-și apere identitatea națională. Unii dintre ei au fost amendați, iar alții au făcut închisoare, fiind condamnați la temniță grea. Este cazul lui Mihail Ciurdariu, care inițial a fost absolvit, pentru ca în 1913 să fie închis la Seghedin, al preotului din Amați, Ignatiu Chirvai, care a fost amendat și închis la Sopron⁷⁶ și al lui Octavian Gherman din Hădărău⁷⁷.

Dintre toate însă, acele cruzimi și aberații săvârșite în numele noii eparhii maghiare se detașează întâi și-ntâi procesul moftinenilor de la Satu-Mare (1913 – 1914)⁷⁸. Acuzații, părintele Mureșan și ceilalți 35 de inculpați vor fi apărați de 7 avocați români: dr.Aurel Lazăr, dr.I.Ciordaș, dr.Iuliu Pordea (Cluj-Napoca), dr.Romul Boilă (Dicșosînmartin), dr.Andrei Doboși (Sătmar), dr.Aurel Bohățel (Baia Mare) și Victor Poruțiu din Bistrița⁷⁹.

Înainte ca cei numiți să-și înceapă călătoria spre Satu Mare s-au întrunit –se precizează în corespondența ziarului „Românul” din 22 aprilie⁸⁰ – în casa ospitalieră a domnului avocat Aurel Lazăr, el însuși fiind unul dintre apărători. Aici s-au pus la punct, într-un mod temeinic, materialul de susținere al apărării, „cadrele și spiritul în cari să se facă dezbateră”, după cum urmează: Pordea îl va apăra pe părintele Mureșan și va da declarații „princiare” în chestia episcopiei noi, Aurel Lazăr va diseca evenimentele de dinainte de amiază, adică intrarea și „ieșirea” din biserică a vicarului. Cunoscutul dr.avocat Boilă va trata evenimentele din după amiaza aceleași zile, adică încercarea lui Iaczkovics și a pretorului Madarossy de a vizita școala cu puterea jandarmilor, Poruțiu și Boboși se vor ocupa de apărarea femeilor și a minorilor, iar Ciordaș va prezenta o expunere a chestiunii din punct de vedere ecleziastic și dogmatic.

Pe de altă parte, în aceeași relatare de presă se consemnează faptul că trimisul aceluiași periodic la Oradea a fost primit în audiență de episcopul Demetriu Radu, din a cărui dieceză s-au rupt cele mai multe și însemnate parohii. Chiar și Moftinul Mic era supus – de facto – jurisdicției episcopale din Oradea Mare.

În ziua care au început dezbaterile la Satu-Mare, episcopul declara că se vor începe și discuțiile în conferința de la Blaj pe tema revizuirii bullei papale „trâmbițate” de guvernul Tisza⁸¹. Discuțiile cu executivul au înaintat în amănunte, se mărturisea arhiereul, dar s-au și complicat, primul ministru ținând cu dinții la „recompense” pentru reîncorporarea parohiilor nemulțumite. Din teritoriul diecezei de Oradea se cerau mai multe comune, între ele și Poceiul, parohie mare și curat românească, deși numai „la o aruncătură” de Debrețin. Episcopul nu se învoiește în niciun fel, dar în mod excepțional ar putea ceda cel mult Santăul și Viile Sătmarului, două parohii aproape maghiarizate.

⁷⁶Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 289.

⁷⁷Teodor Neș, *op. cit.*, p. 448.

⁷⁸Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 117-118.

⁷⁹*Românul*, 1914, nr. 72, p. 5.

⁸⁰*Ibidem*, 1914, nr. 79, p. 3.

⁸¹*Ibidem*, 1914, nr. 78, p. 2.

„Principiul teritorialității” va prima și de acum înainte, ca deviză a cunoscutului episcop.

La întrebarea dacă guvernul a încercat să exercite vreo influență asupra tribunalului de la Sătmăr, asumată de corespondent, episcopul a răspuns: „Eu am ținut să nu mă amestec de loc în toată afacerea!” „Aveam nădejdi, că se va pune capăt tristelor evenimente, printr-un act de grație al Majestății Sale. Eram înțeleși, nu de mult, cu dr. Teodor Mihali, să mergem la ministrul de culte, și să-l informăm asupra nedreptății ce ajunsese pe niște oameni cu sentimente fără îndoială pașnice, dar totuș e mai bine să nu mă amestec. Prea se vrea de un timp încoace capul vlădiciei dela Oradea-mare!”

La finalul discuției însă, episcopul Radu a ținut să adreseze urări fierbinți, de bun sfârșit, pentru cei de la Moftinul Mic.

În prima zi a procesului, între numeroșii ascultători s-au remarcat ca un distins auditoriu frunțașii români, deputații și militanții pentru drepturile naționale, de pildă: dr. Vasile Lucaci, dr. T. Mihali, dr. Iuliu Maniu și dr. Ștefan Cicio-Pop. „Din părțile locului s-au prezentat, de asemenea, peste 20 de preoți, unii cu soțiile, spre a putea să fie un reazăm și un punct de sprijin al celor acuzați”⁸².

Primul dintre aceștia a fost ascultat parohul Gheorghe Mureșan, care se apără vorbind în românește spunând instanței că „vreau să mă folosesc de dreptul ce-mi dă legea de a vorbi în limba mea românească”. Domnia sa declară apoi că nu se simte vinovat de acuzele care i s-au adus și de faptul că „n'a instigat pe nimeni la revoltă, ci însuși poporul nemulțumit din cauza marei nedreptăți ce i s-a făcut prin desfacerea de către episcopia românească și alipirea lui la o episcopie cu totul străină sufletului lui, și în urma șicanelor, brutalităților și a altor vexări a opus atâta rezistență nerviciosului vicar ungar Iaczkovics și suitei lui”⁸³.

În zilele următoare s-au succedat celelalte depoziții ale martorilor și acuzaților, după care și-a început vorbirea procurorul, ca reprezentant al statului și instrument al acuzației, care contestă că „procesul va avea caracter politic” pentru că acuzații „nici nu sunt în realitate Români, căci doară ei acasă vorbesc cu toții ungurește”. Faptul că s-a vorbit în timpul procesului românește, „nu denotă o manifestare spontană din partea acuzaților”, era opinia magistratului. Aceeași persoană, dând dovadă de clemență maximă va scoate apoi de sub acuzare mai mulți inculpați, printre care și învățătorii George Dănilă din Sanislău și Ioan Torsan din Moftin.

În după-amiaza aceleiași zile (sâmbătă) cuvântul va reveni apărătorilor români care și-au început pledoariile⁸⁴, pentru ca în ziua de luni, 27 aprilie să-și expună probatoriul ultimii doi avocați, renumitul orator, Ioan Ciordaș și dr.-ul Aurel Lazăr⁸⁵.

⁸² *Ibidem*, 1914, nr. 81, p. 4-5.

⁸³ *Ibidem*, 1914, nr. 79, p. 3.

⁸⁴ *Ibidem*, 1914, nr. 81, p. 5.

⁸⁵ *Ibidem*, 1914, nr. 82, p. 4.

Cu toate acestea, monstroasa sentință de la Sătmar se va produce, toate eforturile apărării și toată nădejdea celor acuzați au rămas de prisos. Prin urmare, au fost condamnate 15 persoane la pedepse cuprinse între un an și 6 luni de închisoare, respectiv la 15 zile de temniță. Explicația în acest caz nu poate fi decât una singură, adică cea reprodusă în ziarul „Românul”: „că-n țara asta e o crimă să-și aperi legea de batjocura unui Rutean maghiarizat, care-și face din biserică tarabă pentru micile ori marile lui gheșelturi”⁸⁶.

Abuzurile Episcopiei de Hajdudorog, după cum se poate observa – chiar prin cuvintele acestui mic citat – vor fi aspru criticate în presa românească. În plan politic, comportamentul anticanonic a fost și el înfierat atât prin depozitiile celor câțiva deputați români din parlamentul ungar, dar și prin articole din presa străină. În ziarul „Katolische Kirchenzeitung” din Salzburg a fost scris un articol exact cu acest subiect, în care se spunea că transportarea agitatorilor în temnița de la Sătmar nu se va putea vindeca rana care s-a deschis la atâtea comunități române greco-catolice, prin încorporarea cu sila la noua episcopie maghiară. Pentru ca vizitațiunea aceluia slujbaș bisericesc să nu degenereze în incidente sângeroase, ea va trebui – este sugestia textului – întreruptă și amânată pentru o vreme, până când în comunele menționate se va ajunge la liniște și la acceptarea unei hotărâri a Vaticanului⁸⁷.

Într-un asemenea moment, când aveau loc discuții de tipul acesta – în presă ori se susțineau cuvântări politice de protest, s-a produs un eveniment neașteptat, în ziua de 23 februarie 1914. La reședința vicarială din Debrețin avea să se întâmple un atentat cu bombă artizanală, care a și făcut trei victime și peste 12 răniți. Vicarul însuși a fost spulberat de suflul exploziei împreună cu încă doi apropiați. Era un semn de nemulțumire generală a credincioșilor greco-catolici care se vedeau maghiarizați cu forța⁸⁸. Singura speranță din inima lor mai rămăsese doar o eventuală modificare a actului papal din 1912.

Gândul de revizuire al bullei „odioase” a fost în atenția Vaticanului chiar din anul 1913, pontiful insistând pentru o rezolvare a diferendelor existente dintre episcopi și autoritățile implicate. Poziția intransigentă a guvernului în chestiune, izbucnirea războiului, și – colac peste pupăză – intrarea României în război de partea Antantei au înghețat posibilitatea unui rezultat favorabil cauzei românești. După momentul 1 Decembrie năzuințele românilor greco-catolici se vor alătura eforturilor întreprinse de „Vicariatul național” din Carei, în sensul de a fi acceptată revenirea parohiilor „răpite” la diecezele mamă. În data de 9 iunie – acest eveniment s-a produs: 42 din acele entități au revenit sub administrarea episcopului Demetriu Radu, dar numai ca „delegat apostolic”, iar celelalte 4 au intrat sub păstoria lui Iuliu Hossu⁸⁹.

⁸⁶ *Ibidem*, 1914, nr. 83, p. 8.

⁸⁷ *Cultura creștină*, 1913, nr. 8, p. 250.

⁸⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.* p. 120.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 128.

Cristian STOICA

APĂRĂTORUL ROMÂNILOR: EPISCOPUL IOAN I. PAPP

Ioan. I. Papp (Ignatie după numele de botez), s-a născut la 1 ianuarie 1848 în Pociovești, jud. Bihor. Ioan I. Papp a fost episcop al Aradului aproape un sfert de veac, (din 1903 până în 1925). Această „perioadă de păstorire este considerată ca fiind una de împliniri în multiple planuri: bisericesc, istoric-național, cultural-social, administrativ-economic, toate purtând pecetea unei înțelepte cărmuiri și chivernisiri, aceea a vrednicului vlădică Ioan Ignatie Papp”¹.

Studiile și le-a urmat la Institutul Teologic din Arad în perioada 1868-1871, îndeplinind, mai apoi, mai multe funcții în cadrul Cancelariei eparhiale: “referent, dactilograf, arhivar, consilier al secției bisericești, președinte al Centrului eparhial după moartea episcopului Iosif Goldiș (5 martie 1902)”².

Anul 1918 îl găsește pe vlădică Papp în fruntea Consistoriului eparhial luptând, alături de ceilalți membri ai Consistoriului, pentru idealul de veacuri a tuturor românilor: unirea românilor într-un singur stat. Alături de episcop, mai făceau parte din consiliu: Vasile Goldiș (secretar consistorial), consistorialii: preot Gheorghe Ciuhandu, preot Mihai Păcățean, dr. Gheorghe Crișan, dr. Sever Miclea, Roman Ciorogariu, dr. I. Suciuc, Nicolae Zigre, protopopul Traian Vățean, toți aceștia formând un adevărat bastion al românismului și al ortodoxiei. Un contemporan al episcopului scria că anul 1918 va fi „pururi un titlu de glorie”.

Foarte importante și mai puțin cunoscute sunt acțiunile întreprinse de Ioan I. Papp după actul istoric de la 1 Decembrie 1918. Astfel, pe 31 decembrie 1918 el îi scrie primarului Aradului, Varjassy Lajos, despre distrugerile provocate de garda maghiară din Arad la sediul Seminarului Teologic Ortodox român în 29.12.1918:

„*Domnule Primar!*

Cu ocazia tulburărilor din 29 ale lunii curente, după-amiaza, între orele unu și două, un grup mai mare al Gărzii maghiare a pătruns în clădirea seminarului, situat în strada Sina nr. 2. Întrucât ușile erau încuiate, deschiderea lor s-a făcut cu forța. Ușile locuinței și biroului directorului au fost sparte cu praf de pușcă, actele au fost împrăștiate, iar ștampila instituției luată de ei. În afară de acestea, au mai spart ușile bibliotecii și muzeului, însă nu am putut stabili încă ce au luat de acolo.

¹Gheorghe Lițiu, „Episcopul Ioan Ignatie Papp al Aradului (1903-1925), în *Mitropolia Banatului*(Timișoara), an XIX, nr. 1-3/1969, p. 87-88.

² Pavel Vesa, *Episcopii Aradului*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007, p. 193-196.

Aducând toate acestea la cunoștința domnului primar, îl rugăm ca, pentru stabilirea pagubelor suferite de noi, să trimită la fața locului o comisie care, împreună cu trimișii noștri, să efectueze o anchetă, iar în baza rezultatelor să binevoiați a dispune despăgubirile ce ni se cuvin”³.

Vedem, așadar, că după Unire, extremiștii maghari nu au înțeles că au pierdut puterea politică în Transilvania și s-au dat la acțiuni contrare ordinii de drept, acțiuni îndreptate împotriva unor instituții ale statului neimplicate politic, așa cum era Seminarul Teologic din Arad.

Considerăm curajoasă intervenția episcopului ortodox, care încearcă, prin intervențiile sale la autoritățile laice ale orașului, să îndrepte cât de cât pagubele produse. Dacă la această dată atacul a fost atât de nedrept, trebuie să ne imaginăm care a fost atitudinea maghiarilor față de români în perioada stăpânirii austro-ungare. Trebuie amintit faptul că multă vreme românii au fost considerați drept națiune tolerată pe teritoriul pe care aceștia erau majoritari, adică în Transilvania.

Un alt document deosebit de important este petiția adresată de episcopul Papp comisarului guvernamental Varjassy Lajos, în care este prezentat tratamentul abuziv aplicat învățătorilor și preoților români arădeni de către o parte a armatei maghiare: „O parte a armatei maghiare organizează o adevărată vânătoare împotriva unor învățători și preoți. În aceste împrejurări, acei dintre preoți și învățători care doresc să-și asigure viața și nu vor să se expună insultelor, au fost nevoiți să se refugieze și astfel, cea mai mare parte a comunităților mele bisericești a rămas în prezent fără învățători și preoți. Din această cauză, pacea din dioceza mea este tulburată, iar dezolarea este generală.

Această situație este accentuată și de faptul că, date fiind cauzele de mai sus, în mai multe comune nu sunt învățători care să îndeplinească sarcinile din învățământ și cele de cântăreți bisericești și nu sunt preoți care să boteze, să căsătorească sau să înmormânteze morții. O parte a credincioșilor mor fără binecuvântarea creștinească și preoțească”⁴.

Aceasta era starea în eparhia Aradului la sfârșitul lunii februarie a anului 1919 (petiția fiind datată 27 februarie 1919).

Există și alte documente din această perioadă care confirmă cele prezentate de clericul ortodox și oferă o imagine de sinteză asupra stării de fapt din Arad. În paginile sale, ziarul *Românul* se referă și el atrocitățile comise de trupele republicane maghiare, în comitatele Arad și Bihor, soldate cu zeci de morți în rândul populației române.

Astfel, pe prima pagină a ziarului *Românul*, din 20 februarie 1919, apărea următorul articol: „Întreaga lume cultă trebuie să știe ce politică de expediții sângeroase încearcă guvernul maghiar...Ei au organizat aceste expediții cari trec

³ Arhivele Naționale - Serviciul Județean Arad (în continuare: A.N.-S.J.A), *fond Primăria Municipiului Arad*, dos.195/1918, f. 1.

⁴ Idem, *fond Prefectura Județului Arad, Actele comitetului suprem*, document 329/1919, f. 1.

prin foc și sabie meleagurile aceste majoritate de populație românească. Expedițiile se fac pe bani grei și sunt constituite din trupe republicane maghiare, din jandarmii refugiați de pe teritoriul românesc și din săcuii pe cari guvernul maghiar îi înarmează și-i plătește cu lefuri grase . Nu sunt trupe cari să fie însuflețite de ele însele, ci trupe plătite cu solde grase, trupe regulate. Prin grozăviile nemaipomenite, în cele două comitate, guvernul maghiar vrea să demonstreze lumii mari că, aici se înființează un nou Balcan, că stările nu se pot sana decât dacă reconstruiesc faimoasa integritate teritorială. Dar toată lumea știe că Austro-Ungaria a fost al doilea Balcan....”⁵.

Starea de teroare constituia elementul definitoriu al vieții locuitorilor din județele românești de graniță, o stare de teroare creată pentru a pedepsi populația românească. Mai mult, se dorea să se arate statelor europene că românii nu sunt capabili să administreze acest teritoriu. Acestea sunt încercările disperate ale unui guvern de a menține, sub propria dominație, un teritoriu care nu a fost de drept al său niciodată.

În această perioadă autoritățile românești din Transilvania încercau să readucă starea de normalitate pentru populația românească, dar și pentru etnicii maghiari, germani și sârbi, aflați în minoritate.

Episcopul Ioan I. Papp trimite, în data de 18 februarie 1919, o circulară întregului cler aflat în subordinea sa. Aici se face o examinare a situației bisericii și școlii românești până în anul 1918, dar prezintă și măsurile care vor trebui luate în viitorul imediat. Iată cum vedea vlădica Papp situația bisericii ortodoxe înainte de 1918: „Ușile la care a bătut biserica noastră de jumătate de veac încoaci, toate au fost închise dinaintea plânsorilor noastre, iar noi ne-am întărit sufletele cu fericita nădejde, că cel ce rabdă strâmbătățile, acela se va mântui”⁶. Având în vedere această stare de fapt, dar și noua situație juridică a Transilvaniei, episcopul consideră că, în temeiul dreptului firesc pe care îl are Biserica asupra școlilor, să fie luate imediat mai multe măsuri provizorii. Aceste măsuri urmează a fi: scoaterea limbii maghiare, a istoriei și geografiei ungare din învățământul primar, în locul acestora urmând a se introduce istoria, geografia și “constituțiunea țărilor locuite de români”. Orele care erau dedicate învățării limbii maghiare urmau a fi repartizate noilor materii de învățământ enunțate. În circulara din 18 februarie, episcopul precizează că aceste măsuri vor fi luate în mod provizoriu la nivelul tuturor parohiilor aflate în subordinea sa până la apariția unor măsuri uniforme care urmau a fi aplicate la nivelul întregii Transilvanii pentru școlile din învățământul primar.

Episcopul Ioan I. Papp a trecut la cele veșnice în seara zilei de 21 ianuarie 1925, la vârsta de 77 de ani și după o arhipăstorire de 22 de ani. Deși bolnav și suferind, mai ales în ultimii 2 ani de viață, a vegheat la bunul mers al treburilor eparhiei și s-a interesat de nevoile preoților săi, până în ultimele zile de viață. Își doarme somnul de veci în biserica ctitorită de el în satul Pociovești din județul

⁵ *Românul*, an VIII, 1919, nr. 29, 20 februarie, p.1.

⁶ A.N- S.J.A., *fond Parohia Ortodoxă Română Luncoara*, dosar 6/1912-1927, f. 9.

Bihor. A rămas în amintirea posterității ca un ierarh vrednic, cu realizări excepționale și totodată de o modestie impresionantă, după cum avea să mărturisească un alt episcop al Aradului, Andrei Magieru: „nu și-a dorit nimic din fastul orașului nici după moarte. Putea să se îngroape în cripta monumentală, pe cruce să-și scrie numele cu litere de aur, ca mulți ochi să se oprească asupra lui și, totuși, a preferat să meargă acasă să-și doarmă somnul de veci în liniștea satului, unde clopotul bisericii sale se va tângui după dânsul, murmurul pâraielor va povesti urmașilor despre fiul diacului, care a ajuns să poarte coroana de arhieru”⁷.

---

⁷ Andrei Magieru, *Pro memoria*, în *Legea Românească*, 1925, nr. 3, p. 25.

Bogdan OPROIU

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI DARIU POP

Familia și originea ei

Familia învățătorului George Pop ajunge pe plaiurile Năsăudului după anul 1886. George Pop s-a născut pe meleagurile Sălajului, într-o familie modestă de țărani. George își începe activitatea de învățător în satul Crasna din județul Sălaj.

Anul 1887 aduce familiei lui George bucurie mare, nașterea celui de – al patrulea fiu (după: Cornel, Iustin și Valeria), și anume a lui Dariu, numit și Drimex, nume primit de la jgheabul lui Drimex de la marginea satului, „De după Măgura”, denumire dată satului Măgura Ilvei pe vremea aceea.

În cei opt ani de dascălie a lui George în Măgura, se face cunoscut prin priceperea în altoirea și în organizarea unei livezi de pomi altoi, constructor de viori făcute din lemn de esență moale. George era și cantor bisericesc în sat.

Soția lui George, Irina, a fost fiică de țăran, casnică, originară din satul Țigani, comuna Cățelușa din județul Sălaj. Ea se stinge din viață suferind de tuberculoză, în pragul nașterii celui de – al cincilea urmaș, când, nefiind medicamente și nici medici în sat, se apelează la serviciile moașei satului, dar care, ca asistentă la naștere, o infectează, lucrând cu mâinile murdare.

La înmormântările soților Pop participă toți locuitorii Măgurei, multă lume din jur, prieteni, cunoscuți. Cu moartea lui George, care urmează celei mai înainte de Irina, se stinge firul existenței acestei modeste, dar apreciate familii de învățători¹.

Copilăria

Dariu Pop s-a născut la 16 aprilie 1867, în comuna Măgura Ilvei, din Județul Bistrița Năsăud, fiind al patrulea fiu al familiei.

Între anii 1887 – 1896, Dariu Pop copilărește în satul său natal. În frageda lui copilărie, Dariu Pop suferă de tifos, boală peste care va trece cu bine, fără să-i lase urme. Traiul în familie era modest, serviciu având numai tatăl.

Din copilăria sa, Dariu Pop relatează amintiri ce-l leagă de Liviu Rebreanu, care, prin anul 1895, atunci când avea opt ani organizase o echipă de călușari, din care făcea parte și el. Despre acest fapt notează următorul episod: „Liviu era considerat „vâtaful” și era extrem de exigent, sancționând pe loc orice greșală a coechipierilor “.

În Maieru, Dariu Pop, împreună cu Liviu Rebreanu, făcea escapade prin pădurea din jur, dibuind cuiburi de păsări, se scăldau de dimineță până seara târziu.

¹ Claudiu Porumbăceanu, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar*, 2000, Satu Mare, p. 164.

De scalda lor, Dariu Pop notează amintirea cum într-o zi amândoi, ambiționându-se să răstoarne muntele ce se numea „Culmea Calului”, pentru că acesta era așezat exact în partea de răsărit a satului și că pe motivul întârzierii răsăritului soarelui, vor începe școala mai târziu. Tot de copilăria lui în Maieru se leagă jocurile până seara târziu prin jurul grădinii cu pomi - altoi, acolo unde azi se află Monumentul eroilor.

Din anul 1895, Dariu Pop ajunge în comuna Maieru, dat fiind faptul că-i moare ultimul reazim al familiei, tatăl, iar fratele său mai mare, Iustin, era învățător aici. De la Iustin, el va primi o educație aleasă .

În Maieru, Dariu Pop are rădăcini adânci înfipte în bogatele, amintiri copilărești și dintre acestea cele legate de toamna anului 1897 de prietenul său Liviu Rebrenu, când trebuiesc să se despartă, nu pentru mult timp, nu le poate uita .

Dariu Pop va reveni în Măgura, în vara anului următor (1898), când îl va reîntâlni pe Liviu și pe ceilalți prieteni, cu ocazia petrecerii vacanței de vară la fratele său Iustin, el fiind elev pe atunci la liceul din Debrețin.

Cu Liviu Rebrenu, Dariu Pop se va revedea apoi după mulți ani, în vara anului 1906, când era învățător la Maieru.

Copilăria lui Dariu Pop ia sfârșit odată cu anul 1896, când va trece, ca elev, la gimnaziul românesc din Năsăud, unde îl va avea coleg pe Liviu Rebrenu.

Anii de studii

Cursurile școlii primare, Dariu Pop le face în satul său natal, astfel, în toamna anului 1896, îl găsim absolvindu-le, coleg, chiar de bancă, îl are pe Liviu Rebrenu. Dar Dariu, după anul 1897, va trebui să pribegască, neavând posibilități de întreținere în continuare la gimnaziul din Năsăud, el va intra în toamna aceluiași an la orfelinatul de băieți din Debrețin (Ungaria), fapt care îi va înlesni continuarea liceului.

Anul 1900 aduce pentru Dariu Pop absolvirea cursului inferior la liceul din Debrețin și, totodată, trecerea lui la orfelinatul din Lasene (Ungaria), unde urmează școala normală, numită Preparandie.

În Lasene, Dariu Pop ajunge elev eminent la învățătură, fapt care va face ca, începând cu anul 1903, să se întrețină singur, dând lecții copiilor din familii înstărite. Mai mult, în ultimii ani de studii, Dariu Pop se face remarcat ca bun organizator și dirijor de cor, pentru care motiv, din ultima clasă a școlii i se face propunerea de a rămâne în continuare ca organizator și dirijor al corului școlii. Lasenul îi oferă lui Dariu Pop o educație muzicală aleasă și serioasă. La Lasene, Dariu Pop, în anul 1905, obține diploma de învățător, și dreptul de a dirija orchestra și corurile școlare .

Din Lasene, Dariu Pop ținea o legătură strânsă cu fratele său Iustin, pe care îl informa la timp. Din scrisorile lui se dezvăluie singurătatea dar și preocupările zilnice. Acum, în 1904,,„terminându-se anul școlar, stau singur și privesc cum majoritatea elevilor se grăbesc spre familiile lor, în timp ce eu mă pregătesc să trec la orfelinatul nostru. Nu știu cât timp va mai dura asta“.

Într-adevăr, singurătatea lui Darius Pop s-a sfârșit în toamna anului 1905, când, absolvind școala și când dintre străini, în mijlocul cărora a trăit opt ani, Darius Pop va ajunge, pentru totdeauna, pe plaiurile Năsăudului lui drag, plaiuri de care s-a simțit atât de mult legat sufletește și de care nimeni și nimic nu l-a putut despărți.

Darius Pop, tânăr absolvent al școlii normale, primește propunerea din partea directorului școlii, Abatele Valihera, ca să rămână ca organizator, cu un salariu de 150 de coroane lunar. Fiind scârbit de mediul ecleziastic, refuză, și se va reîntoarce în Năsăudul lui drag, primind postul de învățător suplinitor la Maieru.

Dar cum să facă, totuși, absolventul Darius Pop să reușească să se despartă de conducerea școlii care, în anii studiului, i-a oferit condițiile absolvirii ei? Având o minte lucidă, Darius Pop procedează astfel: într-o bună zi, se prezintă la Abatele Valihera și solicită acestuia un concediu de opt zile, pentru a-și revedea frații. Abatele îi face cadou un frumos costum de haine și bani de drum. Darius Pop vine în Maieru. După revederea fraților și a prietenilor săi, trecând cele opt zile de concediu, Darius Pop cere Abatelui să-l ierte, pentru că el nu se va mai întoarce în Lasene, că s-a hotărât să rămână definitiv la Maieru. Abatele Valihera îl înțelege, îi aprobă cererea și, ca semn al adâncii lui prețuiri, îi mai trimite și o sumă de bani.

Așa ajunge tânărul învățător, hotărât să-i învețe pe ai lui, cei dragi, nu pe străini, ci pe fii meleagurilor năsăudene, fiu năsăudean cum era și el².

Dascălul Darius Pop în Transilvania

Darius Pop, ca tânăr absolvent al școlii normale din Lasene (din anul 1905, septembrie), ajunge învățător suplinitor în satul Maieru, din Județul Bistrița – Năsăud.

În comuna Maieru Darius Pop funcționează până în aprilie 1906, când în urma unei mincinoase pârături a colegului său Barna Ioan ce își simțea postul amenințat odata cu venirea sa, Darius Pop se mută în comuna Măgura Ilvei, satul său natal.

În Măgura Ilvei, Darius Pop îl suplinește pe învățătorul Pavel Hangea Faraica, care era absent din localitate, până în luna iunie a aceluiași an. Darius Pop are ca și coleg aici pe cumnata poetului Zaharia Balbuc, fost coleg de clasă cu George Coșbuc, pe nume Virginia Bal, învățătoare la școala din sat. Pentru vrednicia sa, Darius Pop, nu la mult timp, ajunge în conflict cu Virginia și cu preotul Zaharia.

În urma conflictului, Darius Pop pleacă din Măgura Ilvei și se stabilește, încă în vara anului 1906, în comuna Feldru din același județ.

În Feldru, Darius Pop merge ca funcționar la notarul Grigore Bancu. Aici el înjgheabă primul cor țărănesc (format numai din barbați), apoi în Feldra, unde-l

² Ioan Nistor, *Darius Pop, Miradoniz*, Satu Mare, p.10.

vom găsi până în luna noiembrie a anului 1906, unde va organiza un cor sătesc și o echipă de teatru, din flăcăii satului .

Din relatările unor foști elevi ai lui Darius Pop în perioada de la Feldru, aflăm că acesta era tare simpatic, deschis, inteligent, bun povestitor și căruia îi plăcea nespus de mult muzica.

Din comuna Feldru, Darius Pop, la invitația unei delegații de țărani, este dus în comuna Sant, iar în iarna aceluiași an 1906, fiind prezentat ca învățător titular. De perioada funcționării lui Darius Pop în Sant povestește învățătorul pensionar Cotul Cosma, pe atunci elev, așa: „Darius Pop în Sant a funcționat, având ca și coleg pe Mihail Cotal. În 1907, Darius Pop a înființat aici primul cor țărănesc, de care-și amintește că a cântat printre altele și cântecul, „Am un leu și vreau să-l beu!”.

O altă amintire legată de activitatea lui Darius Pop aici, este și aceea a tăierii cu dalta, într-o stâncă de pe Valea Cabașelului, afluent al râului Someșul Mare, a următoarelor cuvinte: „Vivat Dacia Traiana” .

Procurorul din Redna, auzind despre această sfidare la adresa stăpânirii, a dat ordin să se zdrobească imediat stânca cu inscripția.

Tot de Sant se leagă amintirea participării lui Darius Pop, împreună cu corul, la Măgura, cu ocazia sfințirii bisericii noi, din vara anului 1908.

La acest eveniment, Darius Pop consemnează în răspunsurile sale următoarele: „a participat ca invitat și poetul George Coșbuc, ca fost coleg de clasă cu preotul Bulbuc”. Darius Pop relatează că a stat la masă cu poetul George Coșbuc și că a discutat cu acesta, și că i-ar fi spus că se miră de țărani din Sant, care au cântat atât de frumos. Pe atunci Coșbuc, avea 42 de ani și era de o veselie nestăvilită.

În vara anului 1908, Darius Pop pleacă în comuna Beclean (azi oraș), unde senatul bisericesc școlar îl alege ca învățător titular. De Beclean se leagă publicarea, de către Darius Pop, a primelor epigrame, ca răspuns la *Foaia poporului* din Budapesta. În Beclean îl cunoaște pe contele Tisza Pista, care-i face propunerea de a primi direcțiunea unei școli maghiare din Ungaria, pe care Darius o refuză.

De perioada funcționării lui Darius Pop la Beclean se leagă și amintirea că el, cu ajutorul unui inimos contabil (pe nume Ion Baciuc din Beclean), a reușit să formeze o echipă de teatru din țărani și intelectualii din sat și din jur. Cu această trupă, Darius Pop a jucat piesele: *Arvinte și Pepelea*, *Vivandiera*, *Harța*, *Răzeșu*, *Rusaliile*, piese scrise de Incu și A. P. Banu. Din Beclean începe primele sale, „încercări literare” la *Foaia Poporului* din Budapesta.

În vara anului 1909, Darius Pop ajunge în Bulgari. Aici, de Sfânta Marie face o vizită în comuna Sisești unei mătuși unde cunoscându-l pe Vasile Lucaciu, acesta îl roagă să ia direcțiunea școlii din sat. Darius Pop acceptă și, astfel, în vara anului 1910, se află în Sisești, unde va sta până în luna martie a anului 1911.

În 1909 se căsătorește cu Măriuca Pop, născută Pioras, profesoară de gospodărie la Școala Normală din Gherla, domiciliată în orașul Cluj. Tot la

Bulgari, Darius Pop organizează corul pe patru voci și o echipă de teatru cu care odată a plecat în satul vecin Șoimuș.

Darius Pop părăsește satul Sisești în urma unui conflict cu inspectorul școlar Bodnar Gyergy, pe motivul că acesta se adresează în limba maghiară, iar Darius Pop l-a rugat să vorbească în limba română. Conflictul este aplanat pentru un moment de Vasile Lucaciu, care intervine personal la ministrul învățământului maghiar Zicky. Așa se face că din Sisești, Darius Pop la propunerea lui Gheorghe Pop de Băsești, acceptă transferarea sa în comuna Băsești, din Județul Sălaj, în primavara anului 1911.

La Băsești, Darius Pop înlocuiește pe învățătorul Ioan Chira, care se pensionase. Din arhiva școlii rezultă că Darius Pop are un număr de 82 de elevi, plus 34 de elevi repetenți.

În perioada 19011-1913, Darius este în Băsești, unde se face remarcat prin organizarea unui cor bărbătesc și a unei fanfare a teatrului. Dat fiind faptul că, în spectacolele de teatru, atacă stăpânirea maghiară, este urmărit de autorități. La fel, printr-un articol pulicat în ziarul *Românul* din Arad, la 30 iunie 1912, aduce „grave insulte” conducerii școlare maghiare, fiind condamnat de către Curtea cu jurați din Oradea la 4 luni de închisoare și o amendă de 400 de coroane. Recursul este respins, urmând să se prezinte, pe la 14 iulie 1914, la închisoarea din Vacz. Cu ajutorul lui Vasile Goldiș – directorul ziarului *Românul* din Arad reușește să treacă granița, pe la Bran –Râșnov-Brașov, solicitând azil politic. Ministrul de interne îi aprobă, sub forma unei autorizații șederea în țară fără pașaport.

În 1913, ministrul învățământului ungar Aponyi îl suspendă din învățământ, urmând să lucreze la ziarul *Libertatea* din Orăștie. Activitatea de dascal a lui Darius Pop, desfășurată în Transilvania între anii 1905-1914, este interesantă sub mai multe aspecte.

Dascălul Darius Pop în România

Ajuns la București, se angajează ca modest funcționar la Direcția C.F.R., cu un salariu de 45 lei lunar.

Activitatea lui nu s-a sfârșit, întrucât de aici Darius trimite articole de vehementă critică la adresa stăpânirii stăine arătând grelele suferințe ale românilor transilvăneni. Colaborează la ziarul *Dimineața* și *Adevarul*. Cazul lui Darius Pop, este unul tipic, în sensul că și-a pierdut serviciul, trecând prin grele dificultăți materiale.

Odată cu intrarea României în primul război mondial, pe Darius Pop îl găsim înregimentat printre voluntarii români ardeleni, ca ofițer, în Batalionul I vânători de munte, participând la grelele lupte din „Triunghiul morții”, la cele din Transilvania. Ca voluntar în armata română și pentru serviciile aduse țării în război, este decorat cu medalia „Ordinul Ferdinand I cu spadă”.

La București, Darius Pop își completează studiile muzicale urmând Conservatorul, la clasa armonie-canto, condusă de profesorii Castaldi și Chiriac pe care le absolvă în anul 1915.

După reîntoarcerea sa din campania 1916-1918 și până la revenirea în Transilvania, Dariu organizează o societate, cu alți localnici, la marginea capitalei, o mică, dar foarte igienică fabrică de oale de lut. Reîntors cu batalionul în țară, în luna iunie 1918, Dariu Pop se stabilește la București, iar batalionul este transferat la Brașov. Pe data de 1 ianuarie 1919, Dariu Pop este numit revizor școlar șef al județului Satu Mare, de către Consiliul Dirigent din Sibiu. La 5 ianuarie 1919, pe lista ofițerilor de rezervă existenți în orașul Satu Mare este trecut și locotenentul Dariu Pop.

Dariu Pop revine în România întregită odată cu actul istoric din 1 decembrie 1918, de la Alba-Iulia. În perioada 1940 -1944, Dariu Pop, pe drumul pribegiei în România, se refugiază la Turda, unde prin adresa 5133 /1944 din 21 noiembrie, emisă de primăria orașului, este numit directorul Muzeului regional, „Potaissa”.

La Turda, el colaborează la revista *Gazeta de la Turda*. Anul 1945 îl readuce la familia sa, în Cluj. Aici, cu toata vârsta înaintată, primește o funcție, ca profesor la școala normală, la catedra de muzică, unde duce activitatea, vrednic, timp de doi ani.

La Cluj se dedică muzicii, picturii, cercetării. Activitatea sa este închinată binelui poporului și ridicării patriei sale scumpe pentru care a luptat pe toate fronturile vieții³.

Dariu Pop, revizor școlar

Dictonul cu care se adresa învățătorilor era: „cine nu iubește copilul, nu poate fi un bun învățător și nici el nu poate fi iubit de popor”. În perioada 1919 – 1940, deține șefia Inspectoratului școlar al județul Satu-Mare cu mici intermitențe.

În revista *Viața școlară* din ianuarie 1927, la pagina 10, se afirma: „ Dariu Pop se vede că lucrează neconținut, contribuind în modul cel mai efectiv la organizarea școlilor din acest județ, la propășirea culturii și învățământului în masele populare”.

În mod special, Dariu Pop nu admitea învățătorilor să se ocupe cu alte activități și să neglijeze munca de instruire. El acceptă ca, în anii 1921-1922, să urmeze cursurile speciale ale universității din Cluj, instituite numai pentru inițierea inspectorilor școlari ardeleni.

Dariu Pop este schimbat din funcția de revizor șef numai pe considerentul că nu a acceptat intrarea în partidele politice, dovada ne-o face notarea lui personală în chestionarul dat directorului școlii din Maieru, în 1962: „Am fost schimbat, în ambele rânduri (1927 și 1932) pentru că nu am acceptat să mă înscriu în niciunul din cele două partide politice (Liberal și Țăranesc”).

Pentru tot ce l-a legat de județ, unde a muncit din răspuneri pentru aceste locuri minunate, este pe bună dreptate considerat fiu al sătmarului⁴.

³ Varvari Ofilat, *Dariu Pop, Răsunetul*, 2007, p.9.

⁴ *Ibidem*, p.12.

Ultimii ani ai vieții

Reîntors din refugiul anilor 1940-1944, Darius Pop se stabilește cu domiciliul în orașul Cluj. Aici, ca pensionar, nu-și precupește efortul în a continua munca sa de creație în domeniul muzicii, plasticii și cel al cercetării istorice. Moartea-l găsește la masa lui de lucru în cel de – al 78-lea an al vieții sale.

Ca rezultat al activității sale în domeniul cercetărilor istorice, Darius Pop, în anul 1962, este declarat membru al Societății de Istorie și Filologie (filiala Cluj) cât și colaborator la Muzeul se etnografie, lingvistică și de folclor .

Boala-l răpune la data de 20 martie 1965, în Clujul lui drag, iar la 23 martie corpul său neînsuflețit a fost depus în aula Palatului Culturii, înhumarea având loc la ora 17, în cimitirul orașului.

Pentru prețuirea muncii depuse de Darius Pop avem dovada caldului cuvânt de adio rostit la înmormântarea sa de către unii admiratori, prieteni, colegi.

De menționat în acest sens cuvântul domnului Teodor Chitan, redactorul ziarului clujean *Clujul medical*., „În numele colegilor tăi de științe istorice și filologice, a profesorilor și dascălilor din Năsăud, Sătmar și Sălaj care sunt prezenți și care n-au putut veni ca să-ți străjuiască catafalcul, îți promitem și te asigurăm, scumpul nostru Darius, că amintirea ta și a faptelor tale va fi deapururi în inimile noastre”.

Din partea celor apropiați, la înhumarea rămășițelor lui Darius Pop, ia cuvântul Tiberiu Rebreanu, cercetător principal la filialei Academiei, secția Cluj, cel de-al 14-lea fiu al familiei Rebreanu, fratele cel mai mic al marelui scriitor: „În să-ți spun câteva cuvinte de rămas bun, ție, bunului prieten al fratelui Liviu, împreună cu care ți-ai îngemănat bucuriile și visurile copilăriei. Ați colaborat de copii la toate poznele pe plaiurile Maierului, iar mai târziu v-ați regăsit ca buni prieteni, așa cum ați rămas întreaga voastră viață. Împreună ați visat întregirea României și fiecare din voi și-a dat prisosul prin activitatea sa rămasă moștenire de lumină pentru urmași. În pragul eternității, îți spun, dragă Darie, că nu te vom uita niciodată, și te rog, să transmiți fratelui meu Liviu, cu care mergi să te întâlnești în nemurire, că noi rămânem de veghe, ca să împlinim ceea ce voi n-ați avut zile să împliniți.

Adio, scump Darius, noi ai tăi rămânem înregimentați în bravul tău regiment ce poartă numele de: muncă, dăruire, apostolat”.

Darius Pop, moare cu visul împlinit: „România întregită, poporul român aspirant la înalta culme de cultură și spiritualitate, efort în care s-a încadrat și el, cu tot elanul și capacitatea sa”⁵.

Opera

1. Opera pedagogică

a) Autor de manuale

Darius Pop are, într-adevăr preocupări multilaterale, rezultate, dealtfel, din variatele lui lucrări realizate.

⁵ V. Achim, *Nordul Transilvaniei*, Ed. Gutinului, 1998, p. 282.

Dariu Pop își realizează opera sa pedagogică, o parte încă de când era învățător iar alta parte când era revizor școlar .

Opera pedagogică se poate clasa după trăsăturile ei esențiale `în doua mari grupe:

a.-autor de *manuale școlare*

b.-autor de *hărți școlare*

O primă lucrare pedagogică este abecedarul pentru clasa I.

O altă lucrare, realizată de Dariu Pop, este: *Manualul de geografie* pentru clasa a II-a, având denumirea sugestivă de: „Ionel și Ilenuța”.

Geografia Țării Românești pentru învățământul primar, pentru clasa a III-a, este o altă operă pedagogică elaborată de Dariu Pop .

Manualul, în ediția I, apare la București, la Editura Cartea românească, în anul 1923, și are 203 pagini, iar în ediția a II-a tot în București, dar în 1927.

Este recunoscută, fără rezerve, valoarea artistico-pedagogică a manualului lui Dariu Pop, recunoaștere pe care o face și marele istoric Nicolae Iorga, la Vălenii de Munte, în anul 1934 când premiază manualul și pe autor .

b.-*Autor de hărți școlare*

Harta lui Dariu Pop este *prima hartă geografică a județului Satu Mare* pentru uz școlar, elaborată după actul Unirii. Manualul și harta lui Dariu Pop au fost primite, la vremea sa, de către învățătorii județului Satu Mare cu mult interes.

Dariu Pop - publicistul

Pentru a putea cuprinde întreaga activitate, ca publicist, a lui Dariu Pop, va trebui să o divizăm în două mari părți :

1. Dariu Pop - redactor la ziare și reviste, proprietar și fondator
2. Dariu Pop- colaborator la ziare și reviste.

Publicistica lui Dariu Pop, grupată pe conținutul ei, ar fi:

- a.- cu conținut pedagogic
- b.- cu conținut social-politic
- c.- cu conținut satiric, hazliu
- d.- cu conținut de literatură

Activitatea sa ziaristică a început încă de la Beclean. Este impulsionat în activitatea sa de Astra, de legăturile cu marii luptători patrioți: George Pop de Băsești și Vasile Lucaciu.

Dariu Pop este fondator, redactor și proprietar al următoarelor publicații :

1. Ziarului *Libertatea* din Orăștie, între 1913-1914, aici a fost redactor șef.
2. Fondator al ziarului *Satu Mare*, în 1920.
3. Redactor al revistei *Țara de Sus*, din orașul Satu Mare, apărută în 1921.
4. Proprietar al ziarului *Granița*, din Satu Mare.
5. Fondatorul revistei revizorului școlar județean Satu Mare –*Viața școlară*, 1923.
6. Administaratorul revistei *Gazeta de Turda* (1943 – 1945).
7. Redactor al ziarului *Sătmar* (1923).

Colaborează la următoarele periodice :

1. Ziarul *Tribuna liberă* (Satu Mare),
2. Ziarul *Astra Sătmăreană* (Satu Mare),
3. Ziarul *Românul* (Arad),
4. Ziarul *Libertatea* (Orăștie),
5. Ziarul *Cuvântul Poporului* (Satu Mare),
6. Revista *Familia* (Oradea),
7. Revista *Afirmarea* (Satu Mare),
8. Revista *Familia Română* (Budapesta),
9. Revista *Foaia poporului* (Budapesta),
10. Revista *Ana Cosânzeana* (Orăștie),
11. *Datina* (Satu Mare),
12. *Icoane Maramureșene* (Satu Mare),
13. *Sânt Vasâi* (Satu Mare),
14. *Clubul* (Satu Mare),

Dariu Pop își termină activitatea de la *Gazeta de la Turda* (1940-1945), odată cu pensionarea lui.

Dariu Pop, pentru vasta și vrednica sa activitate publicistică și gazetărească, în anul 1930 este declarat ziarist și înscris în sindicatul ziariștilor, așa cum se poate observa în actul nr.164/1930 din 22 octombrie al sindicatului presei române din Ardeal și Banat, cu sediul în Cluj.

Mănat de respectul și admirația sa față de creația literară a lui Goga, Dariu Pop publică *Sfânt popor*, în care îl preaslăvește atât ca om, dar mai mult ca poet revoluționar, considerându-l:

„Morți noi n-avem deocamdată

Goga –i viu și el trăiește

Nu e glasul de la Ciucea

Care și azi ne răscolește

Precum vii sunt toți acei ce-au murit peste hotară

Tot așa e viu și Goga, azi și mâine totdeauna”

Prin romanele, schițele și poeziile sale, Dariu Pop și-a înscris numele, în rândul poezilor neamului nostru.

Dariu Pop - creatorul și literatul

a) Activitatea poetică

Începuturile activității poetice a lui Dariu Pop datează din anul 1908, când îndeplinea funcția de învățător în Beclean. Autorul și-a publicat poeziile într-un volum, scos la adânci bătrâneți, intitulat sugestiv, *Crizanteme Târzii*.

Lirica lui Dariu Pop cuprinde o tematică variată: patriotică, socială, intimă, meditații filozofice, idilice. Aceștia li se adaugă și poeziile publicate ocazional în periodice.

Poeziile străbătute de un fierbinte sentiment patriotic sunt adresate concetățenilor săi, pentru apărarea pământului patriei iubite:

„Hai, străjeri, s-aprindem focul
 Puneți vreascuri cât mai multe
 În aceste vremuri sfinte
 Când la datorii ne chiamă
 Milioane de morminte
 Să jurăm pe foc, pe stele
 Să jurăm pe tot ce-i sfânt
 Că nu dăm din țara noastră
 Nicio brazdă de pământ”.

Activitatea poetică întregeste astfel polivalenta personalitate a celui care a fost și rămâne pedagogul și dascălul Dariu Pop.

b) *Dariu Pop-prozatorul*

Schițele lui Dariu Pop au o legătură cu romanul și piesele de teatru, unele prin accentele autobiografice pe care le conțin, altele prin aceleași teme, inspirate din lumea satului.

În plus, se observă urmele unei intenții didactice și moralizatoare pe care le întâlnim în întreaga operă a lui Dariu Pop. Caracter autobiografic au schițele intitulate *Ciobanul anonim* și *Preda Buzescu*, fiind inspirate din perioada în care autorul era inspector școlar.

Tot cu caracter autobiografic e și schița *Copilul din Iadara*. Schițele lui Dariu Pop poartă amprenta activității sale în domeniul învățământului, el fiind preocupat de teme legate de această activitate. Totuși, în multe cazuri ele lasă să se întrevadă un scriitor sensibil, înzestrat cu darul povestirii.

c) *Activitatea de romancier a lui Dariu Pop*

Ca prozator, Dariu Pop s-a remarcat prin schițele pe care le-a scris și romanul *Dascalul din Blidari* roman cu puternic caracter autobiografic.

Pentru a imprima acțiunii o mai mare putere de generalizare, Dariu Pop nu plasează personajele în satul Măgura, unde a trăit el o parte din viață, ci în Blidari.

Conflictul romanului prezintă o serie de afinități cu cel din romanul Ion al lui Rebreanu, în sensul divergențelor dintre învățător și poet.

Acțiunea se petrece între anii 1880-1890, când intelectualul era frământat de rolul pe care-l avea în viața satului.

d) *Dariu Pop - dramaturg*

Scriitorul Dariu Pop, cunoscut autor de piese de teatru, intenționa să scoată la iveală realitățile din lumea satului, dovedindu-se un apărător al omului sărac, al iubirii ideale și al virtuților morale, idei pe care le găsim în piesa *Măriuca nimănu*.

Comedia *Școla de menaj* îl apropie pe Dariu Pop de valoroșii dramaturgi români Alecsandri și Caragiale. Întâlnim aici o îmbinare armonioasă a comicului de situație cu cel de limbaj și caracter.

O piesă aparte este cea intitulată *Teatrul școlii active*, o piesă scrisă din motive absolut didactice. Acțiunea se petrece într-o sală de clasă, fiind reliefate diferite tipuri de elevi.

În concluzie, putem afirma că, în ceea ce privește realizarea artistică a pieselor de teatru create de Darius Pop, acestea suferă unele carențe, dar ideile promovate de autor sunt nobile, moralizatoare. Nu înseamnă că Darius Pop trebuie privit ca dramturg, dar pentru a întregii meritele personalității sale trebuie să amintim și aceste modeste încercări⁶.

Darius Pop, pictor amator

Preocupările plastice ale lui Darius Pop se explică, în parte, prin multilateralitatea lui, prin interesul viu față de toate posibilitățile exprimării artistice, iar, pe de altă parte, prin prietenia față de Aurel Pop, care datează din 1919.

Între anii 1921-1924, atelierul lui Aurel Pop din Satu Mare este locul serilor în comun, care definesc debutul unui tânăr talent.

Picturile lui Darius Pop dau dovadă nu numai de talentul unui autodidact amator, ci și de cunoștințele de desen, de anatomie, de construcție, însușite sub îndrumarea unui specialist. Nu-și neagă ocupația de bază, fiindcă tablourile lui sunt gândite literar și nu plastic și mai puțin cromatic. Aproape toate lucrările lui Darius Pop sunt compoziții figurale iar accentul cade pe narațiune, fapt explicabil, dacă îl examinăm prin optica lui Aurel Pop. Chiar și temele lor denotă o serie de izvoare comune: predomină motivele folclorice, în special figurile de oșeni, apoi îi pictează pe Horea, Cloșca și Crișan.

Compoziția sa se axează pe conținutul literar, fără rutina lui Aurel Pop. Trecând în revistă o serie de cartoane lucrate în marea lor majoritate în pastel, ele îți trezesc două gânduri:

- constatarea talentului și, totodată regretul că nu a continuat studiile de pictură până la perfecționare.

Pentru cunoașterea bogatei sale activități picturale, în continuare vom menționa câteva din lucrările mai reprezentative ale lui Darius Pop:

- *Femeia cu mușcata*
- *Țărancă scriind*
- *Țigancă Cărturăreasă*
- *Casa părintească de după Măgura*
- *Darius Pop*
- *Jurământul lui Horea, Cloșca și Crișan*
- *Portretul lui Coșbuc*
- *Ciobănașul*
- *Oșanul*
- *Cheile Turzii*
- *Crizanteme*
- *Eminescu*

⁶ Nicoleta Cherecheș, *Darius Pop, făuritor de școală și cultură în ținuturile Sătmarului, în Școala Româneasă*, 2003, nr. 1, p. 51-60.

Toate lucrările lui Dariu Pop se află în casa soției Florentina Dariu Pop, și pe care, admirându-le, îți dai seama că te găsești în locuința unui pictor profesionist, datorită varietăților și frumuseții lor.

Dariu Pop rămâne cunoscut și datorită faptului că organizează, în anul 1947, sindicatul plastic din orașul Cluj Napoca.

Dintre expozițiile la care participă, Dariu Pop, după reîntoarcerea sa din refugiul de la Turda, amintim trei:

1. La expoziția de pictură din 1948, Cluj;
2. La expoziția cu portrete de la Prefectura Cluj – 1949;
3. La vernisajul expoziției de pictură Leon Hrușcă și Dariu Pop – 5 mai

1948.

Dariu Pop, ca pictor amator, își dedică toată energia și priceperea artei frumosului⁷.

Dariu Pop, cercetător și folclorist

Dariu Pop, prin funcția de inspector și cutreerând satele județului, reușește să-și înceapă cercetările sale istorice prin acele căutări asidue prin bibliotecile școlilor, bisericilor, primăriilor, arhivelor statului etc.

Odată cu poposirea lui Dariu Pop pe meleagurile Becleanului, el va reuși să extindă sfera lecturii lui mai ales cu opere folclorice, muzicale și picturale.

Începând cu anul 1911, fiind în Băsești și apoi în Sisești prin contactul cu marii luptători și patrioți naționali: (Gheorghe Pop de Băsești și Vasile Lucaciu), luând exemplul lor, începe să se intereseze din ce în ce mai mult de istorie și folclor.

Odată cu refugiul, Dariu Pop vine în contact direct cu mari patrioți, ca: V. Goldiș, C. Mille, I. Gh. Duca, Goga, și nemijlocit cu prietenul său Liviu Rebreanu, care vor influența atât de puternic cursul preocupărilor sale, încât acesta trece la acțiune. Începe să publice articole cu conținut istoric, național și patriotic.

Dariu Pop se ridică, prin articolele lui, chiar împotriva liberalilor care erau la cârma țării. Un studiu istoric de mare importanță a lui Dariu Pop este cel legat de aniversarea a 147 de ani de la moartea lui Horea, Cloșca și Crișan, conducătorii răscoalei din 1784.

Dariu Pop accentuează faptul că, datorită lui Horea, a luptei conduse de acesta, după moartea lui, împăratul Iosif al II-lea a desființat iobagia. Aduce dovezi privind trecutul românesc pe aceste plaiuri sătmărene, importantă fiind lucrarea *Mărturii strămoșești*. Cartea ne înfățișează o parte a trecutului românesc al județului Satu Mare, cât și faptul că maghiarizarea unor nume de familie s-a făcut dintr-o dată, iar altele mai încet.

O altă cercetare a lui Dariu Pop este legată de trecutul existenței elementului românesc prin părțile Sătmarului, este cea referitoare la Pinteia Viteazul. Dariu Pop prin acest studiu ne dovedește că acest erou popular și-a dat viața în Baia Mare, pentru apărarea ființei naționale.

⁷ Ștefan Mărcuș, *Din trecutul sătmarului*, Satu Mare, 1932, p. 135.

Argumentul adus în favoarea acestei afirmații este existența unui munte lângă Baia Mare, care poartă numele de „Șatra Pintii”. Un alt argument este existența „Izvorului Pintii”, în satul Soconzel din județul Satu Mare. Pinteia a trăit și a existat în jurul anului 1700. Un intelectual din jurul orașului Baia Mare ar fi povestit în felul următor: „Pinteia este descendent din familiile boierești a lui Bota și Lupsas și că numele lui cel adevărat este Grigore Pinteia”. Se face haiduc, de necazul că vedea multă farădelege împotriva fraților lui de sânge. Apoi intră în armata lui Rakoczi al II-lea, când, cu ocazia unei lupte, sub poarta cetății Baia Mare, cade. Pinteia a avut o armată de haiduci puternică, fapt pentru care poporul își pune mari nădejdi în el și inserează multe legende”.

Un alt studiu istoric este cel publicat în revista *Familia: Sătmarul, ținut vechi românesc*, unde autorul dovedește că ținutul Sătmarului a fost întotdeauna românesc.

Dariu Pop mai are lucrări din domeniul istoriografiei. Lucrările sale au fost comunicate profesorului dr. Ștefan Pascu, rectorul Universității Babeș-Bolyai Cluj, pe data de 10 aprilie 1963, în legătură cu Horea. Alt material este : *O cântare lumească veche*, sau *O călătorie în Ardeal la 1820*. Dariu Pop, ca membru al Societății de istorie, prin activitatea sa, ajunge un pasionat colaborator al Muzeului Lingvistic din Cluj, sectorul documente vechi românești scrise cu litere chirilice.

Un alt sector de muncă în cadrul căruia a activat Dariu Pop, cu mult interes, este cel al folclorului. Durerea cea mai mare azi, colecția folclorică proprie nu există, ea fiind distrusă în întregime cu ocazia refugiului său din 1940, autorul colecției reușind să prelucreze foarte puțin. Dariu Pop se ocupă de culegerea de folclor, ca dovadă stau mai jos cuvintele colegului său Andrei Grobai din orașul Baia Mare. Dariu Pop a colindat țara în lung și-n lat, fermecându-l îndeosebi folclorul maramureșan. Folclorul cules de el este variat ca și conținut. În cadrul folclorului el a cules: cântece, poezii, strigături, poeme istorice.

Este regretabil că aceste materiale au fost distruse cu ocazia refugiului din 1940. Dariu Pop, pentru rodnică sa activitate, depusă în domeniul cercetării trecutului neamului nostru și cel de culegător de folclor românesc, în anul 1961 este primit, în unanimitate, ca membru al Societății istorice și filologie din Cluj⁸.

Dariu Pop muzicolog

Personalitatea se face remarcată, cu și mai multă pregnanță, prin activitatea creatoare în domeniul muzicii, atât a celei corale, cât și a celei simfonice. Pentru a ne putea da seama de valoarea și înalta semnificație a lucrărilor sale, este necesar să reamintim bogata sa experiență plină de contraste lungi și grele, și chiar de încercări obositoare.

Dariu Pop, încă de pe timpul când era elev în Lasene (Ungaria), s-a luptat cu greutatea, a îndurat multe dar, cu toate acestea, dragostea și pasiunea lui față de

⁸ Ovidiu Suci, *Dariu Pop, Pagini literare sătmărene*, 1980.

muzică nu au fost date uitării. Ca elev este atras de cor și orgă, ajungând în ultimile clase să dirijeze corul școlii, să cânte la orga catedralei din oraș.

Ajuns pe meleagurile sale dragi, va căuta să dea viață aptitudinilor sale muzicale, însă, ținând cont de specific, de oameni și în general de publicul căruia i se adresa. Convins că nu se poate ajunge la stăpânirea unei tehnici muzicale complexe, fără a stăpâni tehnicile mai simple, știind că se ajunge greu la piese simfonice, fără a scrie în prealabil coruri. Călăuzit de acest gând, Dariu Pop își va începe bogata sa activitate muzicală tocmai prin înscrierea primelor compoziții de coruri, încă de când era învățător în Maeru, Măgura. Între acestea, amintim: *Am un leu și vreu să-l beu*, cu care, de altfel și – a început activitatea corală, apoi *Bună seara vă poftim*, *Nu mă blăstăma să mor*, *Noapte bună moș Arvinte*.

Dacă la începutul carierei sale de învățător, Dariu Pop compune coruri pentru 1-2 voci, atunci când ajunge în comuna Bulgari el reușește să dea viață corurilor pe 4 voci, așa cum sunt cele amintite mai înainte. Ca semn al atracției sale spre muzică este și acela al colectării de 960 coroane pe când era în Maeru și cumpararea unei orgi ce și astăzi există dar deteriorată, în muzeul sătesc, ctitorie a merituosului profesor Sever Ursa.

De numele lui Dariu Pop se leagă apoi, în anii următori, înființarea vestitului cor pe 4 voci, cor care în 1912, la Mădăraș, în cadrul unui concert, câștigă premiul I. Cunoscător al instrumentelor muzicale, se remarcă la Băsești prin înființarea unei fanfare. Refugiat în România, Dariu Pop va continua să-și perfecționeze cunoștințele muzicale prin frecventarea Conservatorului din București.

În opera lui Dariu Pop, găsim întruchipată dragostea sa față de plaiurile natale, de minunații oșeni și nășăudeni. Corurile scrise de Dariu Pop se bucură de o largă apreciere, nu numai în țară cât și peste hotare, prin interpretările făcute la Paris de către corul madrigal dirijat de Maria Constantin.

Alte interpretări ale creațiilor lui Dariu Pop le găsim în cadrul săptămânii muzicii românești din 22 -30 septembrie 1951, în cadrul programului de manifestări din Cluj, care a avut loc în sala mică a Casei Universitarilor, la 27 septembrie 1951, având la punctul 4 din programul concertului de cameră, lucrarea *Cimpoiul din Severin*. La Filarmonica de Stat din Arad, în 1963 se prezintă la punctul 1 *Tablouri din Munții Rodnei*. Schița *Tablouri din Munții Rodnei* rămâne o succesiune de cântece și dansuri valoroase, având în vedere că toate elementele componente sunt riguros selecționate. Stagiunea anului 1956 prezintă, în cadrul concertului coral de pe data de 16 iunie 1956 în sala mică a Casei Universitarilor din Cluj, dirijor fiind Dariu Pop, operă apreciată de public: *Suita a II-a corală din Țara Oașului*.

Școala populară de artă din Cluj, secția muzicală, pe data de 17 noiembrie 1956, prezintă în cadrul concertului, creațiile: *Studiu de canto numărul unu pe două voci* (în primă audiție) și *Studiu de canto numărul doi*, la Filarmonica din Cluj, în stagiunea 1958-1959 din 11, 12 aprilie 1959.

Valoarea creației muzicale a lui Dariu Pop este ușor de definit. Ea conține un puternic colorit local folcloric, o valoroasă expresie muzicală, valabilă oricând și oriunde. Dariu Pop a evocat în lucrările lui muzicale, pământul natal, natura

locurilor lui dragi. El ne-a lăsat o operă vie, a făcut ca fiecare creație nouă a sa să contribuie la mărirea patrimoniului muzical.

Compozitorul se definește pe sine ca un exemplu de cald patriotism și ridicat devotament pe altarul artei românești.

Artistul Augustin Bena, referindu-se la creația sa afirmă că: „Darius ăsta-i plin de talente” (relatare verbală dată de prof.C. Marius, Cluj 27.august 1969⁹).

Creția corală

Creția lui Darius Pop înseamnă aproximativ 50 de lucrări, în majoritate piese corale, armonizări și prelucrări de cântece și versuri populare. Compuse și armonizate într-o manieră accesibilă, creațiile sale vocale sau instrumentale se impun nu atât prin elementele de formă sau tehnică componistică, ci mai ales prin expresivitatea și bogăția melodică, prin frumusețea melosului popular, ales cu un deosebit gust și pricepere. De luat în seamă sunt mai ales corurile ca și cele trei suite corale, compoziții de o remarcabilă ingeniozitate în adaptarea unor forme care pun în valoare însușirile folclorului născădean. Celor aproximativ 35 de coruri și celor trei suite, li se alătură *Rapsodia corală sătmăreană*, construită în același spirit, rămășițe ale unor îndepărtate ecouri conservate în sufletul compozitorului până în ultimii ani ai vieții. În domeniul muzicii simfonice, a lăsat 3 suite și câteva prelucrări pentru orchestra populară. Darius Pop și-a făcut debutul cu câteva armonizări de melodii și versuri populare, pentru a satisface nevoile repertoriului coral, destul de sărac în lucrări autohtone.

Printre primele realizări, amintim: *Pădureanca* (1907), *Astă lume* (1910), *S-a dus cucu*, *Sună buciumul*, *Am un leu și vreau să-l beau*, *Bună seara*, *Noapte bună*, *Moș Arvinte*, *Rujița de pe ogor*, coruri mixte, apărute la intervale destul de mari, datorită preocupărilor multiple care îi lăsau prea puțin timp pentru compoziție.

Abia din anul 1952 încep să apară cu mai multă regularitate și în ordine: *Mi-a mâncat moșu' mălaiul*, *Cântec satiric*, *Cântecul secerii*, *De la Bistra*, *La roșu*, *La răsăritu'*; de asemenea armonizări și prelucrări ale unor melodii populare.

Intensificarea procesului creator a lui Darius Pop are loc în anul 1949, moment marcat de apariția lucrării corale pe versuri de Eminescu. În 1964 apare *Suita a III-a corală din Oaș*. Este o perioadă relativ scurtă, dar cuprinzătoare și semnificativă din punctul de vedere al creațiilor muzicale. În ceea ce privește tematica, continuă să prelucreze melodii pe texte cu caracter liric, cu conținut satiric, patriotic, sau pur și simplu cântece despre lume, care nu pot fi încadrate cu ușurință într-un gen sau altul.

Printre cele mai semnificative lucrări corale, ca mesaj și realizare sunt: *Mă jurai pe sfânta cruce*, *Hora de la Turda*, *Vară, vară, primăvară*, *Cine a făcut horile*, *Mai am un singur dor*, (pe versuri de Eminescu), *Cimpoierul din Săvârșin*, *Mare hibă-i la Jibău*, *Cântec satiric* (pe versuri populare) *În fântână la izvor* și, desigur, cele trei suite corale, partea cea mai originală a creației sale.

⁹ V. Băințan, *Arta corală în Maramureș*, Baia Mare, 1982, p. 47.

Sursa de inspirație a creației vocale și instrumentale rămâne folclorul transilvănean, îndeosebi cel năsăudean. Pentru Dariu Pop, creația corală nu înseamnă numai un izvor de nescicate frumuseți, o descoperire, o iluminare a unei căi noi. El s-a născut în ambianța cântecelor populare, a dansurilor țărănești, în ritmul horelor și învârtitelor năsăudene. El a respirat acest aer cu primul semn de viață.

Începuturile preocupărilor sale folclorice, ca o etapă nouă, după criterii științifice, coincide cu activitatea de valorificare a creației populare în primele decenii ale veacului al XX-lea. Despre muzica populară, Bela Bartok spunea: „Compozitorul trebuie să cunoască muzica populară a țării sale și să stăpânească mijloacele ei de expresie în aceeași măsură ca poetul limba maternă”. Dariu Pop își dădea seama de valoarea creației populare în viața colectivității și a individului. El spunea: „Cel dintâi dascăl care m-a învățat să ascult melodia dulce și de mare încărcătură sufletească a doinelor ardelenesti ca și a someșenelor avântate a fost poporul”.

A fost prieten cu marele folclorist român Constantin Brăileanu. În cadrul activităților Astrei, compozitorii ardeleni se afirmă din ce în ce mai viguros cu prelucrări corale și lucrări instrumentale de inspirație folclorică, făcând dovada unui înalt patriotism și a unei înalte ținute civice.

Din toate acestea, rezultă că Dariu Pop se etanșase perfect unui cadru tradițional și național ce trebuie continuat la un nivel superior conform cu progresul pe care-l realizase folclorul ca știință. Urmărind pătrunderea folclorului în creația muzicală a lui Dariu Pop, observăm atracția deosebită pentru folclorul năsăudean, maramureșean, oșenesc. Faptul că pornea de pe aceste meleaguri, și că la maturitate va mai colinda Văile Ilvei, sunt în măsură să lămurească pe deplin lucrurile.

Asemenea compozitorilor înaintași sau contemporani, creația corală a lui Dariu Pop îmbrățișează o tematică variată care s-ar putea împărți, cu oarecare aproximație, în doua mari categorii: cântece lirice, care transfigurează melodii de o nobilă inspirație, cum sunt: *În temeiu codrului*, *Câte flori pe Iza-sus*, *Cântă, cânta cucule*, *Hai, hai, hai, murgule hai*, *Auzi mândră cucul cum cântă*.

A doua categorie de cântece corale sunt cele cu o tematică mai complexă, în care se remarcă sentimentul de revoltă al țăranului ardelean împotriva împilării. O realizare de acest gen este *Cimpoierul din Săvârșin*. Este o lucrare corală mai amplă al cărui conținut constă în redarea fenomenului exploatării țăranului român pe moșia grofilor apropiată de practicile populare. *Cimpoierul din Săvârșin* este o serie simplă, fundamentată pe contrast, adâncimea contrastului fiind în strânsă legătură cu conținutul și extensia poeziei. Dacă în muzica corală clasică, satira și umorul și-au găsit locul convenit, judecând după exemplele care ne stau la îndemână în muzica contemporană, în muzica corală, cântecul umoristic sau cu conținut satiric nu și-au găsit locul convenit fiind destul de slab reprezentat. Un exemplu caracteristic de cântec satiric din creația compozitorului Dariu Pop este: *Mare hibă-i la Jibău*, o piesă corală care s-a bucurat de o largă popularitate, datorită spiritului caustic și umorului popular. Cuprinsul acestui cântec coral este o tipică satiră socială, un

exemplu pregnant de întrepătrundere a celor două genuri de cântec – serios și comic –, împrumutându-și unul altuia diferite trăsături stilistice și lărgind astfel substanțial tematica cântecului coral. În *Mare hită-i la Jibău* își găsește locul satira, veselia camuflata ironia la adresa subprefectului, lipsit de milă și îngăduință față de cei ce trudes. O delimitare între sarcasmul usturător, comicul situației și ura împotriva exploatării este dificil de făcut și, de altfel, este important de selecționat nervul ironic de parodia și șarja pe care poporul o afirmă cu atâta istețime și logică.

Elementul satiric și umorul în creația lui Darius Pop nu se reduc la elementele amintite, astfel de momente putând fi descoperite și în schițele sale corale, în care continuă cu aceeași intensitate profilarea elementului social, indiscutabil legat de reprezentările satirice, de umor și ironie suculentă. Poate că tocmai acestui fapt i se datorează succesele cu primele două suite corale ce au fost premiate la concursuri internaționale. *Suita I corală din țara Oașului*, pentru cor mixt, solo bariton și solo de soprană, a fost scrisă în anul 1950. Este rezultatul unei experiențe care se va îmbogăți cu fiecare nouă lucrare, cu fiecare nouă suită, ajungând în acest domeniu la însumarea unor veritabile bogății sonore.

Melodiile de joc specific oșenești, cu acel „tropăit” caracteristic, sacadat și percutant, sunt prelucrate într-o manieră simplă, cu mers izoritm, riguros. Sonoritatea muzicii creează impresia unei forțe cu adevărat telurice, care tâșnește din adâncuri. Nota specific regională este accentuată fără îndoială și de originalitatea versificației populare cu acele articulații care li se adaugă din nevoia de a crea din vers o bază mai largă pentru melodie¹⁰.

¹⁰ Gheorghe Merișescu, *Muzicienii ardeleni*, Editura Muzicală, 1975, p. 202.

CONSIDERAȚII DESPRE MONOGRAFIILE UNOR AȘEZĂRI BIHORENE STUDIU DE CAZ: COMUNA BUDUREASA

Preocupările actuale pentru reconstituirea istoricului unor așezări (urbane și rurale) au ca precedente eforturile salutare ale unor intelectuali de a elabora, la nivelul priceperii lor și al exigențelor timpului, lucrări cu caracter monografic, în care se găsesc pagini emoționante despre viața comunităților (credințe, folclor, cultură și școală), dar și însemnări cu privire la ceea ce se cunoștea despre trecutul acestora. Oricum, asemenea texte au nu numai o valoare documentară, ele reprezentând un anumit stadiu al evoluției conceptului de monografie, la care se pot raporta toate demersurile ulterioare, inclusiv cele din ultimele două decenii, când activitatea editorială în aceste direcții a cunoscut o revigorare evidentă, dar cu rezultate discutabile din perspectivă științifică.

Primele tentative de scriere a unor lucrări despre istoricul bisericilor și a unor sate au fost sporadice¹ și întâmplătoare. Românii de confesiune ortodoxă din dieceza Aradului – în componența căreia a intrat și Consistoriul Ortodox din Oradea (care avea activitate jurisdicțională și ecleziastică asupra tuturor comunităților ortodoxe din fostul comitat al Bihorului) – au examinat, la 29 iunie 1893², în cadrul Sinodului eparhial, posibilitatea de a elabora o lucrare de sinteză despre istoricul instituției episcopale arădene, proiect pe care l-au realizat abia peste două decenii³.

S-a adunat, în acest timp, un valoros material documentar din arhive importante (aflate la Arad, Timișoara, Budapesta și Carloviț). Remarcabil a fost, însă, faptul că s-a ajuns la concluzia că, înainte de a produce o monografie a Episcopiei Aradului, care să fie temeinic articulată, se impunea redactarea unor studii monografice despre parohiile aflate în subordinea acesteia.

Demersul respectiv ar fi fost util și dintr-o altă perspectivă, aceea de a stimula cercetarea istoricului așezărilor românești, care constituie un element fundamental al „cunoașterii de sine” și, desigur, al afirmării identității naționale.

Prin urmare, în Sinodul eparhial din 1905 s-a acceptat adevărul că „a dezvălui trecutul, a aduna un material istoric: documente, inscripțiuni vechi, pentru

---

¹ Vezi, de pildă, istoricul bisericii din satul Seghiște, scris de preotul Moise Popoviciu: *Un manuscris inedit cu privire la istoria bisericii din Seghiște-Bihor*, în *Orizonturi teologice*, Oradea, 2001, nr. 3, p. 19-23.

² *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza română greco-orientală a Aradului ținute în ședința ordinară din 1883*, Tipografia Diecesană, Arad, 1883, p. 31, 51; *Biserica și școala*, 1883, nr. 22, p. 191.

³ Vasile Mangra, *Episcopia Aradului*, în *Biserica și școala*, 1904, nr.12, p. 93-97.

a construi istoria bisericii din dieceza Aradului, este una din cele mai esențiale probleme”⁴.

Prima fază a atingerii unui asemenea obiectiv a fost introducerea, de către episcopul Ioan I. Pap, a obligativității pentru preoți de a scrie cronica bisericii (adică a evenimentelor care se petrec în parohie pe parcursul fiecărui an) din satul în care funcționau. Se precizează în circulara episcopală faptul că această cronică urma să conțină: „date despre bisericile dispărute (anul construirii, materialul, hramul), despre cea actuală..., ce cărți existau în strană și însemnările manuscrise, antimise, protocoale de circulare, matricole bisericești (botezați, cununați, decedați), șirul preoților și al învățătorilor cu anii de funcționare, date despre școală, numărul caselor, al familiilor și enoriașilor, despre averea boierească și fundațiuni”⁵.

Manuscrisele elaborate, care trebuiau să îndeplinească cerințele menționate, urmau a fi transmise, până în 1907, protopopilor care, la rândul lor, le vor preda consistoriilor eparhiale din Oradea și Arad. Se sconta pe un rezultat pozitiv, care să reflecte o primă acțiune istoriografică reușită. Practic, erau solicitate câteva date despre istoricul așezării și al bisericii, precum și informații exacte despre realitatea contemporană a acestora, în sensul că, pentru viitor, aceste texte de factură monografică (aparținând unui stadiu primar al cercetării) vor putea fi utilizate în vederea extinderii investigațiilor și conceperii unor studii monografice temeinice și cuprinzătoare care să reziste oricăror exigențe istoriografice.

Unul dintre autorii onești și serioși ai documentelor existente în arhivele parohiilor bihorene a fost învățătorul și preotul (mai târziu administratorul protopopesc al Vașcăului) Moise Popoviciu, un cărturar apreciat chiar de istoricul Nicolae Iorga, care l-a întâlnit în peregrinările sale transilvane din anul 1905, în satul Seghiște, cu prilejul descinderii acestuia în localitate, pentru a cerceta direct edificiul din piatră al vechii biserici din Seghiște.

Moise Popoviciu a publicat, în mai multe periodice românești, cu deosebire în *Biserica și școala* de la Arad, articole în care prezenta descoperirile pe care le-a făcut în timpul efectuării unor investigații în bisericile ortodoxe din satele sud-bihorene. De aceea, ele este cel mai productiv și de apreciat autor de asemenea texte care pot fi incluse categoriei de studii monografice sau de contribuții la acestea.

În anul 1903, Moise Popoviciu publica un articol în care se referea la manuscrisul unui *Minei* din anul 1740, păstrat în biserica filiei Hârsești a parohiei Seghiște. „Astfel de manuscrite – menționează el – mai sunt și încă nu puține chiar în zilele noastre. Cei care doresc să le găsească, să cerce numai prin bisericile parohiilor mai mici și mai sărace, și nu numai că le vor găsi, dar vor

⁴ Pavel Vesa, *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, Arad, 2004, p. 14

⁵ Idem, *Epsicopia Aradului. Istorie, cultură, mentalități (1701-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 21

afla încă și aceea, că acele manuscripte sunt unicele cărți, de cari cântăreții de pe la sate se folosesc și acum”⁶. În același articol se fac referiri și la un alt manuscris al unui *Minei*, pe care l-a găsit în satul P[etriteni] – Zăvoieni⁷.

În același periodic arădean, Moise Popoviciu a publicat cu *O scurtă monografie a bisericii ortodoxe din Băița*⁸. De reținut următoarea precizare a autorului: „Nu mă extind asupra *monografiei generale* a acestui orașel, pentru că n-aș fi în stare să fac aceasta, dar nici nu aparține o atare monografie sferei *bisericești*. Nu pot face nici chiar monografia întregă a bisericii noastre din Băița, deși aș dori să o fac, și nu o pot face, pentru că îmi lipsesc isvoarele necesare”⁹. Deci era conștient de cerințele elementare pentru scrierea unei monografii autentice, care trebuia să se bazeze pe o informație documentară cât mai consistentă, provenită din mai multe surse.

Deplasându-se din sat în sat, mai mult pe jos, Moise Popoviciu și-a dat seama de ce valori dispuneau unele biserici, chiar din așezările cele mai marginale și prea puțin cunoscute. Conform curentului vremii, el insistă asupra necesității ca documentele existente prin parohii să fie utilizate pentru elaborarea unor monografii de așezări și instituții. Reproducem un pasaj dintr-un articol al său intitulat semnificativ *Pentru posteritate*, în care face o pledoarie de mare însemnătate pentru începutul secolului trecut: „Multe din parochiile noastre dispun de acte și documente vechi, precum și de o mulțime de cărți-manuscripte mai ales din veacul XVII –XVIII. În unele locuri, cred că acelor acte și cărți vechi li se dă atențiunea ce merită, în multe locuri sunt lăsate în grija vremii (adică, altfel spus, sunt neglijate de o așa manieră, încât s-ar putea distruge – n.n.). E bine, deci, și cu cale, ca cei ce pot să salveze astfel de acte și documente, precum și manuscriptele vechi, căci – precum se știe – ele sunt un izvor nesecat pentru istoria bisericească în genere și pentru istoria eparhiei noastre în special”¹⁰.

În anul 1904 a avut loc primul dialog între cei interesați de subiectul de care ne ocupăm, declanșat de punctul de vedere al preotului Petru E. Papp „în chestia monografiilor”¹¹. Moise Popoviciu nu acceptă nicio amânare a activității de strângere a informațiilor din arhivele bisericilor, ca și din „gura” locuitorilor mai

⁶ Moise Popoviciu, *Manuscripte vechi*, în *Biserica și Școala*, 1903, nr. 35, p. 293-295

⁷ *Ibidem*

⁸ Idem, *O scurtă monografie. Biserica din Băița*, în *Biserica și școala*, 1903, n. 45, p. 384-385

⁹ *Ibidem*

¹⁰ Idem, *Pentru posteritate*, în *Biserica și Școala*, 1904, nr.19, p. 166-167. Vezi și nota intitulată *Material pentru istoria diecezei* (în *Biserica și Școala*, 1904, nr. 46, p. 360), în care Moise Popoviciu reproduce un document din 3 mai 1810, care atestă momentul ridicării bisericii din satul Hârsești, în temeiul unui *contract* dintre comunitatea ortodoxă din acesta și Bogdan Urs.

¹¹ Moise Popoviciu, *O modestă părere*, în *Biserica și școala*, nr. 19, p. 166-167. Autorul mărturisește că s-a „preocupat neconținut” (de când a primit misiunea de păstor sufletesc al credincioșilor din satul Seghiște), de „chestia monografiilor sătești. A și scris monografiile satelor Seghiște și Hârsești, pe care le-a trimis, pentru a fi publicate, ziarului *Tribuna poporului*, „unde se află și acum”. Considera că „e treaba criticeii” să se pronunțe asupra calității acestora, el fiind îndestulit că a putut „mântui ceva” (sub acest raport). De altfel, au fost printre primele texte de această factură.

înțelepți ai satelor, cu bună memorie a întâmplărilor trecutului local, ca și în ce privește tradițiile și obiceiurile, folclorul și altele, pentru că acestea se pot pierde pentru totdeauna: „Trebuie să ținem cont și de împrejurarea că timpul are dinții buni, el mistuie chiar și cetăți din piatră și var, dar apoi cum să nu mistuie niște hârtii aruncate – în multe locuri – care nu-ți trebuie”¹². Era un avertisment pe deplin justificat și perfect valabil în toate timpurile.

Deși autodidact, preotul Moise Popoviciu a devenit un cercetător respectat al istoriei locurilor din Depresiunea Beiușului, el deschizând seria intelectualilor rurali – ca reprezentanți ai elitei românești – care au lăsat moștenire lucrări istorice extrem de utile¹³, fundamentate întotdeauna pe documente sigure și cu respectul adevărului. Un exemplar spirit al echilibrului domină întreaga sa operă de restituire istorică, începută la finele secolului al XIX-lea și încheiată după cel de-al Doilea Război Mondial.

În perioada interbelică, preocupările pentru reconstituirea unor aspecte ale istoriei satelor și bisericilor bihorene au fost continuate de Gheorghe Ciuhandu¹⁴, Roman Ciorogariu¹⁵, Constantin Pavel¹⁶ și Petru E. Papp¹⁷, de data aceasta într-o redactare mai elaborată, fiind evident și progresul în interpretare. Sunt de semnalat și încercările unor preoți și învățători de a scrie texte, cu intenții monografice, despre așezările de care și-au legat activitatea. Dintre acestea, ni s-a părut ca fiind deosebită inițiativa învățătorului Gheorghe Hinsu de a elabora, în anul 1930, monografia satului Negru, care s-a conservat în fondul Prefecturii Județului Bihor¹⁸. El își motiva patriotic demersul istoriografic¹⁹, în sensul că în această localitate, ca și în împrejurimile ei, s-au petrecut fapte memorabile în primăvara anului 1919, când unități ale armatei române au eliberat localitatea.

În contextul celui de-al Doilea Război Mondial, integritatea României Mari a fost sfârtecată de puterile europene totalitare, de stânga și de dreapta, astfel că o parte a teritoriului ei, mai exact Transilvania de Nord, a intrat în componența

¹² *Ibidem*

¹³ Dintre lucrările sale, le mai menționăm pe următoarele: *Pentru istoria diecezei (Biserica și școala, 1904, nr. 48, p. 376-377; nr. 49; p. 386-387; nr. 50, p. 397-398), Un antimis din 1692 (din Biserica satului Fânațe) (Ibidem, 1905, nr. 25, p. 2-3; nr. 26, p. 3), Date pentru istoria bisericească (Ibidem, 1906, nr. 21, p. 2-3), Material pentru istoria diecezei noastre (Ibidem, 1911, p. 4-5), Monografia comunei Seghiște (Transilvania, 1911, nr. 3, p. 205-231), Contribuiri la monografia comunei Lehecenii (Transilvania, 1912, nr. VI, p. 509-530) și Meseriași și neguțători români în cercul Vașcăului (Transilvania, 1914, nr. 10-12, p. 469-480).*

¹⁴ Gheorghe Ciuhandu, *Dieci și manuscrise românești din Bihor*, în *Tribuna*, Oradea, 1919, nr. 48-50, p. 7; *Vechi urme de cultură românească în Bihor*, în *Cele trei Crișuri*, 1920, nr. 7, p. 20; 1921, nr. 1, p.8

¹⁵ Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926.

¹⁶ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș (1828-1928). Cu o privire asupra trecutului românilor din Bihor*, Tipografia „Doina”, Beiuș, 1928.

¹⁷ Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și jertfe*, Tipografia „Doina”, Beiuș, 1928

¹⁸ Arhivele-Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare: A.N.-S.J. Bh), *fond Prefectura Județului Bihor. Acte confidențiale* (în continuare: *fond Pref. Jd. Bh.*), dos. 46/1941, f. 82-107

¹⁹ *Ibidem*.

Ungariei horthyste, în urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940. Prefectura Județului Bihor, care între anii 1919- 1940 a funcționat la Oradea, a fost nevoită să se transfere, pentru o perioadă vremelnică de patru ani, la Beiuș, acest orașel devenind capitala județului Bihor.

În noua situație istorică, Prefectura Județului Bihor a declanșat o acțiune de promovare a informațiilor cu caracter istoric despre localitățile ce se aflau sub administrația sa. Astfel, în anul 1941 aceasta a lansat inițiativa de a fi elaborate, chiar și într-o formă rezumativă, lucrări monografice ale așezărilor din întreaga depresiune a Beiușului, din care să rezulte care au fost liniile principale ale evoluției lor istorice, precum și alte realități: demografice, culturale, religioase, economice etc, mai ales date despre starea de moment a locuitorilor din acestea. Era vorba de un interes de stat, care viza o informare cât mai vastă cu privire la populația și ocupațiile ei în anul 1941, pentru că România a decis intrarea în război pentru eliberarea teritoriilor din Est (Basarabia și Bucovina de Nord) de sub ocupația sovietică, instalată în iunie 1940.

Așadar, conform ordinului Prefecturii Județului Bihor nr. 9827/1941, intelectualii din sate și comune, cu deosebire preoții și învățătorii care trăiau și munceau în rândul locuitorilor, cunoscându-le modul cum își organizau viața, au primit această responsabilitate, unii dintre ei asumându-și-o, astfel că au transmis mai multe texte monografice²⁰ care s-au păstrat în fondul arhivistic al Prefecturii, aflat acum în depozitele Arhivelor Naționale – Serviciul Județean Bihor.

Având în vedere faptul că aceste texte monografice, de dimensiuni diferite, sunt *documente inedite*, consemnăm numele autorilor lor: preotul Matei Boldiș și învățătorul Ion Lăzureanu (monografia comunei *Agris*), preotul Gheorghe Gavra (*Budureasa*), preotul Gheorghe Todincă și învățătorul I. Stana (*Ciuntești*), preotul Iosif (*Copăceni*), preotul Gheorghe Gavra (*Drăgănești*), Ioan Lile (*Gruilung*), învățătorul Ioan Haiduc (*Mărăuș*), preotul Ioan (*Șoimuș-Pietroasa*), învățătorul I. Cleja (*Spinuș-Pomezău*), preotul Vasile Leucuța (*Șiad*), învățătorul Cornel Sabău (*Săldăbagiu Mic*), preotul Ioan Ardelean (comuna *Socaciu*, plasa *Beliu*), învățătorul Ioan Bora (*Stoinești*) și preotul Alexandru Ciurdariu (*Vintere*²¹). Ar fi fost, desigur, utilă editarea *in corpore* a acestora, pentru a aduce în actualitate schițele monografice ale celor paisprezece localități, ca *mărturii* despre stadiul la care se afla cercetarea de această factură, în urmă cu șapte decenii.

Unul din textele inedite, pe care îl vom examina, este *Monografia comunei Budureasa*²². Autorul și-a structurat lucrarea pe următoarele capitole:

1. *Așezarea geografică. Întinderea. Solul*
2. *Istoricul comunei. Trecutul legendar*
3. *Prima așezare a familiilor. Numărul și numele lor. Ocupația*

²⁰ Dintre acestea noi am publicat două: vezi Antonio Faur, *Un text monografic inedit: Monografia comunei Drăgănești*, în *Cele trei Crișuri*, 1997, nr. 10-12, p. 5; Idem, *Un alt text monografic inedit (1941): cel al satului Belejeni (Jud. Bihor)*, în *Cele trei Crișuri*, 1998, nr. 1-2, p. 5.

²¹ A.N.-S.J. Bh, *fond Pref. Jd. Bh.*, dos. 46/1941, f. 1-157.

²² *Ibidem*, f. 9-28.

4. *Istoricul Sf(intei) Biserici*
5. *Istoricul școalei: numele învățătorilor*
6. *Notariatul (înființarea, istoricul, notarii)*
7. *Oficiul poștal. Postul de jandarmi (scurt istoric)*
8. *Ape, dealuri, munți, păduri, pășuni*
9. *Ocupația locuitorilor*
10. *Traiful și portul locuitorilor*
11. *Cultura și caracterul. Religia și naționalismul*

În cele 11 fragmente ale lucrării monografice, autorul acesteia a reușit să surprindă unele realități *geografice* (situarea în spațiu a localității, apele, dealurile, pădurile, pășunile, munții și principalele ocupații ale locuitorilor), *istorice* (fondarea așezării, momentele importante din trecutul acesteia, istoricul celor două instituții naționale – biserica și școala - care aveau menirea de a contribui la apărarea ființei naționale), *etnografice* (traiful și portul locuitorilor), *culturale* (religia) și *instituționale* (notariatul, oficiul poștal și postul de jandarmi).

Autorul acestui material documentar s-a străduit să puncteze cele mai sigure elemente din trecutul și prezentul locuitorilor comunei Budureasa, pentru a lăsa posterității un material valoros de informare de la care se putea trece la aprofundarea cercetării prin investigarea altor surse nu numai a celor consultate de el, care erau de factură strict locală (oamenii bătrâni din sat, documentele din arhivele bisericii și școlii, discuții cu reprezentanții instituțiilor statului și, desigur, cunoașterea directă, personală, a vieții credincioșilor pe care-i păstorea).

Este evident faptul că autorul monografiei nu are criteriile științifice de redactare, de care ar fi uzat un profesionist al domeniului istoric, ci își fixează atenția asupra unor aspecte care, ori erau solicitate de autoritățile ce au avut inițiativa, ori i s-au părut a fi cele mai reprezentative pentru comunitatea ortodoxă din Budureasa.

De asemenea, din planul propriei lucrări rezultă că nu este vorba de un studiu istoric propriu-zis, nici de unul geografic, etnografic sau de altă natură.

Pentru Gh. Gavra era adecvată practica de a nu lăsa la o parte nicio realitate pe care o cunoștea și avea relație cu viața locuitorilor, în sensul că ar fi influențat-o sau chiar a determinat cursul ei istoric.

Această manieră, specifică începuturilor, se mai întâlnește și astăzi, mai ales în rândul unor autori entuziaști, care – în fața unor informații diverse – nu știu să selecteze ce este cu adevărat semnificativ, astfel că adună laolaltă o factologie, uneori debordantă, dar care așteaptă să fie valorificată de către un specialist avizat, care dispune de concepție și metodă, de capacitatea de a recupera din timp ceea ce este esențial.

Monografia pe care o examinăm conține pe lângă comentariile autorului – asemănătoare cu ale altor autori de studii monografice despre așezările rurale - și unele informații care nu se găsesc în alte surse bibliografice și documente, pe care le evidențiem, cu intenția de a fi luate în considerare și valorificate de viitorii

monografi ai acestei comune de la poalele Apusenilor, situată pe drumul de la Beiuș la stațiunea Stâna de Vale, atât de cunoscută.

Prima dintre acestea vizează denumirea „valea Cohului”, din partea de răsărit a comunei Budureasa, unde „exista o fabrică îngustă de stors fier din piatră”: adică o zdrobitoare a minereului de fier extras din apropierea localității, care este transportat în comuna Pietroasa, în aria căreia (mai concret în Chișcău) „era o turnătorie (mai corect o topitorie-n.n.) mai mare de fier”²³. Întemeietorii comunei și-au construit casele pe Dealul²⁴ din proximitatea pădurilor, după care urmașii lor au decis ca satul să fie reșezat pe valea râului Pietroasa, unde s-a stabilizat și dezvoltat până în anii noștri.

Una dintre ocupațiile aflate într-o relație strânsă cu poziția geografică a localității, cea mai avantajoasă, din punct de vedere al posibilităților de câștig, a fost comerțul cu scânduri de brad (spre pildă, în anul 1868 funcționau în „creierul munților” trei fierăstraie: pe Valea Drăganului, la Stâna de Vale și la Cârligate), care erau vândute pe piețele din Transilvania, la Oradea, Ghiula și Bekescsaba. În schimbul acestora aduceau cereale de care locuitorii aveau nevoie, deoarece dealurile din hotarul comunei nu erau prea fertile.

Sunt menționate și alte îndeletniciri, care erau, în cazul locuitorilor din Budureasa, dintre cele mai vechi, adică tradiționale, cum ar fi producerea de lăzi de lemn (între care și celebrele „lăzi de zestre”, ce pot fi întâlnite și în zilele noastre, în târgurile meșterilor populari, dar mai ales în cel din Beiuș). „O ramură de câștig specifică – menționa autorul textului monografic – a comunei este ștezatul sumanelor, în niște mașinării foarte simple numite „piue”, cari se întind în lungul văii ce poartă numele comunei... La aceste(a), populația satelor din jur, aproape din tot Bihorul și mare parte din județul Arad, își aduce stofa de sumane, țesută în războiu, iar aici [la Budureasa] – în această fabrică primitivă – stofa este netezită și îndesată prin baterea în niște piue și stropirea cu apă... Cine străbate valea stezelor în timpul sezonului, care este luna noiembrie și decembrie, are impresia că se găsește în cartierul unui oraș plin de fabrici, deoarece în timpul funcționării, aceste fabrici fac un zgomot asurzitor”²⁵.

Mai existau și alte „surse de venituri” pentru locuitori, în afara agriculturii, creșterii animalelor și pomiculturii (mai ales a nucilor, care au devenit o veritabilă „podoabă” arboricolă a Buduresei, ca și altor localități sud-bihorene, ca Gurani, Pietroasa, Dumbrăvani etc). Cei săraci munceau „la săpat și secerat în dijmă (primeau o parte din produse, porumb sau grâu-n.n.) la proprietarii de câmpie”. Când se apropia iarna, locuitorii „în putere” (mai ales cei tineri) lucrau „la metri” în păduri, pentru firma din Sudrigiu (care-și construise o cale ferată îngustă până la Budureasa, pe care transportau mari cantități de „fag fasonate”).

²³ *Ibidem*, f. 10

²⁴ Locurile respective poartă nume care atestă acest fapt: „dâmbul Baicu”, „dâmbul Răcoia”, „dâmbul Coseștilor și Ruseștilor”.

²⁵ A.N.-S.J. Bh, *fond Pref. Jd. Bh.*, dos. 46/1941, f. 26

Din informațiile furnizate de autorul monografiei comunei Budureasa se desprinde ideea că locuitorii acesteia nu se limitau la ocupațiile obișnuite (ca agricultori și pomicultori), ci ei dispuneau de oportunități deosebite, prin intermediul cărora își procurau mijloacele complementare necesare traiului zilnic.

Cu toată „sărăcia solului”, pe care erau cultivate secara și porumbul, locuitorii cu spirit întreprinzător și favorizați de ceea ce oferea pădurea și utilizarea apei care trecea prin mijlocul așezării, au practicat toate îndeletnicirile economice din care au rezultat câștiguri în bani sau cereale.

Cu caracter de unicat este și descrierea „portului” locuitorilor: „În picioare poartă opinci, pentru că – se afirmă, într-o tradiție umoristică – din opincă nu pot ajunge mai jos., cei mai tineri [însă] flăcăii și fetele au pentru sărbători și cisme și bocanci. Albituri poartă pânză făcută de ei, din cânepă cu bumbac..., apoi au cojoc în spate și cămăși făcute din lână de femei și fete, asemenea și ciorapi de lână în picioare și obiele de lână și de fir de cânepă. Pe deasupra toți poartă haine de lână, sumanul”²⁶.

Așadar, în 1941 toți locuitorii din Budureasa își mai produceau în familie aproape integral îmbrăcămintea, prea puține fiind lucrurile pe care le cumpărau de pe piața din Beiuș, unde se desfășura un târg săptămânal, de mare rezonanță pentru populația din depresiunea Beiușului.

În cei 70 de ani care au trecut de atunci, viața acesteia a luat un accentuat curs spre modernizare, încât astăzi se mai găsesc arareori piese de îmbrăcăminte (din cele semnalate de autorul monografiei ca fiind uzuale), și acestea în colecții particulare. S-a schimbat aproape totul, de la modul de a înțelege și trăi viața, până la vestimentație, care a fost profund „occidentalizată”.... Globalismul, în diverse forme, a ajuns și în comuna Budureasa, ca peste tot în România, influențând decisiv destinul oamenilor, care nu-și mai găsesc, ca element de sprijin, repere în actualitate, ci numai în trecut.

Pe parcursul unei singure vieți de om (de aproximativ 70 de ani) totul s-a „mișcat”, în sensul modernizării și europenizării, al evoluției civilizației autohtone, cu repercusiuni asupra menținerii unor tradiții și ocupații (cum au fost cele menționate ca active în comuna Budureasa).

Din aceste considerente, este instructivă parcurgerea textului monografic la care am făcut apel, pentru că în paginile sale regăsim culoarea și formele unei „lumi pierdute”, în locul căreia a apărut altă nouă, ca efect al progresului și modificărilor de epocă determinate de contactele cu lumea exterioară (din România și străinătate).

Dacă, într-adevăr, „nemurirea s-a născut la sat”, cum afirma poetul Lucian Blaga, atunci și în aria comunei Budureasa au existat aspecte istorice perene, atinse de eternitate. Rămâne ca monografiile de astăzi sau de mâine să le identifice și să restituie dimensiunile unui trecut multiseclar al unei „celule” în care ne regăsim identitatea națională.

²⁶ *Ibidem*. Mai sunt de reținut și alte aspecte tratate de monograf în scurtul său excurs, dar acestea pot fi puse în evidență prin publicarea integrală a lucrării.

PUNCTE DE VEDERE ASUPRA MONOGRAFIILOR RECENTE (DIN ANII 1995 ȘI 2007) ALE MUNICIPIULUI ORADEA

Elaborarea unor studii monografice pentru așezări (urbane și rurale) constituie un demers care a cunoscut, în perioada 1990-2010), o dinamică ascendentă, datorită unei totale libertăți de acțiune în această direcție. S-au implicat în activitatea de editare a unor monografii despre așezări, dacă ne referim strict la Bihor, persoane autorizate (cercetători din domeniul istoriei, arhiviști și muzeografi), dar și indivizi pasionați de cunoașterea trecutului localităților de origine, care – printr-un amatorism (uneori interesat) – au contribuit la apariția unor texte de această factură situate în spațiul non-profesionalismului și al degradării scrisului istoric autentic.

Față de asemenea produse pseudo-științifice s-a luat, uneori, atitudine în paginile presei locale, fără ca recolta să se diminueze într-un mod considerabil. Reproducem un comentariu critic pe deplin justificat: „privite în profunzime lucrurile, trebuie spus că experimentele acestea sunt destul de superficiale, ele materializându-se nu în studii monografice, ci în niște albume ale unor localități (subl. ns. – V.F.), cărora li se anexează o schiță geografică – istorică – demografică – culturală etc., nu întotdeauna de cea mai bună calitate, nici ca autenticitate, nici ca interpretare (analiză). Noroc, parțial, cu documentarea, care atenuază impresia de improvizație facilă”, dar situându-se, totuși, departe de „un demers științific serios”¹.

Într-adevăr, recursul la rigoarea științifică este binevenit, mai cu seamă în scopuri de acest fel, când ilustrația așa-zisei monografii este mai consistentă² decât textul propriu-zis, accentul căzând pe partea imagistică decât pe reconsiderarea istorică a trecutului unor localități.

Sunt, însă, de semnalat și alte metode de evaluare a ceea ce înseamnă o monografie, asupra cărora nu mai stăruim, deoarece nu ne-am propus ca să examinăm, cu un exigent spirit critic, ceea ce a apărut în Bihor, în ultimii ani, și poartă numele de monografie (chiar dacă, uneori, inadecvat!).

Ne fixăm atenția, cu acest prilej, asupra *Istoriei orașului Oradea*, apărută în 1995, la Editura Cogito (din Oradea), aparținând poetului Ioan Țepelea, pe-atunci șeful Casei Armate din localitate și un foarte activ organizator de manifestări culturale.

¹ Vezi *Un album al satului Poiana de Vașcău*, în *Zodii în cumpănă*, Oradea, primăvara anului 2011, p. 24.

² Au fost situații când sponsorii editării „monografiilor” au fost mai prezenți în paginile acestora (cu fotografii, documente despre activitatea lor economică etc) decât imaginile legate de localități. Este, desigur, vorba de o publicitate neinspirată, care coboară nivelul produsului editat.

Cartea a fost tipărită într-un tiraj de 1.000 exemplare, în condiții excepționale, pe o hârtie velină. Are coordonatori pe Liviu Borcea (cunoscutul medievist bihorean) și Gh. Gorun, precum și 14 autori, ale căror nume nu le mai consemnăm. Cartea se deschide cu un text intitulat simbolic *Timpurile și anotimpurile orașului*, semnat de Petru Filip, primarul Municipiului Oradea, datorită căruia s-a reușit editarea acestui studiu monografic. Este vorba de o evocare romantică a unor pagini memorabile din istoria orașului și a numelor unor mari personalități care și-au legat numele de istoria sa.

În *Prefața* cărții (scrisă la 20 octombrie 1994), autorii acesteia afirmă că „această lucrare este, totuși, *prima monografie istorică* a orașului de pe Crișul Repede”³ (subl. ns. – V.F.), ori altfel spus cel dintâi demers istoriografic care și-a propus să reconstituie întreaga istorie a așezării, din antichitate și până la începutul secolului al XXI-lea.

Avem în față, deci, o inițiativă fără precedent, care viza, cu un orgoliu declarat, obiectul unei restituiri istorice convingătoare, chiar de la prima încercare. Pentru aceasta, ar fi fost necesară o implicare a tuturor forțelor intelectuale competente⁴ de la Oradea (și, în parte, de la Cluj-Napoca), ca – printr-o concentrare a eforturilor – să poată fi reconsiderate, la nivelul unor cerințe post-decembriste, cele mai importante aspecte ale istoriei orașului de pe Crișul Repede.

Conștiente de imperfecțiunea textului monografic la care ne referim, autorii acestuia precizează următoarele: „lucrarea noastră este departe de a fi *exhaustivă*⁵, că, fără îndoială, s-au strecurat și *ineczacități nedorite*⁶, pe lângă *inevitabilele omisiuni*⁷ ... La acestea se adaugă *limitele personale*⁸ ” (subl. ns. – V.F.) ale unor autori.

Cea mai expusă criticii de specialitate a fost partea de istorie contemporană, fapt recunoscut de coordonatorii cărții: „Perioada ultimelor patru decenii și jumătate din existența orașului a întâmpinat cele mai multe dificultăți în reconstituire ..., ne-am mulțumit să *schităm doar câteva* din împlinirile și neîmplinirile acelor ani, lăsând în

³ *Istoria orașului Oradea*, coordonatori Liviu Borcea și Gheorghe Gorun, Editura Cogito, Oradea, 1995, peste 515 p. + ilustrații color.

⁴ După apariția monografiei s-a discutat în presa locală, într-o manieră critică, faptul că istorici și cercetători importanți din Oradea, cu state vechi de serviciu și cu prestigiu recunoscut (unii dintre ei universitari) n-au fost solicitați să contribuie la scrierea monografiei respective. Nu cunoaștem motivația exactă a unei asemenea întâmplări, însă ea a dăunat calității textului final, deci întreprinderii ca atare. Oricum, cei care au participat direct la realizarea monografiei, mai ales coordonatorii ei, și-au asumat atât avantajele, cât și *neajunsurile*.

⁵ Nimeni nu putea să pretindă o monografie „exhaustivă”, devreme ce majoritatea acestor studii sunt sistematice, coerente și cu *caracter de sinteză*, deci nu trebuie să cuprindă toate datele și evenimentele înregistrate de istoria unei așezări.

⁶ Remarcăm sensul preventiv (sau, poate, justificativ) al acestei aserțiuni.

⁷ Depinde ce înțelegem prin „inevitabile omisiuni”. Acestea puteau fi detalii fără importanță, ori chiar ignorarea unor realități cu o certă semnificație pentru locuitorii orașului.

⁸ Acestea sunt mult prea evidente în cazul unor autori, așa cum va reieși din comentariul nostru. Se impunea ca ele să fie diminuate de intervenția profesională a coordonatorilor, care au răspunderi precise în această direcție.

seama celor ce vor veni după noi să restituie, *cu detașarea necesară* (subl. ns. – V.F.), această epocă istorică”⁹.

Așadar, era recunoscută incapacitatea unei examinări obiective a perioadei de după 1944, fiind necesară o trecere a timpului, pentru ca lucrurile să fie mai așezate iar distanța față de ce a fost înainte de 1989 să fie cât mai mare, numai în acest fel fiind posibilă apropierea, fără prejudecăți și un anume tribut plătit spiritului conjunctural, de adevărul faptelor și evenimentelor.

După situarea geografică a localității s-a trecut la recompunerea istoriei ei antice (inclusiv trecerea spre epoca medievală), pe baza materialului arheologic descoperit până acum (intrat, prin publicare, în diverse reviste de specialitate, în cărți și repertorii, precum și cel aflat în colecții muzeale și particulare) și a bibliografiei de referință. Se degajă constatarea că începuturile așezării de pe Crișul Repede datează din mileniul al V-lea înainte de Hr., acestea fiind atestate de fragmente ceramice aparținând culturii Criș.

Deci, existența locuirii în aria Municipiului Oradea are o durată lungă în istorie, de peste 7.000 de ani, ceea ce îl așează între cele mai vechi centre urbane din România. Am remarcat mărturiile civilizației daco-getice descoperite în perimetrul Oradiei, ca și cele ale continuității românești în acest spațiu, care au o valoare științifică incontestabilă.

Despre epoca medievală din trecutul Oradiei, cu unele conexiuni cu împrejurimile acesteia (ca și în contextul geografic mai larg al Bihorului), a scris Liviu Borcea, avizat cercetător al problematicii respective și autorul unei apreciate lucrări despre Bihorul medieval.

Capitolul despre *Epoca industrială* (p. 159-200) are, însă, lacune evidente, la care se adaugă faptul că autorul acestuia (Gheorghe Gorun, care este și coordonator al monografiei, fiind obligat moralmente – de această postură – să fie exigent cu ceilalți colaboratori și autoexigent, în aceeași măsură) este tribut ar unei bibliografii restrânse, în mod frecvent cea despre istoria bisericii și a învățământului.

Uneori, se întâmplă ca subiectivismul său să-i facă feste, în sensul că nu citează lucrări despre biblioteca lui Samuil Vulcan (prima¹⁰ a apărut în 1972) care sunt de o utilitate evidentă, limitându-se la un studiu, de altfel temeinic argumentat, al profesorului V. Maxim.

În graba sa de a furniza date concrete, Gh. Gorun trece cu vederea realități de o semnificație aparte, cum ar fi prezența lui Gheorghe Șincai la curtea episcopului Samuil Vulcan, prilej cu care a realizat o copie integrală a *Hronicii românilor* și și-a publicat cunoscuta *Elegie*, important text autobiografic.

⁹ *Ibidem*, p. 4.

¹⁰ Viorel Faur, *Cărțile românești din biblioteca iluministului orădean Samuil Vulcan*, în *Revista bibliotecilor*, București, 1972, nr.6, p. 350-359. Nu este menționată nici lucrarea, mai extinsă, a cercetătorului Florian Dudaș, ceea ce confirmă preferințele autorului menționat și nu un spirit riguros, așa cum s-ar fi impus, mai ales într-un text monografic editat și pus în circulație cultural-științifică de Primăria Municipiului Oradea.

Este, de asemenea, surprinzător faptul că autorul reconstituirii despre Epoca luminilor în Oradea nu citează istorici ca Nicolae Iorga (care a considerat că la Oradea a funcționat prima „academie științifică românească”), Pompiliu Teodor (care a publicat în revista *Familia* un excelent articol despre Oradea ca unul din centrele culturale românești de mare însemnătate la finele secolului al XVIII-lea și începutul celui următor) și Florian Dudaș, ca să ne oprim doar la aceștia.

Oricum, acest capitol al monografiei suportă completări consistente, în eventualitatea publicării altei istorii a orașului Oradea.

Tot în capitolul la care ne referim este inclus și un text despre *Oradea în anii 1848-1849*, semnat de acelaș autor. Acesta este depășit, sub raportul cercetării științifice, fiind parcă o compilație (în stil personal) după o carte a avocatului orădean Hegyesi Márton, apărută în anul 1885¹¹.

De altfel, ai senzația – la lectura acestui subcapitol – că lucrarea lui Hegyesi Márton este mai serioasă și mai temeinică decât elaboratul din anul 1995, care ar fi trebuit să valorifice informația inedită din documentele aflate la Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale.

Constatând faptul că o asemenea problematică istorică de o certă însemnătate a fost, pur și simplu, expeditată în subcapitolul amintit, am publicat un serial de articole în presa locală (în *Crișana Plus* și *Cele trei Crișuri*) și o carte¹² despre evenimentele revoluționare din anul 1848, în cadrul cărora instituțiile orădene au avut un rol semnificativ.

Primele cinci subcapitole din capitolul *Epoca industrială* (1850-1919), elaborate de Liviu Borcea, sunt corecte și echilibrate, cu unele absențe (care pot fi, în viitor, completate) referitoare la viața politică și culturală a orașului în perioada dualistă (1867-1919).

Relativ asemănătoare este și maniera de reconstituire a istoriei Oradiei în perioada interbelică (1919-1940) și în cei patru ani de vremelnică ocupație horthystă a acesteia (1940-1944).

Considerăm, însă, ca fiind nepotrivită transferarea situației tragice a evreilor din Oradea și partea de nord a județului Bihor în anul 1944 la alt capitol, intitulat *Comunitățile religioase din Oradea*. Ghettoizarea a peste 35.000 de evrei (în cele două ghetouri din Oradea) și deportarea lor în lagărele morții din Polonia au fost evenimente de factură politică și au marcat definitiv istoria orașului în secolul al XX-lea, fiind cea mai mare tragedie umană consumată pe teritoriul Oradiei de la invazia tătarilor în 1241-1242, când întreaga populație a fost exterminată și așezarea distrusă.

Perioada postbelică (1945 – 1989) ridică semne de întrebare, cu toate că autoarea textului despre aceasta (Claudia Bonaciu), aproape necunoscută, recurge la

¹¹ Deși este citată de zeci de ori, această carte nu apare (din neatenție și superficialitate) pe lista cu cărțile care au fost „utilizate”, de la finele cărții: (vezi *Abrevierea bibliografiei utilizate*). O altă dovadă a lipsei de rigoare științifică elementară.

¹² Viorel Faur, *Românii din Crișana în anii revoluționari 1848-1849*, vol. I (1848), Editura Universității din Oradea, 2005, 540 p.

o legitimare a propriei interpretări printr-un citat dintr-o valoroasă carte a lui Vlad Georgescu: „... un cercetător atent trebuie să se aplece și asupra societății comuniste cu aceleași metode obiective cu care a studiat și societățile premergătoare”¹³ (subl. ns. – V.F.).

Prejudecățile din anii postdecembriști, animate de un anticomunism energic proclamat și transformat într-o sperietoare pentru unii concetățeni, au fost însă deosebit de puternice, astfel că opinia de mai sus nu a fost îmbrățișată de prea mulți istorici și cercetători.

Revenind la textele despre istoria recentă a orașului, putem afirma că este vorba de o „schiță” (așa cum se anunța în *Prefață*) a acestei etape din trecutul acestuia, prefigurată din date și nume, din exemplificări, fără comentarii sau formulări sintetice, de teama de a nu se greși în raportul cu percepțiile contemporanilor (dintre care o parte „priveau înapoi cu mânie”, spre propriile experiențe traumatizante).

Surprinzătoare este și modalitatea în care coordonatorii monografiei au înțeles să reprezinte arhitectura orașului, *așa cum este ea în realitate* (și o poate vedea oricare dintre cetățeni sau vizitatori). S-a procedat discriminator (dacă nu tendențios!) în *reproducerea - color* a edificiilor (cu valoare istorică și artistică) care au fost ridicate până la primul război mondial¹⁴ (excepție făcând numai *Monumentul martirilor evrei* din anul 1944).

Era firesc ca și arhitectura din cea de-a doua parte a secolului al XX-lea, (care adăpostește o mare parte din populația orașului) să fie vizibilă, în aceleași condiții (nu prin câteva clădiri alb-negru plantate în spațiul capitolelor). Ele au o valoare documentară și arhitecturală incontestabilă, fiind rezultatul muncii unor arhitecți talentați și al unor cetățeni români și maghiari.

Deci, respectând adevărul, aceste elemente de continuitate istorică, atestând spiritul timpului, la fel ca și celelalte (de dinainte de 1918). Dictonul latin *Est modus in rebus* (Există o măsură a lucrurilor), dictonul latin care ne îndeamnă, de mii de ani, ca să păstrăm o corectă „măsură” în ceea ce facem, mai ales atunci când ne manifestăm în postura de autori care vor să le ofere contemporanilor și posterității opere viabile.

În anul 2007, Editura Arca a tipărit o a doua ediție, „revăzută și adăugită”, a *Istoriei orașului Oradea*, la cincisprezece ani de la apariția primei ediții. Ea beneficiază de aceleași condiții tipografice elegante. În partea inițială sunt reproduse textele primarului Petru Filip și *Prefața* (de la prima ediție). Ele sunt, de această dată, anticipate de câteva comentarii¹⁵ datorate scriitorului Mircea Bradu, directorul

¹³ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, București, 1992, p. 254.

¹⁴ Să înțelegem că autorul care s-a ocupat de acest aspect are nostalgii pentru dispăruta Monarhie austro-ungară, că numai până atunci (în 1914) s-au construit edificii demne de aprecierea contemporanilor? Istoria s-a oprit, pentru el, în loc?.

¹⁵ Mircea Bradu, *La a doua ediție*, în *Istoria orașului Oradea*, Ediția a II-a, Editura ARCA, 2007, p. 5. Al doilea paragraf conține erori de exprimare: „în ciuda unei bogății inestabile (corect: inestimabile) de documente referitoare la istoria multiseculară (aici este de observat faptul că

editurii și principalul inițiator al acestei ediții. Sunt recunoscute „ezitățile” atât de „evidente în anumite pasaje” ale primei ediții. Acestea „trebuiau limpezite”!

Mai mult, se făceau „necesare” completări ale unor texte din aceasta, fiind imperioasă apariția unei noi ediții, care să fie, în primul rând, „revizuită”, pentru ca paginile din aceasta să fie aduse „la nivelul de informație și rigoare științifică ale anului 2007”¹⁶.

Pe pagina de titlu a *Istoriei* apare, totodată, și vocabula „adăugită”, ceea ce înseamnă că s-au extins unele capitole, prin cuprinderea în acestea a unor reabilitați istorice care n-au apărut în prima ediție.

Precizările editorului ne-au dus cu gândul la împrejurarea că am dispune de o ediție mai consistentă (sub raport informativ), ilustrată și printr-o „revizuire” a unor lacune (din care și noi le-am semnalat pe cele mai evidente). Cei cincisprezece ani le-ar fi facilitat autorilor posibilitatea de a-și perfecționa textele, până la stadiul de exigență al anului 2007, când se puteau emite pretenții pe deplin justificate.

Cum stau lucrurile în realitate? Comparând textele celor două ediții, ajungem la concluzia că ele sunt aproape identice, cu excepția celor despre istoria orașului Oradea după anul 1944, capitol nou (care îl înlocuiește pe cel vechi, despre care ne-am exprimat deja), scris de Gabriel Moisa.

Deficiențele remarcate cu privire la evenimentele revoluționare din Oradea¹⁷ în anii 1848 – 1849 și la expresia locală a iluminismului românesc au rămas intacte, cu toate că, în intervalul de timp de un deceniu și jumătate, puteau fi înlăturate, printr-o mai aprofundată investigație și o reconsiderare conformă cu evoluția cercetării istorice.

Partea de ilustrații care se oprește la 1918, majoritatea celor despre anii socialismului fiind în alb-negru, menținându-se atitudinea pe care am criticat-o, ca fiind necorespunzătoare cu adevărul.

Nu a fost reconsiderată, la dimensiunea tragică pe care a avut-o nici aplicarea „soluției finale” în problema evreilor bihoreni, de către autoritățile de stat (primărie, jandarmerie, armată).

Pe scurt, nu s-a înregistrat progresul așteptat, fiind de remarcat doar schimbarea părții referitoare la istoria postbelică.

primele descoperiri arheologice în chiar centrul vechi al orașului Oradea, datează din mileniul V î.de H., deci așezarea are o istorie de 7.000 de ani, fiind *multimilenară* – n.n.)....., a unei strălucitoare *pleade* (corect: pleiade) de personalități care au scris despre cetatea și orașul de pe malurile Crișului Repede....Temerară, pentru că perioada dintre cel de-al doilea război mondial și anul 1998 (corect: 1989), moment de graniță....pentru judecarea corectă a unei *epocii* (corect: epoci). Prea multe „scăpări”, într-un text atât de scurt, care „deschide” noua ediție a *Istoriei orașului*, făcând o impresie de grabă și superficialitate.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ S-a mers până acolo, încât lucrarea lui Hegyesi Márton (din care se inspiră autorul textului) nu este menționată, nici de data aceasta, în *bibliografia utilizată* (de la p. 483 – 506), cu toate că este citată (cu abrevierea: Hegyesi, 1885) de peste 50 de ori, ceea ce dezvăluie o totală dependență față de lucrarea avocatului orădean.

Secvența de timp de la 1945 la finele secolului trecut este, totuși (în comparație cu textul din prima ediție), reconstituită cu o mai mare atenție, fiind evidentă argumentația faptică (date, nume, cifre). Din păcate, textul cuprinde și afirmații discutabile, pe care autorul le-ar fi putut evita¹⁸.

Publicarea celor două monografii istorice ale orașului Oradea, cu toate imperfecțiunile de interpretare și minusurile informativo-documentare¹⁹, are valoarea unui câștig istoriografic pentru specialiști și de mijloc de informare pentru cititorii interesați de istorie. S-a atins un stadiu de reconsiderare monografică, pe care cercetarea prezentă și viitoare sunt datoare să-l depășească, preluându-se partea rezistentă (din ceea ce a apărut până acum) și continuându-se cu o mai exigentă rememorare a dimensiunilor reale ale istoriei localității.

După opinia noastră, ar fi binevenită realizarea altei monografii, operă la care să participe cercetătorii și universitarii avizați în legătură cu trecutul multimilenar al așezării de pe Crișul Repede.

---

¹⁸ Reproducem, la întâmplare (pentru că nu avem intenția de a face o examinare integrală a textului respectiv), câteva fraze perfectibile: 1. „noul primar a fost mult mai activ din toate punctele de vedere. El a fost mult mai implicat...” (p. 396); „A fost unul (este vorba de Dragoș Ernő, un anonim – n.n.) dintre primarii care s-au implicat cel mai mult în viața cetății, evidențiindu-se în primul rând prin numeroasele realizări pe care le-a patronat pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale orădenilor” (p. 396); „Primul primar emanat de mulțimea adunată în fața primăriei a fost Mircea Bradu” (p. 397); un adevărat elogiu i se aduce primarului Petru Filip (oare de ce?), într-un limbaj de lemn stânjenitor: „fiind unul (Petru Filip – n.n.) dintre profesorii de la care studenții (orădeni) au cu siguranță multe de învățat. În această calitate a participat la mai multe cursuri de specializare și seminarii atât în țară, cât și în străinătate” (p. 399). Dar ce-a realizat ca primar al orașului? Rămâne să ne informăm din alte lucrări, devreme ce în textul din care am citat i se face o schiță biografică, din care aflăm unde s-a născut fostul primar, ce cursuri universitare a urmat etc. Iată ce a considerat autorul că este important (desigur, din perspectivă encomiastică interesată): „Alegerile locale din iunie 2004 i-au adus lui Petru Filip un nou mandat de primar. Este cu siguranță o mare performanță, unică, poate, în România” (nu este unică, fiindcă unii au rămas primari de dinainte de 1989 și până aproape de anul 2011) (p. 399). Ar fi fost necesară temperarea zelului evocator, în beneficiul rigorii științifice, pentru ca textul să fie o reconstituire de factură academică și nu o probă de propagandă quasi-electorală.

¹⁹ Precizăm faptul că, în cuprinsul celor două ediții, sunt multe lucruri de îndreptat. Aceasta nu înseamnă că monografia în discuție nu ar fi utilă și că n-ar reprezenta un progres în cercetare. Regretabilă rămâne însă împrejurarea că nu s-a încercat (sau nu s-a vrut) ca să se apeleze, în mod oficial, la toți specialiștii în domeniul istoriei (și, mai ales, al elaborării de studii monografice) de la Oradea și Cluj-Napoca, pentru a se realiza o monografie mai solidă și, în același timp, mai credibilă.

EVENIMENTE CULTURAL-ȘTIINȚIFICE

Diana IANCU

EXPOZIȚIE ÎN AMINTIREA UNEI COPILE, EVA HEYMAN

Eva Heyman a fost o copilă evreică, născută în Oradea, în anul 1931. În timpul regimului nazist a fost deportată la Auschwitz, unde, bolnavă fiind, a fost aruncată într-un crematoriu.

Pe parcursul a trei luni (februarie-mai 1944), când se afla, încă, în ghetoul din Oradea, Eva și-a scris gândurile și trăirile dramatice într-un jurnal, care a fost publicat (în mai multe limbi), sub titlul *Am trăit atât de puțin*.

În memoria acestei copile, condamnată la moarte de către o „ideologie bolnavă”, Asociația „Tikvah”, împreună cu Universitatea din Oradea, Centrul de Cercetare a Istoriei Evreilor „Eva Heyman” și Biblioteca Universității din Oradea a organizat, pe data de 22 mai 2012, expoziția „**Eva Heyman - 1931, Oradea - 1944, Auschwitz**”. Realizatorul acestei expoziții este „Asociația Tikvah” din Oradea

Gazdă a fost Biblioteca Universității. Acest eveniment a atras un număr mare de vizitatori, printre

care se numără: elevii Liceului Teoretic „Aurel Lazăr” și elevii de la Liceul Penticostal „Betel” (însoțiți de profesori), studenții și profesorii Facultății de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării.

Cel dintâi care a luat cuvântul a fost prof. univ. dr. Ioan Horga. După ce a prezentat istoricul colaborării *Facultății de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării* cu *Asociația „Tikvah”*, în cuvinte emoționante, a adresat următorul îndemn: „Dragi elevi, dragi studenți, uitați-vă bine la această

fetiță, la traseul vieții ei ... Opriți-vă, puțin, din zburdălnicia voastră și dați timpul înapoi. Puneți-vă în situația acestei copile, care se vede pusă într-un vagon de vite, dusă la Auschwitz și ajunsă, apoi, într-un crematoriu. Aș dori ca fiecare dintre voi să viziteze Auschwitz-Birkenau, pentru că acolo veți înțelege ce înseamnă să te bucuri de viață. Este cutremurător, dar și o pildă pentru noi, cei de azi, să nu ne mai plângem de milă. Este greu, într-adevăr, dar trăim! Imaginați-vă, oamenii aceia știau că vor muri peste câteva zile, că vor ajunge în crematoriu, că vor lăsa în urma lor cenușă”.

A vorbit apoi prof. univ. dr. Antonio Faur. A prezentat pe scurt obiectivele Asociației “Tikvah”, rostind următoarele: “Misiunea principală a acestei Asociații este de a promova istoria locală a evreilor, de a întreține în memoria contemporanilor amintirea tragediei evreilor din timpul celui de-al doilea război mondial, de a vorbi despre catastrofa Holocaustului, pentru ca tinerele generații de elevi și de studenți ca și alții să o cunoască și să promoveze toleranța, buna înțelegere între etnii și confesiuni, să refuze manifestările fanatice și intoleranța de orice fel”.

Emilia Teszler, președinta Asociației “Tikvah” (acest termen în ebraică, înseamnă speranță), a prezentat câteva date despre asociația din care face parte. Este vorba de o asociație non-profit, înființată în anul 2010, care cuprinde un număr restrâns de membri.

Precizând faptul că, prin această expoziție, nu și-a propus să șocheze – prin ilustrarea unor imagini violente – a trecut la prezentarea celor 11 panouri, pe care se desfășura expoziția. A prezentat câteva aspecte din istoria evreilor din Oradea, după care a vorbit despre Eva Heyman, pe care a comparat-o cu Anne Frank. Aceasta a fost tot o copilă evreică, născută în Olanda, care a avut aceeași soartă crudă, ca și Eva Heyman.

Panourile expoziției cuprindeau imagini din viața Evei Heyman și însemnări din jurnalul acesteia. Redăm unele pasaje din însemnările acestei fete, care-și dorea atât de mult să trăiască:

„La Pesta este mereu alarmă. Mi-e așa de frică, Micul meu Jurnal, că în curând și aici vor suna sirenele. Abia pot să mai scriu, mereu mă gândesc ce se va întâmpla dacă totuși vor bombarda Oradea. Eu vreau să trăiesc cu orice preț”¹.

„Micul meu Jurnal, până acum m-am ferit să scriu în paginile tale gândurile mele despre Marta, dar de când au intrat nemții numai la ea mă gândesc. Și ea a fost copil, totuși, nemții au ucis-o. Dar eu nu vreau, nu vreau să măucidă! Eu vreau să devin fotoreporter, iar când voi fi de 24 de ani, să mă căsătoresc cu un arian englez...”².

„Micul meu Jurnal, acum într-adevăr totul se sfârșește. Au împărțit ghetoul pe sectoare și ne duc pe toți... Au înghesuit circa 80 de oameni într-un vagon și la atâția oameni le-au dat o singură găleată cu apă. Și mai groaznic este că... au lăcătuit vagoanele... Micul meu Jurnal, nu vreau să mor, eu vreau să trăiesc, chiar

¹ <http://www.tikvah.ro/ro/eva-heyman-ro/jurnalul-evei.html>.

² *Ibidem*.

dacă din întreg sectorul numai eu aş putea rămâne aici. Aș aștepta sfârșitul războiului într-o pivniță sau în pod sau în orice gaură... Eu, Micul meu Jurnal, m-aș lăsa sărutată și de jandarmul acela care se uită cruciș și care ne-a luat făina, numai să nu măucidă, numai să mă lase să trăiesc”³.

Desigur, pe expozate, privirea s-a oprit asupra fotografiilor care reprezentau medaliile câștigate de Eva. A fost ilustrată și bicicleta roșie, atât de dragă Evei, despre care a scris și în jurnal: *“Azi am coborât bicicleta din pod. Peste două săptămâni poate voi putea să merg cu ea. Ador să merg cu bicicleta, iar bicicleta mea este una adevărată, nu este pentru copii, ci pentru oameni mari”*⁴.

Confiscarea bicicletei i-a provocat o mare durere, exprimată în următoarele rânduri: *„Azi (în 7 aprilie 1944-n.n.) au venit să-mi ia bicicleta. Era gata să fac o mare dandana. Știi, Micul meu Jurnal, simplul fapt că polițiștii au intrat în casa noastră m-a speriat teribil. Știu că acum polițiștii nu aduc cu ei decât necazuri acolo unde pun piciorul. Bicicleta mea avea un număr, iar bunicul meu plătea impozitul corespunzător. Așa au descoperit-o polițiștii ... Acum mi-e rușine că, în fața polițiștilor, am făcut așa tărăboi. Da, Micul meu Jurnal, așa s-au petrecut lucrurile. M-am trântit la pământ și, întinsă pe spate, am cuprins cu brațele roata din spate a bicicletei și am strigat la polițiști tot ce mi-a ieșit pe gură: „Să vă fie rușine! Luați bicicleta unui copil! Asta-i furt curat! Am adunat bani ca s-o cumpărăm un an și jumătate ... Unul dintre polițiști a fost foarte furios. A spus că numai asta le mai lipsește, ca un copil de evreu nenorocit să le facă o asemenea comedie pentru că i se ia bicicleta. Nici un copil de evreu nu mai are dreptul să aibă bicicletă și nici pâine, căci evreii mănâncă pâinea de la gura soldaților. Îți închipui, Micul meu Jurnal, ce-am simțit eu când toate acestea mi-au fost aruncate în față. Așa ceva n-am auzit decât la radio sau am citit în ziarele germane. Totuși, una este când citești așa ceva și cu totul altceva când ți se trânteste în față. Și, pe deasupra, în clipa când mi se ia propria mea bicicletă.*

*De fapt, ce crede acest polițist nemernic, că noi am furat această bicicletă? Noi am cumpărat-o de la Hoffmann pe bani și pentru acești bani au muncit bunicul și toți ceilalți care m-au ajutat. Dar știi, Micul meu Jurnal, celuilalt polițist se pare că i s-a făcut milă de mine. Să-ți fie rușine, domnule coleg, a zis el. Inima dumitale este din piatră? Cum poți vorbi astfel cu o fetiță atât de minunată? Apoi mi-a mângâiat părul și mi-a promis că el va avea grijă de bicicletă, ne-a dat o chitanță și mi-a spus să nu plâng, când se va termina războiul voi primi înapoi bicicleta”*⁵.

Alte părți ale expoziției au constat în prezentarea unor imagini cu Hitler, a cărui amenințare plana asupra vieții copilei Eva Heyman.

Realizatoarea expoziției a ținut să precizeze că au fost și oameni de bună credință care i-au ajutat pe evrei, uneori chiar riscându-și viața. Expoziția a cuprins, de asemenea, date și fotografii cu aceste nobile persoane.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

A prezentat, de asemenea, și câteva din drepturile omului, atrăgând atenția asupra faptului că acestea se impun a fi respectate.

Totodată, s-a adus în discuție necesitatea și datoria morală privind realizarea unui monument în memoria copiilor, victime ale Holocaustului. Prof. univ. dr. Antonio Faur a subliniat faptul că această expoziție are ca obiectiv și acela de a aduce în atenția opiniei publice și a autorităților locale ideea construirii unui monument dedicat victimelor Holocaustului, în primul rând celor mai inocente, a copiilor.

Emilia Teszler a menționat faptul că, în acest sens, s-au inițiat demersurile necesare pentru înălțarea unui astfel de monument în parcul “Nicolae Bălcescu” (locul din care evreii, încărcăți în trenuri, luau calea “lagărelor morții”).

Organizarea expozițiilor de acest fel sunt binevenite. Contribuie la conturarea unor idei mai clare despre contribuția, deosebit de importantă, a evreilor la dezvoltarea orașului nostru, despre destinul și suferințele prin care au trecut oameni nevinovați, doar pentru simplul fapt că nu se încadrau în prototipul promovat de Adolf Hitler, a cărui ură față de evrei nu a cunoscut limite. Tineri precum Eva Heyman, Anne Frank și atâția alții, au fost cei mai expuși violențelor din lagărele unde au fost deportați.

Eva Heyman

Imagini de la Expoziția “Eva Heyman - 1931, Oradea - 1944, Auschwitz”

ISTORIA PRESEI

Simina GABOR

AMERICA ÎN IMAGINARUL ROMÂNESC (PRESA DE LIMBA ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA)

Introducere

Întoarcerea spre trecut, cercetarea unor coli peste care au trecut atât de mulți ani, dă impresia de intimitate cu lucrurile și faptele consemnate; o apropiere care te face să treci peste actul cercetării și acesta să pară mărunț în comparație cu cele aflate din vechi surse. Sentimentul este un fel de trăire a doua oară a faptelor, care te face să sapi mai departe, să afli mai mult – sau să-ți închipui mai mult, descoperi o lume între și din straturi de hârtie suprapuse unele peste altele, alții și apoi alții, ai noștri... și apoi eu. Să poți să vezi trecutul, chiar prin ochii altora, să dai valoare *vechiturilor* este un privilegiu. Timpul irumpe ca forță vulcanică menită să reconfigureze reliefuri culturale anchilozate, istoricitatea e profundă, neînălăturabilă. Presa constituie un bogat material imagologic căci există un câmp larg de investigație.

America a constituit încă de la început în imagistica europeană în general și în cea balcanică, în special, un tărâm al făgăduinței, un loc al libertăților și egalității șanselor, un spațiu mitic transformator de conștiințe, un refugiu și un nou început. Din paginile gazetelor transilvane înțelegem mai bine atitudinea față de noutate, față de perspectivele larg deschise către diferite domenii, oferite de imaginea pământului american, exaltarea spiritului, precauția și rezerva în legătură cu necunoscutul, dorința de concretețe, de realizabil a viselor de libertate și prosperitate. Descoperim astfel modul de gândire american, perspectivele economice, dar și libertățile politice, sociale și culturale, aflăm că în America au loc descoperirile geografice și științifice majore, creșterile economice cele mai spectaculoase, îmbogățirea în ritmul cel mai alert, întâmplările cele mai bizare, primele mișcări de emancipare a femeilor, evenimente aparent fără însemnătate capătă noi dimensiuni prin simpla alocare de spațiu într-o publicație, într-un cuvânt, aici este pământul făgăduit spre care toți nădăjduiesc.

America în gazetele transilvane

„Partea cea mai ponderoasă a literaturii române sunt ziarele. Ziarele nu sunt nici opere originale,, nici traducțiuni, ci o specie de condică, în care un om, numit publicist, înscrie în ordinea zilelor, dar fără ordine de materii, tot ce aude, tot ce vede, tot ce i se pare că a văzut sau a auzit și, în fine tot ce-i vine în cap!

*Această ramură de literatură e cea mai răspândită și cea mai gustată în România*¹.

„Orice istorie se scrie din centru”². Se presupune astfel un punct de observație spațial, pe lângă cel temporal existent. Centrul indică istoria adevărată, în funcție de influență, sfera de influență pe care o deține. În raport cu direcția indicată de centru, zonele afiliate scriu istoria (proprie și pe a celorlalți), transfigurându-se astfel de două ori: o dată la centru, a doua oară la periferie informațiile: uite cine vorbește, cine despre cine vorbește. În articolele gazetelor se vorbește despre ce vorbește cineva despre ceva (și când te gândești că eu vin și mai *traduc* o dată!).

Modul de prezentare a Americii este preluat de gazetele din Transilvania prin jurnale străine - americane sau europene – cum ar fi: „*Theyron Manger*”, „*Siecle*” din Paris, „*Herald*”, „*Curierul Statelor-Unite*”, „*Gazeta*” din Little Rock, Arkansas, „*Milvasckee Sentinel*”, „*Curierul de San-Francisco*”, „*Tribune*” din New-York, „*Mesagerul medicalu*” din New-York, „*Dental Laboratory*”, „*Journal des Debats*”, „*Evening Post*” etc. Preluările sunt fie notându-se numele ziarului de unde s-a făcut traducerea, fie pur și simplu: „*Din America* (sau Statele-Unite, New-York, Chicago, San-Francisco etc.) *aflăm ...*” sau „*Foile din New-York, etc. scriu...*”, „*Un diuaru americanu*”, fără a se preciza care dintre acestea. Interesant este să urmărim felul în care sunt prezentate știrile; acestea apar la secțiunile: „*Ce e nou?*”, „*Cronic'a lumii*”, „*Varietăți*”, „*Conversațiuni*”, „*Din stăinătate*”, „*Punciu*”, „*Feliurite*”, „*Literatura și arti*”, însă cele mai multe aparțin primelor două secțiuni amintite. Rezultă că ceea ce se scrie în legătură cu America este considerat aparținând noului, diversității, având acel ceva menit să atragă atenția cititorilor. Avem articole prezentate sub titluri cum ar fi: „*Americanii!...*”, „*Cei mai avuți omeni*”, „*O descoperire importantă*”, „*Unu căruțașu președinte al Republicei*”, „*Unu orologiu estraordinaru*”, „*Unu testamentu escentricu*”, etc. anunțând cu surle și trâmbițe cea mai grozavă știre posibilă. Mai multe articole încep în felul următor: „*Unde? Firesce că în America!*”, bineînțeles că în America, deoarece doar acolo se poate întâmpla acel lucru și orice lucru care în Europa este de neconceput. Sau: „*Ieta cum se remunereza acolo învetiatura! Înse, durere, numai acolo!*”.

În America se întâmplă tot ce e extraordinar, nou, gigantic, colosal, „cel mai” (mare sau mic), inovator, nemaivăzut și nemaîntâlnit, de o remarcabilă îndrăzneală și lipsă a îngrădirilor (cel puțin aparent) de orice fel, ciudățeniei, bizarerii, locul unde totul e posibil. Unii pionieri ai Vestului vedeau multe locuri din America asemeni Paradisului; John Smith, George Alsop, John Cotton numesc America: „*acel Canaan făgăduit*”, „*viitorul Eden*” sau „*raiul pământesc*”³ „*New England, New York, New Haven – toate acestea exprimă nu numai nostalgia pentru*

¹ B.P.Hasdeu, *Ziarele în România*, în *Satyru*, 1866, nr. 9, p. 1.

² Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 56.

³ Apud Mircea Eliade, *Nostalgia originilor*, traducere de Cezar Baltag, Editura Humanitas, București, 1994, p. 150.

tărâmul natal abandonat, ci și, mai ales, speranța că în aceste noi tărâmuri și noi orașe viața poate cunoaște noi dimensiuni. Ți nu numai viața: totul, în acest continent care a fost socotit rai pământesc, trebuie să fie mai mare, mai frumos, mai puternic”⁴. Americanii se iau la întrecere cu forțele naturii: „Omulu domnesce a supra naturei, si la vocea lui demandatore Niagara, alu carui aspectu ne imple de fiori, mana cu linisce atare mora. Americanulu n’a lăsatu neci minunea acesta a naturei în grandiositatea-i selbatecă, ci se nisuesce a se folosi de ea. (...) Pare că spiritulu americanu a voitu se emuledie aice cu natur’a, care va fi în stare a produce ce-va mai maretu?”⁵.

Sursele nu sunt întotdeauna dezvăluite cititorilor, dar nici nu interesează „adevărul”, căci prezentarea este atât de bine făcută, încât ideea care o lasă în urma lecturii este aceea că acolo, în America, se întâmplă lucruri deosebite pentru care iată că gazetele alocă spații deloc neglijabile acestui subiect (în „*Familia*” în anul 1880, anul XVI, apar circa 80 de articole cu referiri la America în cele 100 de numere care apar pe parcursul întregului an), pentru că toată lumea este de-a dreptul încântată de cele ce se petrec în acel spațiu. Se formează astfel *imaginea* despre un loc în care nici gazetarii care scriu nu au fost, căci ei preiau informațiile din diferite surse de cele mai multe ori și nu se pune problema veridicității, căci lucrurile nu se poate să stea altfel, este un dat, un fapt împlinit în fața căruia suntem puși. *Dacă se acceptă faptul că imaginea este o interpretare a unei realități, atunci trebuie acceptată ideea că imagologia este o interpretare a unei interpretări*⁶.

Autorii articolelor nu sunt întotdeauna menționați. În „*Familia*” multe articole sunt preluate din surse străine de *Iosif Vulcan*, altele sunt prezentate ca fiind însemnări de călătorie, cu autorul precizat .

Domeniile cuprinse în articole sunt diverse, de la politic la social și economic, industrie și agricultură, știință și artă, cultură și civilizație. Articolele sunt de întinderi variabile, chiar evenimente cărora acum nu le dăm mare importanță, au întindere considerabilă, cuprind știri mărunte sau de importanță majoră (din care punct de vedere vorbesc acum? al meu sau al celor de atunci? Cred că atunci orice eveniment se transforma într-o știre importantă, ziarul era unica sursă – de încredere sau nu – de informare).

Îmi închipui cititorii de atunci ca și pe cei de astăzi, mirați, întrebându-se: „Oare așa să fie? Trebuie să fie, așa este (pentru cei ce cred tot) sau un sămbure de adevăr tot trebuie să aibă povestea (pentru cei mai sceptici), din moment ce apare la gazetă. Ce interesant, ce curajos! Așa ar trebui să facem și noi!” etc. Nu aleargă nimeni să verifice adevărul celor citite în ziare, ci rămâne doar impresia finală a schimbării mediului (de aici, acolo), a transunerii în pielea persoanelor despre care află din articol, a *închipuirii*, e drept, și cu puțin ajutor din partea autorului. Stai cu

⁴ *Ibidem*, p. 156.

⁵ *Familia*, 1866, nr. 44, p. 524.

⁶ Cf. Bogdan Mihai Dascălu, *Germanitatea și literele române*, Editura Ideea Europeană, București, 2006, p. 5-25.

sufletul la gură pentru a afla finalul (atunci gazeta fiind unica sursă de știri), ești bucuros sau din contră, dezamăgit de acesta, faci paralele între cele două lumi, ai vrea sau nu să trăiești acolo, să faci parte dintr-o societate în care abundă descoperirile de orice fel, savanții și cercetătorii științifici, deschizătorilor de drumuri, în care egalitatea de șanse este criteriul de bază, în care cei ce își exprimă opinia diferită sunt respectați .

Preluările autorilor din alte gazete se fac chiar cu punerea la îndoială a informațiilor: „*Astfel spun gazetele și noi spunem după ele, fără înse a lua asupra-mi ver o responsabilitate despre adevărul acestor spuse*”, afirmă un anonim în „*Albina Carpaților*”.

Adevărul unor evenimente se poate *proba*, tot din surse *istorice*, însă vreau să văd imaginea rezultată în gazetele românești pentru cititorii autohtoni și pentru *istoria-posteritate*. Întrebarea este dacă excepționalul și situația exterioară aparțin obiectului, realității, sau subiectului care observă și notează acest obiect. Nu cumva acesta din urmă face ca un element sau o situație de existență să devină, în discursul observatorului, ieșit din comun și să producă, din această cauză, o mare surpriză, un șoc? Un lucru este însă de necontestat și anume partea obiectivă a faptelor, căci lucrurile s-au petrecut, cu sau fără voia noastră, și prin urmare elementul obiectiv nu se poate pune la îndoială.

Împart materialul inițial, din motive de spațiu, în două mari părți: economie, în care reunesc informații despre știință și tehnică, aur și petrol, bani și îmbogățiri, și societate, cu referire la emigrare, familie și societate, emanciparea femeilor, cultură și civilizație americană, America, țară a tuturor posibilităților.

I. Economie

America, colonie a Europei, preia tehnologia de pe treapta cea mai înaltă la care aceasta a ajuns pe bătrânul continent și o aplică dezvoltând-o progresiv în ritm alert. „*O țară ca S.U.A. exprima imaginea însăși a progresului. Între 1820 – 1898 populația sa se mărise de peste două ori, iar producția industrială pe cap de locuitor crescuse de patru ori. Pretutindeni senzația capacității nelimitate a omului își făcuse loc. Descoperiri tot mai mari alimentau neconținut această senzație. (...) Sistemul american de producție în masă, cu folosirea pieselor de serie, devine universal*”⁷. Milenarismul pionierilor americani duce treptat către ideea de progres. Industria americană a profitat de creativitatea inventatorilor săi. Thomas Alva Edison, construind pe baza predecesorilor săi, a făcut descoperiri cruciale, care au permis aplicații practice ale unor inovații precum gramofonul (1877), iluminatul electric (1879). În 1894, cinetograful său a pus bazele tehnologiei cinematografului. Alexander Graham Bell a inventat telefonul în 1876, iar frații Wright în 1903 au devenit pionierii aviației. Începând cu anii 1880, inventatorii americani au jucat un rol important în dezvoltarea automobilului cu motor pe benzină, și încă unul și mai crucial în privința tehnicilor producției de masă necesare furnizării unui număr mare

⁷ Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, Editura Eminescu, București, 1984, p. 15-16.

de produse: „*Inventatorul Brundage's care in America este totu atât de cunoscutu ca și Edison, a resolvatu o difiicultate ce nu putuse fi învinsă până acum, adeca de a fabrica cuie în modu mecanicu*”⁸.

Apariția și extinderea utilizării telefonului ocupă un loc de seamă în gazetele transilvane. „*Albina Carpaților*” ne prezintă „*minunea minunilor*”, „*departe-grăitorul*” sau „*gura nesdrăvană*”: „*Un american, anume Graham A. Bell, fu cel dintâiu, care se apucă de făcu încercări practice cu telefonul. Mutându-se din orașul Salem, care oraș este în statul Massachusetts, în orașul Boston, el începu a ține mai întâiu la universitate prelegeri despre organizațiunea sunetului, er mai în urmă, și anume de 5 ani în coce începu a vorbi și de telefon. Abia acum 3 ani înse făcu între Boston și Cambridge pe o linia de 3 kilometri prima încercare cu acest instrument, și numai de ver o 2 ani a luat patentă sau brevet, ori cum îi mai dicem privilegiu asupra invențiunei sale. După mai multe încercări își perfecțiună invențiunea până întru atât, încât în depărtare de 230 kilometri, adică între Boston și New-Clampshire, North-Conway, se transmise și se putu recunosce prin telefon nu numai glasul grăitorului, și tote modulațiunile acestui glas, dar încă și cântări din gură și din piano; ba se audiră chiar și aplausul și risetele.*

Astfel spun gazetele și noi spunem după ele, fără înse a lua asupra-mi ver o responsabilitate despre adevărul acestor spuse”⁹.

„*Familia*” preia după „*Milvaskee Sentinel*” apariția „*unu nou telefonu*”: „*telefonu acusticu al lui Elgin a fost inventatu în Statele Unite. Surdimea -și acesta constituie utilitatea sa- nu este o pedeca la întrebuințarea sa*”¹⁰.

„*Celebrul Graham Bell*”, „*profesorul Bell*” este și autorul unei noi descoperiri științifice: „*telefonul opticu*”, „*care a umplut de mirare lumea sciintifică (...)*rezultatul acesta înfăcișeză din punctul de vedere sciintificu o importanția nu se pote mai considerabila”¹¹. Descoperirea este considerată a fi una importantă având în vedere că inventatorul a „*datu sema dinaintea Asociatiunii americane pentru înaintarea sciintielor*”¹².

Transporturile pe calea ferată iau amploare, America posedă în 1880 o rețea de 128 de mii de kilometri, în timp ce întreaga Europă are doar 160 de mii de kilometri, după cum ne informează articolul „*Drumurile de feru de pe globu*”¹³. Trenurile trec și peste râuri, beneficiind și de poduri rezistente. Peste Missouri s-a construit un pod din oțel având dimensiunile de 10 metri lățime și 67 metri lungime „*unicul de felul seu în tota lumea*”¹⁴ dat în funcțiune din 1879 și aparținând de calea ferată Chicago-Alten.

⁸ *Familia*, 1880, nr. 36, p. 235.

⁹ *Albina Carpaților*, 1877, nr. 19, p. 215-218.

¹⁰ *Familia*, 1880, nr. 42, p. 275.

¹¹ *Ibidem*, nr. 82, p. 518.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, nr. 49, p. 320.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 99, p. 618.

Americanii nu se opresc însă la a traversa uscatul și râurile, ci „vreu se facă unu ce ne mai pomenitu”¹⁵, ei doresc să traverseze Oceanul Atlantic printr-un tub așezat pe fundul mării. Pe linia Camden-Amboy, New-York, 8 mile sunt rezervate experimentelor și studiului în „cestiunea aplicării electricității la tracțiunea trenurilor drumurilor de feru”¹⁶. Alții, dimpotrivă, se preia din „Theyron Manger”, vor „emancipeze omenirea de tirănia drumurilor de fer”, inventând „un triciclu pus în mișcare prin mijlocul aerului comprimat (...)”. Triciclu acestu pote cutreiera, se asigură, 40 de kilometri pe oră”¹⁷.

Transportul pe calea ferată nu este lipsit de incidente. Astfel aflăm că un tren a fost surprins de viituri, fiind acoperit de apa de 3 metri adâncime în statul Kansas. Ce diferență însă față de prezentarea Americii și expedierii poștei continentale în partea de nord-vest: „Terenul acestu este locuit pe ici pe colea de nisce seminții nomadice, de Indiani și pe unele locuri se găsec chiar și albi europeni, fia stabiliți, fia numai trecători. (...) Poșta continentală britică spre nord-vest espedeză peste ernă epistole, diare, tipărituri, și tot felul de pachete, în depărtare de câte 2000 mile. Sunt prezentate săniile trase de câini aparținând „unei rase americane, de jumătate selbatică”, îmbrăcăminte curierilor, „de cele mai multe ori Indiani”, tenacitatea acestora de a ajunge „oblu la țintă”. Articolul beneficiază și de o „ilustrațiune” în care se vede sania trasă de câini și conducătorul acesteia pentru ca cititorul să-și facă o idee cât mai clară despre cele scrise.

Totuși, se speră la alte mijloace mai rapide: „Ceea ce se aștepta ce sete de atâta timpu, o mașina de zburatu, în fine dora se va realisa. Inventatorul are se fia profesorul Edison”¹⁸ și neobișnuite, cum ar fi pantofii cu care se umblă pe apă: „În 5 Iulie, dice diuarul Tribune din New-York, autorul acestei invențiuni, dl Saoule din comitatul Wayne, a strabatutu riul Harlem plecând dela High Bridge”¹⁹.

Dintr-un articol care vizează o istorie a construcției și luptelor în care s-au folosit torpilele, aflăm că numeroși cercetători americani au fost implicați în domeniul industriei de armament. În anul 1775 americanul Bushnell „construi cel dintâiu vas submarin, cu ajutorul căruia aședă încărcături de praf supt apă, cu intențiune de-a arunca în aer corăbiile inimice (...) În resboiul american s’au folosit mai multe specie de torpile (...) Generalul american Raines inventă o torpilă mai practică, numită de fricțiune (...) Inginerul american Ericson a construit pe la finea deceniului trecut o torpilă din tinichea subțire de fer, lungă de 3 metri și c’un diametru de 1/5m (...) În anul 1872 a inventat și americanul Lay o torpilă pe care o-a vendut guvernului din Egipt”²⁰. Cu prezentarea torpilei lui Julius Smith, tot american, se încheie articolul, nu înainte de a se menționa că se speră în perfecționarea în viitor a mijloacelor de apărare contra „infernalelor torpile”,

¹⁵ *Ibidem*, nr. 96, p. 601.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 74, p. 470.

¹⁷ *Albina Carpaților*, 1880, nr. 23-24, p. 380.

¹⁸ *Familia*, 1880, nr. 57, p. 366.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Albina Carpaților*, 1877, nr. 3, p. 34-36.

ilustrându-se totodată cu o gravură a atacurilor de la Măcin distrugerile provocate de acestea.

Ți timpul parcă este altul din moment ce se măsoară cu instrumente extraordinare: „*Diuariul Le Courier des Etats Unis povesteste, că s'a espusu de câteva zile în Tammany-Hall unu orologiu pe care constructorul lui, dl Felix Meier, dela Detroit, îl numesce orologiu astronomicu naționalu americanu*”²¹ care arată ora în mai multe capitale ale lumii cu ajutorul unor statui ale președinților americani ce ies la ora exactă.

Atracția Americii a fost una economică, în principal. Ziarele abundă în prezentarea celor ce au plecat și s-au îmbogățit, a bogaților lumii care, în marea majoritate sunt din America, bogățiile naturale ale continentului nord-american la care se poate avea acces, diverse posibilități și oportunități. „*Un senator din Nevada (America) are o stare atât de considerabilă, încât veniturile lui anuali ajung cel puțin la 100 de milioane de franci. Acest om se chiamă Jones. Patru asociați americani, anume Flood, Mackey, O'Brien și Fair, proprietari de mine în Nevada și capi ai unei bance principale din California, se află în posesiunea unei averi de 1 miliard de franci. Veniturile lor anuali încă sunt de 100 milioane. acești patru, cari sunt Irlandezi de origine, înainte cu 10 ani erau omeni seraci. Acestor omeni li se pote aplica cu drept cuvent espresiunea românească: putredi de bogați*”²².

O statistică din 1880, în topul celor mai bogați oameni se află, bineînțeles, și americani: locul al doilea îl ocupă americanul, senator de Nevada, Jones: „*acestu bunu republicanu are pe anu unu venitu de unu milionu de sterl*”²³, iar locul al patrulea tot un american, I.W. Mackey care „*înainte cu 30 de ani, el a emigratu ca saracu din Irlanda în statele unite, și acuma, între altele, are niște băi, cari valoreza mai multu de 600 milioane de fl.*”²⁴.

În America s-au produs în 1876, după o preluare din ziarul Sיעle, 100.000 tone de lână. Un corespondent preia după același Sיעle și scrie: „*Dela 1860 până astăzi s'au deschis în America, anume în Pennsulvania și Virginia apuseană 20,000 de fântâni de pecură, din care se scote petroleul*”²⁵. Instalarea sondelor a costat 200 milioane dolari sau 1 miliard de franci, din care s-au scos 100 milioane de butoaie de petrol în valoare de 2 miliarde dolari. Iată ce profit atractiv!

Desigur, există și riscuri. „*Din New-York se scrie: În septemân'a trecuta în tote dilele câte siese case au fost iluminate cu lamp'a electrică inventată de Edison si succesul a fost completu. Acțiunile societăților de gazu au scadiutu forte, din contra acele ale Societății Edison crescuro forte; acțiunile cari s'au edatu cu 500 fr., acuma ar însemna cu câte 20,000 franci*”²⁶.

²¹ Familia, 1880, nr. 57, p. 366.

²² Albina Carpaților, 1877, nr. 7, p. 84.

²³ Familia, 1880, nr. 40, p. 260.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Albina Carpaților, 1877, nr. 8, p. 96.

²⁶ Familia, 1880, nr. 4, p. 28.

Ziarele din New-York anunță, prin vocea celor transilvane, că s-a descoperit în 1880, la circa 30 de mile de Santa Fe, în New Mexico, satul Las Placitas, un zăcământ de aur, chiar și zidurile caselor au pietre ce conțin aur.

Chiar și artiștii câștigă mai mult în Statele Unite: Ristori, o renumită artistă dramatică face furori în Boston, Philadelphia, Baltimore, Washington, și pe parcursul a aproximativ șase luni are un câștig financiar de 100.000 de dolari²⁷.

II. Societate

Secolul al XIX-lea, în special în a doua jumătate, fenomenul migrației devine parcă o stare de normalitate, intensificându-se și ajungând la cifre demne de luat în seamă. New-York Herald constată că „*emigrările în America iau proporțiuni tot mai mari*”²⁸. Grație numeroșilor imigranți aparținând diferitelor națiuni în America se ajunge a se vorbi „*1264 de limbi*”²⁹.

Tipurile de migrație se pot stabili în funcție de spațiul pe care se desfășoară (migrație internă și externă), în funcție de motivele declanșării (migrație economică, politică, religioasă etc.). Migrația nu aparține unui singur tip, de cele mai multe ori fuzionează, întrepătrund dând naștere de exemplu la migrația internă de natură religioasă sau migrația externă de natură economică etc. Migrații externe sunt plecările românilor în America, ca de altfel și a altor popoare: evreii, maghiarii, irlandezii, plecarea românilor din Transilvania și Banat în România, determinate de starea de sărăcie în care se aflau și din care nu întrezăreau ieșire decât prin plecare. „*De bine nu fuge nimeni!*”³⁰, spun ziarele. Cauzele economice constau în: sărăcie, datorii, case ipotecate băncilor, lipsa pământului odată cu creșterea populației. Doreau în primul rând să câștige suficienți bani pentru a cumpăra pământ la întoarcere. Venitul anual al unui țăran român din Ardeal era de până la 300 coroane, echivalent cu prețul maxim al unei călătorii cu vaporul până în America³¹. Din folclorul românilor de peste ocean: „*Frunzuliță de dudău/ Asta-i țară bună, zău/ Vii aici sărac lipit/ Peste-un an ești pricopsit/ Ești acasă căldărar/ Aici ești milionar*”; „*Veniți feciori după mine/ În America e bine/Câștigi șapte-opt coroane/ Și petreci tot prin saloane/ Faceți bani ca să plățiți/La domnii cei prăpădiți*”³². De acolo trimiteau bani celor cărora le datorau: „*Trimet bani la nădrăgari/ La pârlitii de notari/ Și la domnii de la stat*”³³. Și o mărturie a vieții grele de peste ocean: „*Că muncesc de patru ani/ Și azi n-am trei gologani/ Și-o hăinuță în spinare/ Numai zece găuri are/ Niște ghetе învechite/ de zece ori peticite/ Numai noapte-n vis, prin somn/ Vecinic mă visez tot domn/ Numai prin somn și prin vis/ Mă tot cred în*

²⁷ *Ibidem*, 1867, nr. 3, p. 48.

²⁸ *Ibidem*, 1880, nr. 32, p. 207.

²⁹ *Ibidem*, nr. 96, p. 602.

³⁰ *Telegraful Român*, 1893, nr. 132, p. 526.

³¹ *Foaia poporului*, 1902, nr. 3, p. 1.

³² Aurel Sasu, *Cultura română în Statele Unite și Canada*, vol. 2: *Nostalgia românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, p. 122.

³³ *Ibidem*.

paradis”³⁴. Desigur nivelul lor de trai din America era mai ridicat sau mai scăzut în funcție de modul în care se gospodăreau individual.

America atrăgea prin imensitatea spațiului, neîngrădirea și prosperitatea economică, dând impresia că acolo oricine își va găsi un loc al lui, în care se va descurca din punct de vedere economic și social. Ca și primii coloniști, cei dintâi imigranți porneau spre continentul american ca spre o țară în care se puteau naște din nou, altfel spus, puteau să înceapă o nouă viață. Din presa transilvăneană a vremii reiese faptul că majoritatea emigranților se imbarcau din porturile nord-germane Hamburg sau Bremen de la Marea Nordului, deoarece în acest fel își scurtau călătoria pe mare.

Expansiunea industrială americană a fost făcută posibilă de disponibilitatea imediată a forței de muncă ieftină sub forma uriașului număr de imigranți ce au intrat în țară începând din anii 1860. După anii 1880, scara migrației a constituit cea mai mare mișcare de populație înregistrată în istorie. În America cel mai mare număr de emigranți sunt din estul Europei, unde economic vorbind, lucrurile nu erau la fel de înfloritoare ca și în partea vestică a continentului. Două aspecte sunt de reținut în ceea ce privește emigrarea românilor în America și anume: emigrarea s-a făcut din motive economice, în cea mai mare parte, și între anii 1880-1914, când se înregistrează o maximă înflorire economică în Statele Unite. Doar în cazul evreilor putem vorbi de emigrare din motive religioase și politice: „*exceptând poate evreii din Imperiul țarist care emigrează în Statele Unite pentru a scăpa de pogromuri*”³⁵, numărul evreilor în America în anul 1880 fiind de „*un milionu până la un milionu și jumătate*”³⁶. În anul 1876 emigranții vin din diferite țări europene: Anglia 21.051, Irlanda 16.506, Scoția 4.383, Wales 204, Isle of Man 8, Guernsey 1, Germania 31.323, Austria 6.047, Ungaria 475, Suedia 5.294, Norvegia 6.031, Danemarca 1.624, Olanda 709, Belgia 454, Elveția 1.572, Franța 6.723, Italia 2.980. Grecia 24, Portugalia 854, Rusia 6.787. Migrația peste ocean este impresionantă ca cifre, dar și ca aventură. Gazetele consemnează în numeroase articole numărul celor plecați, dar și a celor ajunși cu bine: „*În decursul anului 1876 au imigrat în Statele-Unite din America 157,440 de persoane, 102,960 bărbați și 54,480 femei (...) dintre acestea 26,608 au fost mai mici de 15 ani, 111,764 najungeau la etatea de 40 de ani (...) pe drum au murit 66 persoane*”³⁷. Emigrarea ia amploare în Germania în anul 1880, căci „*între 4 și 11 aprilie din Brema au plecat 5800 de persoane*”³⁸ spre America unde în primele zece luni din 1880 ajung și 13.137 emigranți poloni.

Doar în New-York ajung în anul 1879,156.00 de emigranți din Europa, iar în luna octombrie a anului 1880 numărul emigranților ajunși aici este „*estra-*

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, Volumul 4, *Naționalismele și Concertul european. Secolul XIX (1815-1919)*, traducere de Monica Timu, Ediție îngrijită, note și comentarii de Ovidiu Pecican, Editura INSTITUTUL EUROPEAN, 1998, p. 216-218.

³⁶ *Familia*, 1880, nr. 29, p. 29.

³⁷ *Albina Carpaților*, 1877, nr. 7, p. 84.

³⁸ *Familia*, 1880, nr. 28, p. 175-176.

ordinaru”³⁹: 30.597. Raportul biroului de statistică anunță că cifra emigranților în Statele Unite a fost de 60.000 în luna iulie 1880, iar pe parcursul întregului an de 457.000, cea mai mare cifră înregistrată până atunci. Însă prin vamă nu se trece așa de ușor: în New-York moaștele Sfântului Discolius aduse de la Roma fiind confiscate de vameși care le eliberează doar după o amănunțită cercetare ⁴⁰.

De asemenea, emigranții sunt urmăriți în activitățile lor, în viața lor dincolo de ocean. „*Din America se scrie, că soarta celora ce se mutară din țera ungurească acolo, e forte tristă; meseriașii mai capeta de lucru, dar ceialalți moru de fome; bieții slovaci, cari se mutara acolo din Trencin încă o ducu forte reu, căci fiindu ei slabi, numai în minele de carbuni se potu întrebuintia*”⁴¹.

În ceea ce privește ocupațiile românilor, cei mai mulți erau angajați ca lucrători agricoli și muncitori salahori în industria americană a fierului și oțelului, industria siderurgică și în minele de cărbuni din regiunea estică și centrală. Puțini români găsim lucrând ca fermieri pe marile domenii din Colorado, Kansas, North și South Dakota, Montana. Directorul Biroului de Imigrări al Statelor Unite declara în 1893: „*Ocupațiunea imigranților noștri e o chestiune de primă importanță. Se socotește că fiecare imigrant în vârstă de 21 de ani, absolvent al unei școli primare și având o meserie înseamnă pentru țară o avere de 1.500 dolari ... Dacă el își însușește concepțiile noastre sociale, se naturalizează devenind econom și cumpătat, evaluarea de mai sus este mai mare*”⁴². Români din Transilvania se așează în special în zonele din nord-estul și centrul Statelor Unite, nordul statului Ohio și vestul Pennsilvanyei, în orașele Cleveland, Youngstown, Akron, Canton, Massillon, Farrell, Alliance, Warren, Ellwood City, Pittsburg. Români din Bihor, Maramureș sau Satu Mare au preferat Aurora din statul Illinois, Trenton și Roebing din New Jersey.

Problema imigrării ajunge să fie o chestiune de o importanță deosebită pentru imperiu, încercându-se stoparea exodului populației, datorită scăderii numărului populației apte de muncă sau a celor ajunși la vârsta recrutării în cadrul efectivelor militare. În 1902, ministrul de interne austro-ungar Széll Kálmán trimisese o circulară către toate autoritățile, prin care anunța că îndrumase toți funcționarii oficiilor poștale și de telegraf să intercepteze toate apelurile din S.U.A., să confişte de asemenea publicațiile și scrisorile închise sosite de acolo prin care se făcea propagandă pentru emigrare⁴³. Câțiva ani mai târziu, în 1913, s-a discutat chestiunea emigrărilor de către subcomisia bugetară a guvernului imperial din Viena. Dezbaterile au durat cinci săptămâni, iar concluzia la care s-a ajuns a fost că sărăcia era cauza principală e emigrării și că fenomenul nu putea fi combătut ușor⁴⁴. Există un acord economic între compania navală britanică „Cunard Line” care

³⁹ *Ibidem*, nr. 92, p. 577.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 48, p. 315.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 44, p. 291.

⁴² S. Drutzu, A. Popovici, *op. cit.*, p. 124.

⁴³ *Foaia poporului*, 1902, nr. 22, p. 254.

⁴⁴ *Ibidem*, 1913, nr. 49, p. 2

deținea vaporul și autoritățile Imperiului Austro-Ungar, prin care emigranților nu li se eliberau pașapoarte decât din portul Fiume, făcând astfel călătoria mai lungă și mai obositoare „Cunard Line” care era reprezentată și în Ungaria de o altă societate primea subvenții de la stat, speculându-se faptul că mai mulți politicieni maghiari ai momentului erau implicați în afacere. Luase naștere un conflict de interese între companiile germane de transport naval și aceasta, deoarece fiecare vapor german avea un profit net de pe urma îmbarcărilor masive de peste 50.000 coroane, problema imigrării era convertită într-o afacere de succes⁴⁵.

Revista *Familia* prezintă ca un fapt extraordinar alegerea președintelui american Garfield. Pe parcursul anului 1880 apar articole numeroase în acest sens. Ascensiunea lui Garfield este uimitoare, din primele articole referitoare la alegeri nici nu este menționat: „În America s’au început agitatiunile pentru alegerea președintelui statelor unite. Dînuarele anuncia, ca generalul Grant va primi și a trei’ a ora candidatur’ a. Afara de el cele mai multe șanse le are Mr. Blaine, fostu oratoru al camerei deputatilor. Democratii vor candida ierasi pe Tilden”⁴⁶. Se revine la mijlocul anului 1880 pentru a se anunța o știre de incredibilă în articolul „Unu caruțașu președinte al republicei”, în care se prezintă o scurtă biografie a lui Garfield, posibil președinte american: „Unde? Firesce că în America. Înse nici acolo nu este în ea, ci numai pote se fia. Convențiunea națională adunata la Chicago l’ a alesu candidatu la președinti a statelor unite. El, J. A. Garfield, s’ a nascutu la 1831. A fostu simplu muncitoru, apoi caruțașu, apoi luntrașu pe apele statelor din New-York și din Pensilvani’ a. La 1849 facu asamenele universitare, la 1856 era profesoru de limbi, mai apoi directoru al unui institutu pîna la 1861. Colonelu al voluntarilor în armat’ a federala, la 1862 ajunse generalu de brigada luă parte la mai multe batalii regulate și fu laudatu. La 1863 își dadu demisiunea. Încea din 1862 el represintă statul Ohio la congresu, și la 1879 fu tramisu de acelasi statu ca senatoru în Wașington”. Nu este un fapt neobișnuit pentru America și americani întrucât și președintele Johnson „era unu bietu calfa de croitoriu”⁴⁷, însă pentru locuitorii Transilvaniei care se găseau în condiții materiale și culturale precare, era visul devenit realitate, posibilitatea devenită palpabilă, concretă. Victoria în alegeri este salutăată de jurnaliștii transilvani atunci când „Din New-York se scrie, că președinte al statelor unite americane s’ a alesu Garfield, candidatul republicanilor”, iar în numărul 85 din 9/21 Novemb. 1880 știrea despre alegerea lui James Avram Garfield în funcția de președinte al Statelor Unite ale Americii ocupă prima pagină în care se prezintă pe larg bigrafia noului președinte. Românii visează și ei la o astfel de societate democratică prin intermediul articolului semnat I.H.: „cum se remunereza acolo învietiatura! Înse, durere, numai acolo!(...) Ți recompensi’ a ce America a datu lui Garfield, este cea mai

⁴⁵ *Tribuna*, 1904, nr. 61, p. 1.

⁴⁶ *Familia*, 1880, nr. 11, p. 66.

⁴⁷ *Ibidem*, 1868, nr. 49, p. 588.

preciosa.(...) Unu nou triumfu al sciintiei și munciei, la care lumea întrega privesce cu plăcere și aplauzeza cu cea mai înnalta bucuria."

Un caz neobișnuit „*produce în Statele unite atâta luare aminte, ca și alegerea de președinte*”⁴⁸. Este vorba despre doctorul Tanner care și-a propus să postească 40 de zile. Presa transilvană preia articole străine cu privire la acest subiect care incită lumea medicală, dar mai mult publicul obișnuit, calculând periodic numărul zilelor rămase până la împlinirea celor 40 de zile propuse de Tanner care se pare că reușește să ducă la bun sfârșit ceea ce și-a propus. Dar în America totul se transformă în bani, totul devine o afacere profitabilă! Aflăm că Tanner „*și-a făcut nu numai renume cu postirea sa de patru-deci de zile, dar și parale. (...) rămășagul 5000 dolari, rămășag al unei agenții 12,223, portrete 1500, bilete de intrare 78,815 și altele, în sumă totală de 137,640 dolari.*”⁴⁹, iar la finele anului 1880, prin agenția americană Humply, descoperim farsa: „*pe timpul preinsei sale postiri doctorul Tanner a fost hranitu în secretu cu extract concentratu de carne Jiebig de către medicii supraveghiatori care erau dupa cum se vede complici ai lui. Americanii sunt furioși și o mulțime a mersu la Charendon-Hall unde doctorul traiesce ca unu domnu din averea ce i-au procuratu-o gurele cascade visitorilor sei, mulțimea amenintia cu derimarea casei, când din fericire, sosindu trupele, au împrasciatu pe bietii amagiti*”⁵⁰.

Un domeniu critic al reformei progresiste americane a fost extinderea drepturilor femeilor, o chestiune care intrase în mod irevocabil în agenda politică la sfârșitul secolului al XIX-lea.

„*Cuase, judele supremu de la tribunalu Statelor americane, numai du curundu facu o dechieratiune in caus' a dreptului politicu alu femeiloru. Densulu in acesta dechieratiune a sa, acusa procedur' a legalatiunei facia cu femeile si o caracterisedia de nejusta, de ora-ce nu s a ingrigitu neci acum' a, ca in america-unde, dice elu, civilisatiunea tempului a progresatu baremi cu câte-va decenii mai tare catra culmea sa, decâtu in Europ'a –femeile se fia provediute cu dreptu politicu. Astufeliu de curtenire inca n' au capetatu femeile neci odată*”⁵¹.

În 1869, acordarea dreptului de vot bărbaților de culoare provocase o izbucnire a radicalismului feminist, care implica cel puțin un resentiment rasist și aprecierea că femeile albe erau cu siguranță mai calificate pentru sufragiu decât orice fost sclav. Două organizații au fost înființate sub conducerea activistelor Elizabeth Cady Stanton și Susan B. Anthony, unite apoi sub denumirea de Asociația Națională Americană pentru Sufragiul Femeilor. Posibilitatea practică a sufragiului femeilor a fost prezentată prin adoptarea lui de către statele vestice, de regulă într-o încercare disperată de a atrage cât mai mulți coloniști și de mai bună calitate, în special familii de fermieri. Teritoriul Wyoming a fost prima astfel de jurisdicție,

⁴⁸ *Ibidem*, 1880, nr. 60, p. 385.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 64, p. 409.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 91, p. 570.

⁵¹ *Ibidem*, 1867, nr. 44, p. 527.

urmată de Teritoriul Utah în 1870. „*Emancipatiunea femeilor face mari progrese în America. În ținuturile Kansas și Wyoming femeile au căpetat dreptul de vot, iau parte la alegeri politice, ba ocupă chiar funcțiuni publice; funcțiunea de judecător de pace femeile din America o portă spre mulțămirea tuturor*”⁵². Wyoming a devenit primul stat în care femeile puteau vota în 1890. „*Legislațiunea din Wisconsin a luat o rezoluțiune prin care se stabilește, ca, fara a se ține comptu de condițiunile de servitute, de rasa, de religiune seu de secsu, femeile au în opiniunea legislaturei, acelesi drepturi la voturi ca si barbatii. După cum spun diuarele locale, adoptarea proiectului de lege a fost salutat în senatu prin „salve de aplause” din partea a nenumărate femei ce furnicau prin tribune. Esista înse si o nemulțamire. Privilegiul de a vota privesce numai pe femeile maritate, pe cucone; domnișorele au fost cu totul uitate, cu totul lasate la o parte. Se nu se supere înse; începutul s’a facutu si când unu reu se începe, adecă voiam se dîcemu unu bine de preferati, el merge desvoltându-se si progresându*”⁵³. Până în 1914, femeile aveau drept de vot complet în 10 state din vestul extrem. „*Le merge bine femeilor americane. Telegraful anuncia, ca în statul Jowei se va supune ratificării poporale unu amendamentu la constituțiune, care va declara, ca femeile sunt elegibile pentru legislatur’ a statului, adeca sunt apte se devina senatori si reprezentanti. Legislatur’ a statelor New-York si Masachuset a votatu fiacare unu bilu, prin care femeile vor pute în viitoru se fia numite directore al scolelor publice*”⁵⁴. „*Dsior’ a Emma, virtuos a amazona ce sub restempulu resbelului din Statele unite, a facutu mai multe servitii pentru militia si si-a cascigatu multe merite, acumu a recursu la senatulu de Washington, ca se i-se conceda, se intre’ n armata*”⁵⁵.

Începând cu anul 1895, emigranții își aduc și familiile, soțiile emigranților români încep să plece în Statele Unite, muncind în fabricile de țigarete sau în ateliere de țesut.

Se urmărește cu mult interes în gazetele transivane „*cestiunea despre emanciparea femeii, o cestiune tot atât de importantă ca și cestiunea naționalităților*” care este supusă dezbaterilor publice „*în desele adunări ținute în America, Anglia, Francia, Germania, Italia, etc.*”⁵⁶. În statul New-York, la universitățile din Cornell și din Syracuse găsim posturi didactice ocupate de femei. Cu ocazia unei reuniuni s-a constatat că în Elveția și Germania chestiunea emancipării femeilor a stagnat, în Anglia merge mai bine, despre Franța și celelalte țări latine nefăcându-se nicio referire. „*Etă ce opiniune au damele americane despre femeile de ginte latină : ele se mulțămesec cu armele, ce le-a dat natura, și nu pretind alte arme pentru aперarea drepturilor secsului lor; ele se preocupă de plăceri și de mode, conduc afacerile casei și portă pe bărbați de nas*”⁵⁷. Opinia

⁵² *Albina Carpaților*, 1877, nr. 1, p. 12.

⁵³ *Familia*, 1880, nr. 28, p. 176.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 20, p. 123.

⁵⁵ *Ibidem*, 1867, nr. 42, p. 503.

⁵⁶ *Albina Carpaților*, 1877, nr. 5, p. 9.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 1, p. 12.

autorului articolului este însă diferită: „*Frumos compliment într' adevăr! Noi vom spune damelor din America una și bună: femeile de ginte latină escelează prin bunul simț: ele se țin departe de ori-ce estravaganțe!*”⁵⁸.

„*La New-York s'a deschis de timpu scurtu o bursa pentru dame, în o casa privata, sub conducerea unei femei. În acesta bursa nu pote întra fia cine, dar se sustine, ca înființarea ei a corespunsu unei adevărate necesități. Înainte de 1873 a fost si la Viena asemenea bursa, dar „Troscul” de atunci a suflatu si institutul acela*”⁵⁹. Damele se premiază între ele: „*Dn'a Rotta din New-York a dăruit Academiei franceze 20,000fr. Pentru scrierea cea mai bună despre condițiunea femeii, premiu ce va fi înmănat în 1881 în premieră*”⁶⁰.

Ți ce nu fac femeile americane când vine vorba despre frumusețe, „*care femeie n' ar voi se remâna purure frumoasa? Si, prin urmare, care n' ar jertfi sume cât de mari spre a-si pute realiza acesta dorintia? Ei bine, în America, La San-Francisco, s'a înființiatu o societate pentr asigurarea frunusetiei femeiesci. Durat'a asigurarii înse s'a ficsatu numai la 15-30 ani, ier premiile sunt forte mici. La casu deca cineva își va perde frumusetia, va primi dele societate o recompensa ore-care. Dupa trei-dieci de ani asigurarea înceta*”⁶¹.

Familia a ocupat întotdeauna un rol important în ansamblul societății, având în vedere rolul economic sau acela de formare a viitorilor cetățeni pe care oricare societate prosperă și-i dorește. Despre familie se vorbește în numeroase articole, chiar dacă titlul nu este întotdeauna explicit. Apar știri, fragmente din diferite alocuțiuni, ilustrații despre armonia familială sau despre o cearta conjugală ori o dramă de familie.

Căsătoriile sunt urmărite de presă îndeaproape. „*La Chicago, în America, preotul întreba de o miresă deca voiesce se fia credinciosa barbatului cu care se merita. „Da, respunse ea, de cumva densul în respectu financialu va face totu ce a promis*”⁶². Zicala: căsătoria este la fel ca un bilet de loterie s-a dovedit a fi realitate, căci a fost aplicată în mod practic de către americani. „*Unu orecare tineru neposedându decât avantajiele sale exterioare avu ideia de a se oferi ca câștigu în o loteria de 10,000 bilete a 10 dolari biletul. (...) Nu scimu deca o asemenea casatoria a fost fericita, dar pentru ce se nu fia ca și altele contractate prin motive totu așa de bizare seu capriciose și de siguru nu mai nobile?*”⁶³.

Desigur că nu toate lucrurile decurg într-un sens pozitiv, dar americanii văd întotdeauna partea plină a paharului. „*Unu diuaru americanu conține următorea inserțiune, sub titlul de: <<Păziti-ve!>> - prin care un individ anunță populația să nu-i dea bani soției sale Mary Melcher care l-a părăsit luând tot din casă, nici nu o*

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Familia*, 1880, nr. 17, p. 104.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 63, p. 402.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 6, p. 39.

⁶² *Ibidem*, nr. 4, p. 27.

⁶³ *Ibidem*, nr. 41, p. 267.

dorește înapoi spunând că : „Acela ce mi-o va aduce, îl voi da în judacata, cerendu 300 dolari despegubire. Cu stima, Iosif Melcher”⁶⁴.

Există însă și familii fericite care, în ciuda numeroșilor membri, și-au continuat viața alături. „*Cetimu în <<Mesagerul medicalu>> din New-York, că Wiliam Smak, unu betrânu de 78 de ani, locuitoru din New-Lenark, are actualmente 100 de nepoti, 391 stranepoti, 70 strastranepoti*”⁶⁵.

Teatrul ocupă un loc important în cadrul societății americane a secolului al XIX-lea. Artiști europeni trec oceanul pentru a susține spectacole pe noul continent. Cântăreți de operă, a căror valoare se poate stabili în funcție de remunerarea generoasă a spectacolelor, cât și în funcție de valoarea cadourilor primite, se bucură de prețuirea spectatorilor.

„*În Nevad’a domnesce acea datina sioda, câ in teatru candu voiesce se faca vre-o ovațiune teatralistelor placute, nu le arunca buchete de flori, cumu e datin’a la noi, ci le arunca bucati mari de petri de argintu si auru. Apoi placute potu fi aceste petri pretioase, mai alesu deca voru nimeri cu acelepre actricele frumoase in nas*”⁶⁶ – iată cum teatrul se îmbină perfect cu bogățiile naturale ale acestui pământ, care se pare că se găsesc din abundență astfel încât pot fi presărate cu generozitate. „*Domn’a Ristori renumit’a teatralista mai urma a fost în America, unde a fostu forte admirata si bine primita (...) a adusu cu sine unu milionu de dolari*”⁶⁷. Chiar dacă nu se menționează sumele primite de către artiști, este prezentată primirea acestora de către public, bucuria și aplauzele cu care americanii îi recompensează pe artiști, locul special în care oamenii de cultură îl au în inimile americanilor: „*Astufeliu facu strainii – dar astufeliu vomu face si noi dora preste câteva secle. O, candu se va tredî odata si Romanulu, ca se auda si se veda si se simtia?!*”⁶⁸.

„*Teatrul din Madison-Square, la New-York, pote fi citatu ca unu modelu al tuturor teatrelor din punctul de vedere al aranjării interioare și al îngirigirilor pe care proprietarii le aducu*”⁶⁹, căci dispune de un sistem de ventilație modern care lipsește în Europa chiar celor mai renumite teatre.

Teatrului i se atribuie noi dimensiuni fiind folosit și ca mijloc de difuzare al reclamelor comerciale. „*Judecați despre îndrăsnețele și tot odată curioasele reclame ale Americanilo . Totă lumea cunoșce poporala melodramă <<Doue orfeline >>. În teatrul din Chicago ea avu o altă deslegare decât originalul autorului ei. Apropo de căderea cortinei doctorul dice în origina : << Ea va recăpeta vederea cu ajutorul lui Ddeu >>. În teatrul numit cortina se lasă cu următoarele cuvinte: << Ea va recăpeta vederea cu ajutorul escelentei alifii a doctorului Mac-Nevin, 63 Broudwaz street, 3 franci gavanoșelul>>*”⁷⁰.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 65, p. 414.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 82, p. 518.

⁶⁶ *Ibidem*, 1867, nr. 30, p. 363.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 23, p. 279.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 48, p. 576.

⁶⁹ *Ibidem*, 1880, nr. 77, p. 486.

⁷⁰ *Ibidem*, 1882, nr. 3, p. 36.

În 1880, președintele american a semnat o lege prin care ordonă o expoziție universală la New-York pentru anul 1883, la 100 de ani de la semnarea tratatului de la Versailles prin care America devenea independentă în 1783. Ca responsabil și director general al expoziției este desemnat Richard C. Mc.Cormick, comisarul general al SUA la Expoziția Universală din Paris de la 1878.

Organizarea și funcționarea Expoziției Universale de la Paris din 1880 a mobilizat energii creative și a atras atenția opiniei publice. Datorită presei informative și a celei de cultură sau a presei de tip magazin, momente și semnificații ale acestei Expoziții au fost prezentate și multiplicat la o asemenea scară, încât imaginile despre ea au intrat în casele cititorilor. Între obiectele trimise din New-York la Expoziția din Paris se găsesc două picturi, una reprezentând o scenă biblică și alta un episod din viața lui Lincoln, „*cari se crede, că voru destepta mare atentiune*”, deoarece sunt pictate de „*unu negru cu numele Jonathan, carele pana ce a fostu de 23 de ani s’a sustienutu ca sclavu in o colonia din Panama (...) Artistulu acestu negru e intr’adeveru omu cultivatu, vorbesce anglezesce, francesce si italianesce. „Illustrad” foia in Londonu nu odată a comunicatu chipuri de la densulu*”⁷¹. De asemenea „*Statele-Unite voru espune tote mobilel din chilia de lucratu a lui Lincoln, precum si pistolulu cu care Booth a împuscatu pe presedintele*”⁷².

În 1880, în America circulă cele mai multe jurnale: 9723 ziare și scrieri periodice, din care în statul New-York 1239 și 351 în California⁷³. Flerul afacerilor tipic american își face și în acest domeniu simțită prezența. Patronii jurnalelor fac orice pentru a-și vinde ziarele. „*Editorului unui dîuaru americanu i-a plesnitu prin minte idei’a se deie abonatilor sei nensurati ca premie dame tinere. Mai multe sute de dame i-au transmisu numai decât cartile de visita si fotografiile lor. Fia-care abonatu nou capeta unu losu, cu care are dreptul d’a lua parte la o sortire mare de premie-dame. Norocosul câștigatoru pote se-si capete astfel o nevasta, de cumva a platitu pretiul de abonamentu pe unu anu, ier a dama tinera nu trebuie se-si mai dea truda spre a-si câștiga unu barbatielu. Idei’a editorului a si salutata cu mai mare bucuria de femei decât din partea barbatilor. Colonele dîuarului sunt pline de descrierile cele mai poetice ale damelor-premie, si fiindu ca aceste descrieri mai tote sunt compuse de catra respectivele concurante, nici nu neputem îndoi de adeverul lor*”⁷⁴. Jurnalele se vând și se expediază și pe credit. Datoriile restante sunt recuperate în cel mai neobișnuit fel. „*Astfeliu acuma mai decurundu redactorele unei foie din New-York, - nerefuindu-se restantiele nici in urma mai multoru provocari – se dechiara, ca fiecarui prenumerante cu restantia, daca nu se va grabi cu refuirea baniloru, i-va tramite unu esecuinte, carele patimesce in versatu rosiiu. Amenintiarea folosi*”⁷⁵.

⁷¹ *Ibidem*, 1880, nr. 11, p. 131.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, nr. 88, p. 553.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 10, p. 63.

⁷⁵ *Ibidem*, 1867, nr. 33, p. 400.

În coloanele gazetelor, mai mult decât informațiile propriu-zise pot fi detectate atitudini, stări, înțelegeri, care concretizează mentalul epocii și al populației. Informațiile, comentariile, textele explicative pe marginea ilustrațiilor reprezintă un material suficient calitativ și cantitativ pentru a aproxima componentele mentalului colectiv, fiind vorba de modul de conectare a conștiinței publice transilvane la complexitățile americane. Publicațiile transilvane s-au străduit să ofere cititorilor imaginea timpului în care trăiesc, respectiv imaginea Americii, exemplificând cu materiale și ilustrații viața continentului. Am extras pasaje care se referă, într-un fel sau altul, la tema lucrării, din dorința de a nu pierde nimic esențial, dar și din aceea de a nu rata elemente care, la prima vedere par a fi secundare, dar care își au importanța lor prin pitorescul pe care îl dezvăluie sau prin detaliul ce se lasă generalizat, astfel încât lucrarea este înțesată de materialul surselor la care am apelat în scopul conturării temei .

America, așa cum am văzut-o în secolul XIX, dar, la fel de bine, așa cum o vedem astăzi, ca națiune, este, de fapt, un conglomerat de alte multe națiuni. Emigrările în acest spațiu de-a lungul anilor, au adus aici toate popoarele lumii purtând cu ele toată cultura și civilizația fiecăruia. Viziunea despre America (optimism, respect, conștiința valorii individuale și colective, spiritul liber, aventura, descoperirea, mirajul și miracolul) a acaparat și asimilat pe rând pe fiecare nou venit. Toți contribuie în felul lor la perpetuarea națiunii, la continuitatea în același spirit. Acest spațiu este caracterizat de permanență și devenire permanentă, continuând același vis american.

ETNOGRAFIE**Miron BLAGA, Octavian BLAGA****VESTIMENTAȚIE ȘI GĂTEALĂ. MARGINALII**

În sens larg, tradițiile unui popor includ valorile socio-culturale create de el în momente capitale din trecutul istoric, valori care se insinuează în realitatea prezentă a individului. Tradiția este, așadar, o constantă care se include în procesul de producere a culturii și civilizației, ea conținând elemente înțelese ca valori în sine, imuabile.

Obiceiurile, muzica, limba, folclorul literar, portul popular sunt cuprinse în tradiție și ele ni se înfățișează ca fapte culturale complexe, care organizează viața oamenilor, marcând momentele importante ale trecerii prin lume, modelând comportamente. Ele dimensionează trăirea anumitor momente de emoție colectivă, având o structură sincretică, funcții morale și manifestări estetice, reprezentând mediul de geneză și de viață al tuturor formelor de folclor. În decursul timpului, complexul de elemente tradiționale dobândește autoritate, hotărînd ce este valabil, bun, adevărat, frumos și util, reliefând acele fapte și acțiuni ale căror menținere și repetare sunt dorite de individ și comunitate. Repetarea și uzul de forme ceremoniale duce la consolidarea valorilor, a normelor și prescripțiilor. Datorită realelor lor calități estetice, unele dintre obiceiurile ceremoniale, totdeauna corelate cu elemente de port popular, au intrat în domeniul artisticului, unele rămânând în funcționalitatea lor tradițională, altele schimbându-și caracteristicile, determinate fiind de o mulțime de factori, dintre care cei economici apar predominanți.

Conjuncturi social-economice și culturale particulare, specifice unor perioade mai îndelungate de timp, au dat naștere în tot spațiul românesc la zone etnografice cu personalitate proprie, ale căror mărci distinctive au fost evidențiate prin aspectul caracteristic al costumului popular local. În vestul teritoriilor românești, chiar dacă structura de bază a costumului țărănesc este unitară, anumite trăsături zonale fac ca acesta să se diferențieze și să devină suport identitar pentru comunități, într-o tendință de defnire prin contrast față de alte comunități, dar și față de alte etnii, prin sublinierea unor elemente specifice din compoziția costumului.

În cercetarea etnografică, cultura populară, cu toate componentele ei, este tratată aproape totdeauna ca o entitate supraorganică la care indivizii se conformează; trebuie să se conformeze; sau renunță, la un moment dat să se conformeze, total sau în parte. Dar nu numai se conformează, ci o și performează, o transmit mai departe generațiilor mai tinere, care o asimilează prin învățare, intrând într-un ciclu istoric, supraorganic la rându-i.

Cum se întâmplă aceste fenomene? Sunt doar ocurențe istorice, comunitare? Ce mecanisme au la bază? Există sau nu determinanți biologici – dincolo, de exemplu, de cei geografici și ambientali, general acceptați – care concură la impunerea unor anume tipuri? Un răspuns pozitiv la această din urmă întrebare au încercat să dea în ultima vreme mai mulți cercetători, din varii domenii științifice.

Dezvoltată în ultimii 30-40 de ani, teoria moștenirii duale¹ este o încercare relativ convingătoare de a ne explica de ce existăm ca ființe culturale. Recent, s-au inițiat mai multe experimente cu scopul de a proba² încercările episte-mologice. Teoria moștenirii duale ne propune să privim cultura ca pe o proprietate dinamică a indivizilor, ca un set de informații înregistrate în creierul indivizilor unei comunități particulare, capabile să genereze comportamente, acumulate prin învățare socială,³ în baza unui substrat neuronal, care poate fi redus la o unitate fundamentală de evoluție culturală, denumită „meme”, a căror existență este, se pare, susținută prin rezultate ale neuroștiinței cognitive⁴. Memele (din greaca veche $\mu\mu\omicron\varsigma$, „imitație”; de unde *memetica*, disciplina care se ocupă cu studiul acestora) ar putea fi entități analo-gice genelor, răspunzând unei presiuni selective, capabile de reproducere și mutații, și care nu trec drept termeni alter-nativi pentru stimuli sau asociații cognitive.

Nu avem, desigur, nicio cădere să ne pronunțăm asupra valabilității acestei teorii. Considerațiile care urmează sunt făcute, totuși, ca și cum memetica ar fi depășit etapele controversate ale demonstrației. Dincolo de viabilitatea memeticii în biologie, aceasta a interferat – chiar dacă încă timid – studiile antropolopogice⁵, dovedindu-se capabilă să ofere un instrumentar valoros.

Să încercăm, așadar, să citim vestimentația și găteala tradițională ca pe un sistem narativ, compus dintr-o serie de meme, împăcând, deci, semiotica și memetica.

¹ *Dual inheritance theory* (DIT) sau *gene-culture coevolution* s-a dezvoltat din ideile profesorului britanic Richard Dawkins, care explică comportamentul uman ca produs a două procese evolutive diferite: evoluția genetică și evoluția culturală (Richard Dawkins: *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 1976).

² Francis Heylighen & Klaas Chielens: *Cultural Evolution and Memetics*. În *Encyclopedia of Complexity and Systems Science*, 11 volume. Ediție coordonată de Robert A. Meyers. Springer Reference, 2009. Acces online la: <http://www.springer.com>.

³ P. Richerson – R. Boyd: *Not By Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*. Chicago: University of Chicago Press, 2005, p. 6.

⁴ Adam McNamara: *Can we Measure Memes?* În *Frontiers in Evolutionary Neuroscience*, 2011. <http://www.frontiersin.org>.

⁵ Pare surprinzător că lingviștii nu s-au înghesuit să ia în considerare beneficiile memeticii, întrucât conceptul de meme pare să fie capabil de explicații revelatoare cu privire la meca-nismele de învățare și a limbii.

Portul este un ansamblu de piese cu reguli de combinare imperative și facultative.⁶ Structura costumului popular românesc și-a păstrat, în timp, caracterele esențiale nealte-rate. Chiar dacă mijloacele tehnice și materiile prime au fost destul de modeste, realizările artistice au fost uimitoare, piesele componente fiind ornamentate cu măiestrie. Culorile care le animă, de sorginte vegetală și minerală, le conferă identitate, gama cromatică fiind, adesea, elementul definitoriu al diverselor zone etnografice.

Să vorbim puțin, în consecință, despre culoare. În limbajul culorilor, negrul semnifică doliul în cea mai mare parte a Europei, însă, în nordul Portugaliei, rochia de mireasă este neagră. În cultura chineză, dimpotrivă, albul este culoarea care codifică doliul. Roșul modern s-a impus pentru pericol, pe când, în portul țărănesc, are conotații de vitalitate, tinerețe și disponibilitate. În secolul trecut, comuniștii foloseau culoarea roșie pentru a denota revoluția comunistă. Verdele ne transferă, în societatea contemporană europeană, semnificații legate de speranță, dar și de siguranță și corec-titudine (trecem pe culoarea verde a semaforului). Cămașa neagră sau verde a fost în secolul trecut simbol al unor mișcări politice și ideologice, dar, azi, verdele este definiția cromatică a ecologiștilor. În simbolismul medieval al culorilor, negrul indica pedeapsă, albul – inocență; îmbrăcămintea Sfântului Petru din picturile medievale este mai totdeauna o combinație de albastru cu galben. Costumele Renașterii au un colorit viu, pe când în vestimentația Contrareformei cromatica este redusă la alb, auriu și negru. La pictorii abstracți de la începutul secolului XX, albului, însă, i se induce sensul de activitate intensă, acțiune. Vorbind despre culoare în contemporaneitate, lucrurile se complică foarte mult, semnificațiile generale scapă tipologiilor, tiparul narativ se disipează confuz într-o serie de meme contradictorii. Culorile au ajuns să structureze cele mai variate mecanisme, mijloace sau idei. Traseele mijloacelor de transport în comun, de exemplu. În Oradea, două sunt traseele principale pe care circulă tram-vaiiele. În funcție de aceste trasee, tramvaiiele sunt codate coloristic, negru și roșu, în funcție de destinație, numeric. La fel, metrourile londoneze codifică coloristic traseele, cu verde – District Line, cu roșu – Central Line. Nu mai insităm. Pe de o parte, legătura dintre înțeles și culoare pare clară, naturală, pe de altă parte, pare imprevizibilă, chiar anarhică, dacă nu și idiosincronică.⁷

Una peste alta, culoarea în sine poartă un înțeles, și i se poate atribui un cod semiotic. Funcția comunicativă a culorii ne transmite informații prin timp despre oameni și locuri, despre starea socială a indivizilor, despre vârstă și statut marital, despre apartenența etnică uneori. Ieșind din semiotică, este strident cât de ușor capătă variațiile cromatice statut de meme, organizând viața și comportamentul unor grupuri după criterii uneori ușor identificabile, alteori categoric aleatorii.

⁶ Andre Leroi-Gourhan: *Gestul și cuvântul*, vol. II, *Memoria și ritmurile*. București: Editura Meridiane, 1983, p. 167 și urm.

⁷ Gunther Kress, Theo van Leeuwen: *Colour as a semiotic mode: notes for a grammar of colour*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2002.

În contextul studierii concepției coloristice a țaranului de pe Crișul Repede și Barcău, este de remarcat că, în cromatica ceramicii, a caselor, a ouălor de Paște, a portului popular, există o unitate de gândire cu rădăcini arhaice. Culorile se subordonează unor prescripții semiotice, iar când acestea se pierd, sunt continuate de prescripțiile comunitare și estetice. În zonă, costumul femeiesc maghiar din vecinătate se elaborează într-un colorit viu și contrastant, pe când cromatica celui românesc este vehement ponderat de culoarea albă.

Uzul culorii era, cu siguranță, strict regulat în societatea tradițională. Primatul culorilor moi, șterse, stă sub zodia decenței și a modestiei, degringolată de invazia culorilor țipătoare importate odată cu presiunea modernismului atât în port, cât și, mai târziu, în coloritul caselor, devenit, azi, în arealul de care vorbim, de un ridicol incredibil. Subordonarea menționată mergea până la cunoștințe surprinzătoare de saturație a culorii: variațiile unei culori pe textilele produse în casă sunt insesizabile. Am putea spune că țaranul posedă o știință a obținerii coloranților vegetali (dar și de proveniență animală sau minerală), întrucât plantele folosite pentru obținerea culorilor se culegeau într-o anumită perioadă a anului, se storau în anume locuri, se combinau în anume cantități stricte.

Așadar, cromatica vestimentației țărănești de pe Crișul Repede și Barcău – ponderată, preponderent albă – poate fi socotită o memă dintr-un sistem narativ complex al portului țărănesc, care ne povestește despre țaranul român de felul cum o uniformă militară povestește despre statutul soldatului, despre armă, grad și funcție. Doar că portul țărănesc narează și despre trăsăturile spirituale ale purtătorilor: este izbitor cum această ponderare în vestimentație este similară felului rar de a pronunța cuvintele al țaranului zonei, similară modului apăsător de a păși, similară lipsei aparente de grabă în muncă.

Și alte elemente ale costumului țărănesc confirmă această caracteristică a cumpătării, a moderației, a decenței spiritului tradițional românesc pe Crișul Repede și Barcău.

Vestimentația și găteala generează și coduri semiotice societale: ne aduc la cunoștință date despre starea materială a purtătorilor. Sunt nenumărate exemple de-a lungul istoriei care arată această tendință de a utiliza portul ca pe un însemn al puterii sau averii. Spre exemplu, faraonul egiptean se exprima prin tiara înaltă și mantia drapată, iar nobilii vestului european ai secolului al XVII-lea se identificau prin perucă, dar, în elaborarea conotației de putere, se foloseau și de tocure înalte sau de bastoane.

Costumul, în antichitatea greco-romană, acoperea sumar trupul nu doar din rațiuni climatice, ci și pentru a da loc unor dezvoltări ample ale mesajelor de putere. Dovadă sunt, peste timp, mantiile bizantine, ample, dar și rochiile spaniole ale Contrareforme, susținute de corsete metalice, mode și meme care cuceresc același climat mediteranean în epocile în care religia creștină impune interdicția de a se prezenta trupul păcătos, care era necesar de despărțit de sufletul divin.

Portul românesc, poate din condiționări istorice, n-a dezvoltat decât foarte puține însemne ale puterii admnistrative sau materiale⁸. Totuși, tendința curților domnești ale Valahiei, în special a doamnelor de la Curte, era de a ține pasul cu moda constantinopolitană, de unde abundența firului metalic și a paietelor pe toate piesele componente. Din contră, costumul femeiesc tradițional de Muscel este adoptat de Curtea Regală și de cercurile de intelectuali de la sfârșitul de secol XIX, modă care a luat amploare în contextul realizării Unirii Principatelor Române⁹, și ca un protest împotriva cai-macamiei anitiunioniste¹⁰.

Constatăm, în portul țărănesc tradițional din câmpul etnografic studiat, că țăranii avuți nu își permit prea multe inovații în exprimarea mesajului social al costumației și gătelii, exact ca în „costumul schileresc”¹¹ din Gorj, o variantă specială a costumului bărbătesc al zonei, adăogit cu înflorituri cu găitane și aplicații de stofă colorată. Doar măregele venețiene și-au făcut loc, încet și treptat, în găteala femeilor din Bihor (dar și din Apuseni, Maramureș, Oaș), funcție de statutul material al indivizilor, pe când Banatul a fost mult mai receptiv la găteala feminină, cum ne arată podoabele cu bani purtate pe cap, la gât, în urechi sau sub forma cordoanelor și a opregelor, ori salbele cu bani, realizate din monede austriece.

Până după al doilea război mondial, țăranii de pe Crișul Repede și Barcău au fost reticenți la importuri. Aceasta, deși zonele etnografice românești învecinate au fost ceva mai permissive, slovacii stabiliți în proximitate având o activitate de producție și comerț a textilelor susținută, iar zona maghiară a Calatei oferind multiple posibilități de „export”. Diferențele dintre portul țărănesc românesc și cel maghiar apar nu numai la nivelul materialelor (obținute doar în gospodărie, la români, procurate din circuitul comercial, în mare parte, la maghiari), al croiului (drept la români, ajustat pe talie la piesele femeiești maghiare), dar, revelator, la tehnicile de decorare (ornamente țesute și brodate, la români, decor aplicat și pliseuri, alături de broderii, la maghiari) și cromatică (ponderată, la români, agresivă, la maghiari). În arealul Crișului Repede, marca identitară a costumului femeiesc românesc îl constituie zadia, pe când *muszuly*, fusta plisată și prinsă în brâu, este marca identitară a costumului femeiesc maghiar. Diferențele structurale majore dintre costumele bărbătești – cel românesc având cămașa lungă și pantaloni strâmți, cel maghiar având cămașa scurtă, largă și izmene largi – pledează nu numai pentru un refuz identitar-semiotic în vederea unui posibil împrumut, cât și pentru unul mental: avem de-a face cu meme profund diferite.

⁸ Știm că dacii își deosebeau portul prin acoperământul capului, însă fără elemente ostentative, căciula identificând aristocrația (tarabostes, pileati), pe când capul gol – oamenii simpli (comati).

⁹ Dovadă sunt fotografiile cu Regina Elisabeta, care apare ades în costum de Muscel, dar mai ales cu Regina Maria, admnistratoare declarată a artei țărănești. V. și Elena Olariu: *Mentalități și moravuri la nivelul elitei din Muntenia și Moldova (secolul al XIX-lea)*. București: Ed. Universității din București, 2006, p. 172.

¹⁰ Anterior, Carol Popp de Szathmari pictează portretele unor soții sau fiice de domnitori (Maria Văcărescu, Aglaia Ghica ș.a.), îmbracate în port popular.

¹¹ „Lansat” în secolul al XIX-lea de țăranul îmbogățit Dincă Schileru, ajuns și deputat.

Alături de limbă, obiceiuri și tradiții, portul reprezintă una dintre trăsăturile caracteristice ale specificului național, asigurând coeziunea etnică și evidențiind coordonatele definițiilor ale spiritualității. Vestmântul constituie, așadar, emblema de recunoaștere, marca apartenenței la un spațiu cultural, pe care-l delimitează și definește, conturând dimensiunile lui spirituale, sinteză a modului de viață, a gândirii și mentalităților, a comportamentului și atitudinii în fața uni-versului, a istoriei.

Azi, festivalurile, spectacolele, concursurile de folclor pretind participanților demonstrarea portului popular, ajuns doar *obiect* de program cultural, martor la activități organizate de instituții specializate sau nu, de oficialități sau întreprinzători cu dare de mână. Costumele etalate sunt uneori autentice, dacă nu chiar originale, produse aproape centenare, însă numeroase echipamente sunt palide sau grosiere imitații. Majoritatea celor implicați în implementarea politicilor culturale sunt conștienți de problematică, Centrele Județene pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale dezvoltă cursuri de educație permanentă în care le explică conducătorilor formațiilor artistice obligativitatea de a opta pentru aducerea în scenă a pieselor autentice de port popular. Se poate mult mai mult.

În ultimii 50 de ani, în reproducerea costumelor tradiționale a existat o anumită libertate de abordare, care a permis apariția unor costume hibride, depopulate de simboluri, distorsionând memele. E necesar de renunțat la acestea și e necesar de recuperat, din fondul pasiv, alte componente tradiționale ale costumului.

Avem toate motivele să propunem o altă abordare a vestimentației și gătelii tradiționale, cu argumente estetice, semiotice, identitare, ecologiste.

Destrămarea societății tradiționale, alterând mentalități, obiceiuri și tradiții, careia i s-au suprapus unele forme de artificial, imoralitate și contracultură promovate în contemporaneitate nu înseamnă că trebuie să renunțăm la valorile proprii, de ce nu, la memele tradiționale, pentru a ne găsi locul în babilonia prezentului. Ba din contră. Căci pierderea, distrugerea sau negarea identității culturale, a specificului național și comunitar duce, inevitabil și fără alternativă, la dispariția unui neam, a unei limbi, la un dezastru al condiției și dimensiunii umane.

Istoria, însă, ne oferă numeroase modele și căi pentru a ieși din impas. Să ne întoarcem, așadar, cu fața la trecut, „să ne ridicăm în trecut”, cum ne îndeamnă Cașin Popescu¹², pentru a construi viitorul. Fiindcă acolo, în trecutul fiecărei comunități, zac sâmburii de frumos și bine, de adevăr și dreptate spre care cei mai mulți dintre noi năzuim.

¹² Cașin Popescu: *Români, un popor născut creștin*. Oradea: AdSumus, 2004, p. 7.

LITERATURĂ

Octavian BLAGA

Cioburi de zmeură

***

Tinerete, foc, ani de patimă,
gândul din cuvânt mi se clatină!

Tinerete, hoit, cu prieteni hoți,
unde i-ai ascuns, mai apoi, pe toți?

Tinerete, zbor, printre flori și stele,
unde ai zătrit visurile mele?

Tinerete, vers, cu ochi verzi de fată,
de te-aș mai trăi, măcar înc-o dată!

Tinerete, ciob, ai avut vreun rost?
Tinerete, colb, fost-ai sau n-ai fost?

***

Să mai mințim, te rog, că se poate.
Să ne amăgim cumva că mai este
un soldat rătăcit în poveste,
un sărut dospit între șoapte.

Să visăm din nou cum că mâine
din grâu mai face-s-a pâine.

Vai, cât de duios lătra-ne-vor câinii,
soldați ai sărutului și ai pâinii!

***

Florile varsă gânduri pe rouă
și parcă ar ploua, însă nu plouă.
N-aș auzi nici moartea, de-ar veni.
Nici când pământul s-ar opri n-aș ști.
Fericirea e o oglindă cu fața la soare,
atunci când nicio rază nu doare.

Trec anonim, ca fumul.
Secolul, pare-se, e XXI.

***

Iată, câte fructe, la margină de drum!
Dar ce clopot îmi bate în tâmplă acum?
Ce plumb mă apasă pe gât și pe piept?
Și drumul acesta – de când e mai drept?
Ce stele sunt acestea ce nu-s?
Și pietrele din preajmă – unde s-au dus?
Iată, cum cad cu ochii în cer!
Și, iată, sânge – pe podeaua de fier!
Un strigăt albastru îmi rămâne pe gură.
E tot mai rece această căldură.
Drumul s-a aprins și s-a stins într-un punct.
Fructele aproape s-au copt. Dar plouă mărunt.

***

N-a mai rămas niciun loc pe pământ
să nu-i fi lăsat o lacrămă sau un cânt.
N-a mai rămas nicio piatră sub soare
să nu mă fi amăgit c-o chemare.
Nicio umbră n-a mai rămas. Niciun gând
să nu-mi fi făcut culcuș sau mortmânt.
Clipa stă spânzurată între noapte și zi.
Nu mă chema, e-n zadar. N-aș veni.
Nici amintirea că sunt n-a rămas.
Să zicem că viața a fost un popas.

***

A nins ca-ntr-o carte poștală
cu fluturi beți și crini într-o petală.

Toată singurătatea e-ntr-o cană cu vin.
Vă îmbrățișez, prieteni! Închin.

CÂNT VĂRATIC

De te vor purta pașii verii spre întinderea mare de apă, cunoscută și ca Marea cea Neagră, la o margine de drum vei afla un puț fără cumpănă, înconjurat de tăcere. În preajma lui toate sunetele parcă se estompează sau chiar dispar cu totul. Locul te îndeamnă la oprire. Parcă începe și foamea să-ți dea ghes. De te vei apropia de marginea acelei fântâni uitate și te vei uita în adâncul ei nu vei găsi sticlirea niciunei unde. Nu vei auzi nicio chemare a fecioarei apei. Adâncul acelui puț singuratic ți se va arăta ca un hău nesfârșit.

Odată ce vei ajuna în acel loc pătruns de liniște, somnul te va cuprinde pe negândite, iar în visul ce-l vei avea vei pluti purtat de aripi îngerești nevăzute, peste întinderea câmpiei. Nu vei auzi glasul vântului, doar cântecele nemaiauzite ale îngerilor.

Când, la venirea amurgului înmiresmat, te vei deștepta din somnul acela, pe care nu-l vei mai avea niciodată la fel, la acea margine de drum, vei vedea în lumina pălindă, deasupra fântânei, un roi ca de tântari. Vei ști că aceia sunt îngerii iviți din adâncul acelui puț.

Dumnezeu, în bunătatea lui nemăsurată, nu i-a izgonit în iad când au vrut să-și vadă frumusețea oglindită în ochi de muritor, ci i-a făcut de olaltă cu găzele și i-a lăsat să sălășuiască în adânc de fântână secată. Numai noaptea pot să iasă și să se tânguiască spre iertare Domnului.

***

COSMOGONICĂ

Lună
Tu
Țărână
Bătrână
Fiică
Rătăcită
Ivită
Jertfită
Cu inima
Tăcută
Născută
Dintr-o

Scăpărare
În bezna
Cea mare
Când
Steaua
Cu coamă
A trecut
În goană
Pământu
Înduioșat
Pe tine
Te-a dat
Lină
Cristalină
Jumătate
Lumină

***

ÎN FLĂCĂRI

Pe malul
Lacului
Blajin
Doar
Ție
Vrut-am
Să mă-nchin
Și
Lângă
Apa-nfiorată
De-a noastră
Dragoste
Chemată
De-atâtea
Veacuri
Repetată
Cu-arzânde
Buze
Mi-ai
Șoptit
Că-n tine
Atunci
Când

M-ai primit
Știai
Simțeari
Mă așteptai
Și numai mie-mi
Dăruiai
Iubirea-ți
Nudă
Suflarea-n
Rugă

***

LA ÎNCEPUT A PLÂNS FURTUNA

Era o noapte de toamnă târzie. Dintr-aceea în care nici îngerii nu se încumetă să coboare. Vântul parcă voia să culce orașele la pământ. Și atunci, în toiul vijeliei, vuietul s-a transformat într-un plâns tânguitor. Nu a durat mult. Doar câțiva l-au auzit. Ploaia a șters repede amintirea acelei jelanii.

După câteva zile, primii care au început să plângă noaptea, în somn, au fost bărbații. Dintre aceia puternici. Treziți de către femeile lor speriate, nu înțelegeau de ce au fețele ude de lacrimi. Au urmat alții mai plâpânzi, apoi și femeile.

Nimeni nu-și mai amintea visele.

O țară întreagă adormită plângea noaptea în hohote.

S-a spus că suntem o națiune atât de tristă că ne plânge până și subconștientul.

Copiii încă ne dormeau liniștiți. Nici măcar nu-i trezeau hohotele adulților.

Bineînțeles că, după tot soiul de încercări inutile de a ne opri din plânsul nocturn, ne-am obișnuit cu el.

Când, într-o primăvară, după zăpada mieilor, copiii au început să râdă în somn, nu a mai plâns nimeni.

Atunci s-a spus că suntem o țară norocoasă. Și veselă pe deasupra.

Adevărul e că nimănui nu-i păsase de noi. Doar copiii ne-au iubit cu adevărat. Și ne-au salvat.

***

LUME ALBĂ

Vină
De
Mă cheamă
Prinde-mă
De mână
Du-mă
La
Fântână
Apă
Vie-n
Cupă-mi
Toarnă
Apoi
Mă răstoarnă
În
Veacuri
Mă coboară
La
Drumul
De-odinioară
Către
Draga
Mea
Cum
N-a fost
Nimenea
Atât
De luminoasă
A lumii
Mireasă
***

NEȘTIUT

Ascultă-n
Versu-mi
Cum
Mă
Nărui
Într-o

Dorință
Zbor
Tu-mi
Dăru
Tânjind
Spre
Steaua
Dimineții
Stăru
Să fiu
De partea
Vieții

Află cum
Gândul
Plăcere
Plânsu-mi
Preface-n
Mângâiere

***

PE ÎNSERAT

Cioban
De suflete
Pierdute
Chemat
M-am dus
În vârf
De munte
În șuier
Frunza
Codrilor
Și
Vaierul
Jivinelor
Dar
De pe stânca
Cea tăioasă
Am fost
Privit
Napoi

Spre casă
De m-am trezit
Înfrigurat
Copilăria
M-a uitat

Așa-mi grăia
Bătrânul
Nins
Cu ochi
Pierduți
În cer
Aprins

***

PERUN

Uitate
Zac
Îngropate
Ziduri
Dărâmate
De veche
Cetate
Arsă
În câmpie
Rămasă
A trăznetului
Casă
Ascunsă
Privirii
Pierdută
Amintirii

Oraș
De vânt
Căutat
Doar
În gând
De poeți
Cântat

Sebeș, Râpa Roșie (Monument al naturii)

Stațiunea balneoclimaterică Stâna de Vale - Cabana "Cerbul"